KÜLTÜR BAKANLIĞI YAYINLARI: 680

HALİDE EDİB ADIVAR

Prof. Dr. İnci Enginün

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ: 16

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI YAYINLARI: 680

HALİDE EDİB ADIVAR

Prof. Dr. İnci ENGİNÜN

TÜRK BÜYÜKLERİ DİZİSİ : 16

Kapak Düzeni : Saim ONAN

Onay : 10.7.1986 gün ve 928.1-2730 sayı.
Birinci baskı, Kasım 1986.
Baskı sayısı : 20.000
Sevinç Matbaası - ANKARA

ÖNSÖZ

1882'de doğan ve 1964 yılında ölen Halide Edib Adıvar, önde gelen romancılarımızdan olduğu kadar yepyeni bir şahsiyet olarak da dikkati çekmiştir. Bugün çalışma hayatında ve kanun karşısında kadın-erkek eşittir. Fakat bu noktaya gelininceye kadar tasavvur edilmesi bile güç zorluklarla karşılaşılmıştır. Son yüzyılda bu konuda alınan mesafeyi göz önünde tutmadan Halide Edib'in yerini anlamak da güç olur.

O, İstanbul'un işgalinden sonra eşi Dr. Adnan Adıvar ile birlikte Anadolu'ya geçerek Mustafa Kemal Paşa'nın yanında vatan hizmetine koşmuştur. Millî mücadele yıllarında yaptıkları, cephe cephe dolaşması ve yaşanan güç günleri en canlı cepheleriyle yazılarına aktarması ve bütün dünyaya duyurması, Halide Edib'i asrımızın en dikkate değer kadınlarından biri haline getirmiştir.

Müstesna bir dönemi yaşamış ve kalemiyle tespit etmiş olan Halide Edib'in faaliyetlerini saygı ile anmak genç nesiller için bir borçtur. Hele, günümüzde, her sahada kendilerini kabul ettirmiş kadınlar, ilk örneklerinin Halide Edib olduğunu hatırlamalıdırlar.

Halide Edib hakkında doçentlik tezi olarak hazırlamış olduğum HALİDE EDİB ADIVAR'IN ESERLERİNDE DOĞU VE BATI MESELESİ (İ.Ü. Edebiyat Fakül-

tesi yayınları, 1978) adlı incelememde, Halide Edib hakkında yapılmış olan daha önceki çalışmaları da içine alan geniş bir bibliyografyayı, yazarın kendi eserlerinin bibliyografyası ile birlikte vermiştim. Daha sonra da Halide Edib konusunda bazı incelemeler yaptım. Bundan dolayıdır ki bu kitapta başvurduğum birinci kaynak kendi kitabım oldu. Dipnotlarında başvurduğum bu kitap dışındaki diğer bazı kaynaklar da zikredildiğinden kitabın sonuna ayrı bir bibliyografya vermeye lüzum hissetmedim. Sadece Halide Edib'in kitap olarak çıkmış eserlerinin ilk basımlarını (tefrika ve kitap olarak) vermekle yetindim.

İnci ENGİNÜN

HALİDE EDİB ADIVAR

1882'de doğan ve 1964'te (9 Ocak) ölen Halide Edib Adıvar, II. Meşrutiyet sonrasının en canlı şahsiyetlerinden biridir. *Mor Salkımlı Ev* adı altında yayımlanmış olan hâtıralarında ilk çocukluk günlerinden başlayarak Birinci Dünya Savaşı sonuna kadar başından geçenleri anlatmış olan Halide Edib'in yazar olarak adına, ilk defa 1897'de rastlanır. John Abbot'tan yaptığı *Mâder* adlı çeviri dolayısıyla Ahmet Midhat Efendi'nin dikkatini çekmiş olan Halide Edib, ayrıca bir de nişan ile taltif edilmiştir. Fakat onun asıl şöhreti 1908 yılında *Tanin* gazetesinde yayımlanan yazılarıyla başlar.

Halide Edib'in çocukluğu ve yetişme yılları imparatorluğun yıkılış sancılarının yoğun olduğu yıllarda geçmiştir. Annesini küçük yaşta kaybetmiş olan Halide Edib, babasının birkaç kere evlenmesi dolayısıyla iki ev arasında kalmıştır. Biri babasının alafranga evi, diğeri de haminne dediği anneannesinin alaturka, âdeta imparatorluğun küçük bir örneği olan evi. Bu ikinci ev, babasının ayrıldığı veya gözünden düşen kadınların da bir sığmağıdır. Halide Edib bu kalabalık evde, terkedilmenin ıstırabını yaşayan kadınları da yakından görmüş ve tanımıştır. Belki de ömrü boyunca çok kadınla evlenmeye (poligami) karşı cephe almasında bu çocukluk intibalarının tesiri vardır.

Halide Edib mesut çocukluk hâtıralarının bulunduğu anneannesinin Müslüman - Türk evini dâima temizliği, beyazlığı ve mor salkımlarıyla hatırlayacaktır. 1926' da İngilizce olarak yazdıktan sonra 1963'te Türkçesini kitap halinde yayımlarken, eserine *Mor Salkımlı Ev* adını verecektir. Bu ev, Halide Edib için huzurun, saâdetin ve güvenin işaretidir. Nizâmizade ailesine mensup bu Eyüplü, Mevlevi anneanne ile karısına hayran büyükbaba Halide Edib'in eserlerindeki ideal, yaşlı Türk tiplerini oluştururlar. Büyükbaba, Sultan Reşat'ın kahvecibaşılığına kadar yükselmiş Kemahlı dürüst bir adamdır. Bu sert bakışlı büyükbaba, torununa Doğu Anadolu'daki Rus savaşlarını anlatır.

Halide Edib, anneannesinin evinde pek çok insanla tanışır. Çeşitli ırktan insanlar tıpkı ülkede olduğu gibi bu evde toplanmışlardır ve eve belirli işleri yapmak için girenleri bile örf, o evin halkı saydığından aralarında herhangi bir fark gözetilmez.

Bu evde Halide Edib din terbiyesini de alır. Ramazanın güzelliğini ve örfümüzdeki mânasını da yine bu evde tanır. Halide Edib bir ramazanda Süleymâniye civarında oturan zenci sütnine Nevres Bacı'nın evinde iken câmiye gidişlerini heyecanla anlatır:

"Nihayet Süleymâniye Câmii'nde bir mukabele. Câmiin etrafındaki o kurşun renkli binaların senfonisi beni âdeta sarhoş etti. İçimde ilahî bir ahenk akını var gibi idi. Bir çocuğun güzelliği sezişinin, büyüklerinkinden çok daha derin olduğunu tahmin ediyorum. Çünkü o güzelliği kelime ile ifade etmek imkânı yoktur. Renk, şekil ve ses ahengi tek his içinde garip bir surette birleşiyordu. Ayakkabılarımızı kapıda verip de o ağır ve kalın per-

denin yanından içeri girerken hepimiz birer tavşan kadar küçük kalıyorduk.

İçerde yine kurşunî bir havada o yüksek kubbeden inen küçük yağ kandilleri, boşlukta pırıldayan birer seyyare gibi idi. Camlardan sızan ışık bu kurşunî havaya görülmeyen fakat sezilen bir pembelik ilave ediyordu. Bunlar sönünce denizle gökyüzü gibi bir şey olacaktı.

Mihrabın yakınında beyaz sarıklı, siyah cübbeli adamlar seslerinin temposuna uyarak sallanıyorlar. İşte bu şahane, kurşuni boşlukta, göze görülmeyen bir pembelik içinde kollektif bir nabız atıyor. Birtakım adamlar aynı tempo ile kollarını sallayarak, zaman zaman seslerini yükselterek vaaz ediyorlar. Nevres Bacı, *Kur'an* okuyanların önüne oturdu" (1963, s. 47-48).

«O akşam iftar tepsisinin zengin ve çeşitli yiyecekleri etrafında toplandık. Sütbabanın neşesi yedikçe artıyordu. Galiba ramazanda oruç tutanlar midelerinden en şımarık, en sevgili bir çocukmuş gibi hiçbir şey esirgemiyorlar.

Akşam namazını acele ile evde kıldıktan sonra, sütbaba elindeki feneri sallayarak ve bir omuzuna beni yerleştirerek bacı ile şakalaşarak tekrar Süleymâniye'ye terâvih namazı kılmak için gittik. Sokaklar hareket halinde yüzlerce fenerle doluydu. Kalabalık bir ateşböceği kafilesi halinde hareket ediyor ve minârelerden Allahuekber, Allahuekber, nidaları havaya yayılıyordu. Bu akşam ilk defa mahya denilen şeyi gördüm. Minâreden minâreye havada uzanan ışıktan yazılar, mavi kubbede ne garip ve tabiatüstü bir nur tecellisi (...) Şimdi gündüzün kurşuniye kaçan hava, altın yaldızlı. Havada titreyen bu yüzlerce kandilin altında muazzam bir kalabalık

diz çökmüş oturuyor. Bir tek boş yer yok. Bu, âdeta üzerine her çeşit renk, yaş, kıyafet ve cins insanlardan örülmüş bir halıya benziyor. Kadınlar yukarıda galeride idiler. Nevres Bacı beni kadın sıralarının arasına sıkıştırdığı an birdenbire "Sallûalla Muhammed" nidâsı, yerdeki insanlardan havayı ayağa kaldırdı. Bir tek ses, imamın sesi, her hareketi idare ediyor. Her hareket muazzam ve karışık bir ahenkle tek falso yapmadan bir hareket senfonisi halinde birbirini takip ediyor. Mütemâdi bir ışıltı bu insan kütlesinin kalktığını, eğildiğini, alınlarının seccadeye kapandığını görüyor ve işitiyorsunuz. Nihayet her şey sükût.

Bana bu hareket ebediyen devam edecek hissini verdiği an birdenbire herkes dizlerinin üzerinde kaldı, içlerinden kopup gelen, bir ağızdan havayı sarsan "Amin, Amin" korosu, o muazzam kubbeye çarptı durdu. Camiden çıktık.

Süleymâniye'ye uzun yıllar gitmedim. Etrafındaki müze ve imareti gezdiğim zaman dahi Süleymâniye'ye girsem o ilk terâvihte ruhuma çarpan ilahî hâtıranın kaybolmasından korktum" (s. 47-49).

Bu ilk intibalar, daha sonra Anadolu köylerini de gezdikten sonrakilerle birleşecek ve Halide Edib şehir güzelliğini şöyle anlayacaktır: "Artık tamamiyle karar verdim ki uzun minâreleri olmayan, hiç değilse kulelere benzeyen uçlar yükselmeyen şehirlerin güzelliğini ben anlayamam. Toprak yığınlarından yapılmış, çöl ortasına atılmış en zavallı köyümüzün bile arkasında havanın değişen renklerinde bazan başını kaldıran beyaz ve ince

bir minâre, yalçın ve küllük olan yerlerde bile bir güzellik, bir sanat ve heyecan anıtı oluyor" [1].

Halide Edib'in daha sonra dini, ferdî ve sosyal bir vâkıa olarak değerlendirmesinde ve eserlerinde dini değişik açılardan yorumlayan şahıslar çizmesinde hep bu ilk intibaların rolü vardır.

Halide Edib babasının evinde ise daha değişik bir terbiye ile karşılaşır. İngilizlere ve İngiliz terbiyesine hayran olan babası Edib Bey, kızını da bu terbiye sisteminde yetiştirmek ister. Çocuğun giyim kuşamından başlayarak beslenmesi, oynaması ve eğitimi diğer yaşıtlarından farklıdır. Başka çocuklardan farklı olma, Halide Edib'e sıkıntı verir. Zira ilk önce, elbisesiyle başka çocuklardan ayrılmaktadır ve kendisi de diğer çocukların giydikleri süslü elbiseleri, taktıkları incik boncuğu kıskanır. Beslenmesi ise et, sebze ve meyveden ibarettir ve sadece yemek saatlerinde verilir.

Halide Edib önce bir Rum'un idare ettiği okula gönderilir, sonra altı yaşında iken Amin alayıyla okula başlar ve renkli elbiseyi de bu vesile ile giyer. Burada *Kur'an* okumasını öğrenir. *Kur'an*'dan sonra okuduğu iki kitap *Afrika Seyâhatnamesi* ve *Sergüzeşt-i Mevt*'tir. *Sergüzeşt-i Mevt*'teki korkunç tasvirler onu yıllar boyu kâbus içinde bırakır. Büyükbabasından dinlediği savaş hikâyeleri, Kafkasyalı Fikriyar'ın hikâye ve masalları, dadıların söylediği türküler, lalaların anlattığı halk hikâyeleri ve gittikleri Karagöz oyunları da çocuğun bu yıllarda zihnini ve hayalini besleyen kaynaklardır. Ahmet Ağa ile Battal

1. "Ayrılırken", **Vakit,** nr. 2374, 12 Ağustos 1924.

Gazi ve Ebu Müslim-i Horasanî hikâyelerini okurlar, ondan Hazret-i Ali'nin maceralarını dinler.

Babası onu, 1893'te Amerikan Koleji'ne verince yeni bir çevreye girdiği gibi, değişik bir eğitim ve öğretime de tâbi tutulur. İngilizceyi çabuk öğrenen Halide Edib, burada Hıristiyanlık ile de karşılaşır. *İncil*'i okur. Bu misyoner okulunun kendisi üzerindeki olumlu ve olumsuz tesirlerinden Halide Edib hâtıralarında geniş olarak bahsettiği gibi, "Bir Dost Çehresi Etrafında" adlı yazısında da bu okulu anlatır [2]. Kısa bir süre kolejden ayrılmak zorunda kalan Halide Edib özel dersler de almıştır. Arapçanın yanı sıra İngiliz mürebbiyelerden İngilizce, bir İtalyan sahne sanatkârından müzik dersleri alan Halide Edib 1899'da tekrar koleje başladığında evde Rıza Tevfik'ten Türkçe edebiyat ve Fransızca, Salih Zeki'den de matematik öğrenir.

Herbert Spencer'in hayranı olan Rıza Tevfik (Bölükbaşı) öğrencisine mistisizm, felsefe, sanat ve şiirden bahseder. Rıza Tevfik'in beslediği mistik temayüller, Salih Zeki'nin önünde açtığı pozitivist dünya karşısında kalır. Bu iki ayrı zihniyetteki öğretmenin, Halide Edib'in zihnî dengesini kurmakta, rolleri önemlidir.

Halide Edib evinde sağlam bir din terbiyesi almış ve millî kültürün asırlar boyu içine sindiği masalları, hikâyeleri dinleyerek büyümüştür. Bundan dolayıdır ki, o, misyonerlerle karşılaştığında, tıpkı Ziya Gökalp'ın özlemini çektiği senteze ulaşır. Halide Edib gördüğü değişik ortamda, daima yabancılarla birlikte bulunduğu için millî şuuru gelişir. Osmanlı ve Avrupa taklidi olmayan yeni bir yaşayış şeklini yakından görür ve tanır.

2. **Tanin**, nr. 41, 10 Eylül 1908.

Halide Edib, bütün ömrü boyunca, yabancı kültürlerde ve yaşayışlarda daima kendi millî kültürü ile karşılaştırmalar yapar ve yabancı kültürde gördüğü her değerin bizdeki mukabilini arar.

1901'de koleji bitirir bitirmez, Salih Zeki ile evlenen Halide Edib, kocasının çalışmalarına yardım eder. Bu arada babası ve kocasının sevdiği Sherlock Holmes' un maceralarını İngilizceden çevirir. Bu günler onun Emile Zola'yı bol bol okuduğu yıllardır. 1903'te geçirdiği sürmenaj onun ilerde yazacağı bütün kitaplarına hastalık motifi olarak girecektir.

Halide Edib'in bu evlilikten iki çocuğu olur : Ayetullah ve Hasan Hikmetullah Togo. İkinci çocuğuna konan Togo, Japon generalinin adıdır.

Hüseyin Cahit'in yayımladığı *Tanin* gazetesine yazılar vermeye başlayan Halide Edib böylece 1908 yılından itibaren yazarlığa başlar. İlk yazılarından birinin adı "Beşiği Sallayan El Dünyaya Hükmeder" [3] başlığını taşır. Bu yazıda görüldüğü gibi Halide Edib, kadının cemiyet içindeki rolünü ilk önce çocuk yetiştirmekten başlatmaktadır.

Bu yazılar ilgi ile karşılanır. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, onun bu yazılarının kendisinde "edebî" bir duygu uyandırdığını ve Halide Salih adını bütün dergi ve gazetelerde aramaya başladığını anlatır : "Çok geçmeden, sanırım yine *Tanin* gazetesinde "Harap Mabetler" başlığı ile yayınlanan bir nesir serisinin altında bu adı bulur bulmaz bir çocuk gibi bayram etmiş ve o nesirleri

3. **Tanin,** nr. 6,24 1324/6 Ağustos 1908.

acayip bir 'cezbe'ye kapılarak âdeta bir şarkı çağırır gibi yüksek sesle okumaya koyulmuştum" [4].

Halide Edib Osmanlı tarihini de okur ve Osmanlı Devleti'nin ilk kurucularını müstesna yaratılışlı insanlar olarak görür. Onların idareci, savaşçı, kanun koyucu ve sanat koruyucusu vasıflarına hayranlık duyar. Yaşanılan kötü durum ve çare arayışlar içinde Halide Edib de sosyal meseleler üzerinde durur. O, hiçbir zaman süratli ve kanlı ihtilallerle yapılacak reformları tutmaz, yavaş yavaş, içten gelişen ıslahattan yanadır. Bu ikincisine İngiltere örnektir.

Halide Edib 1908'de çıkan Kanun-ı Esâsî ile heyecanlanır. *Tanin*'deki ilk yazısında, "çocuklarımıza ilk lakırdıya başlayınca kanun-ı esasimizi, hüccet-i hürriyetimizi ezberleteceğiz" [5] diyen Halide Edib, bu heyecanını ömrü boyunca muhafaza edecektir.

31 Mart isyanında Halide Edib de tehdit edildiği için Mısır'a kaçmak zorunda kalır. Çocukları ile birlikte ilk defa yurt dışına çıkan Halide Edib, daha sonra İngiltere'ye geçer.

Halide Edib daha önce *Nation* gazetesine yazdığı "Türk Kadınının Geleceği" adlı yazısı dolayısıyla eğitimci Isabel Fry ile tanışmış ve onu İstanbul'da misafir etmiştir. Londra'da onun evinde misafir kalır ve İngiliz yazar ve düşünürleriyle tanışır. Bu şahısların konuşmaları, sohbetleri, Halide Edib'de hayranlık uyandırır. Demokrasi, feminizm, eğitim konuları hakkında yeni fikirler edinir.

---

4. **Gençlik ve Edebiyat Hatıraları**, Ankara 1969, s. 327-329.
5. **Tanin**, nr. 1, 19 Temmuz 1324 / 1 Ağustos 1908.

1909 ekiminde İstanbul'a dönen Halide Edib, Londra tecrübelerini ihtiva eden *Seviye Talib* romanını yazar. Bu onun *Heyula* ve *Raik'in Annesi*'nden sonraki ilk ciddi roman denemesidir ve büyük akisler uyandırır. Bu sırada Halide Edib'in aile hayatında sıkıntılar baş gösterir. Salih Zeki yeni bir evlilik yapmak istemektedir. Babasının çok kadınla evliliklerinin sıkıntılarını yakından görmüş olan Halide Edib, bu teklifi kabul etmez ve kocasından ayrılır (1910). İçindeki bezginlik, kırgınlık ile uzun müddet mücadele eden Halide Edib, bu sırada eğitimci Nakiye Elgün'ün evinde kalmaktadır. Nakiye Hanım Dârülmuallimat'a müdür tayin edilmiştir, devrin Maarif Nazırı Said Bey Halide Edib'e de öğretmenlik teklif eder. Halide Edib bu görevi bir çeşit askerlik hizmeti saymaktadır. Ona göre, o tarihlerde eğitilmiş olan herkes, bildiklerini başkalarına öğretmek zorundadır. Özellikle kız okullarının kurulması bakımından verimli olan bu yıldan itibaren, Halide Edib eğitim konusuyla daima ilgilenecektir. Halide Edib okullar hakkında raporlar hazırlar.

Halide Edib yazı faaliyetine devam etmektedir: *Handan* ve *Yeni Turan* birbiri ardında çıkar. Halide Edib bu tarihlerde Türkçülerle de temastadır. *Türk Yurdu* dergisinde yazılar yayımlar. Gökalp'e büyük hayranlık duyan Halide Edib, Türkiye'de milliyetçilik kültüreldi, diye yıllar sonra hatıralarına yazacaktır.

1911'de kısa bir süre kalmak üzere İngiltere'ye giden Halide Edib üzerinde önce Trablusgarp sonra Balkan Savaşı uyarıcı bir tesir yapar. Makedonya'dan muhacirler baba yurtlarını terkederek İstanbul'a gelmektedir, kalacak yerleri yoktur. Kolera salgını başlar. 1909'da kurulmuş olan Teali-i Nisvan cemiyeti muhacirlere ve

askerlere yardıma çalışır. Mihri Pektaş'ın sağladığı bir binada otuz kişilik, sadece yaralı neferlere hizmet veren bir hastahane kurarlar. Dernek üyelerinin doktor ve eczacı olan eşleri de gönüllü olarak bu hastahanede hizmet ederler. Halide Edib'in hatıralarında bu günlerle ilgili olarak anlattıklarını ihtiva eden sayfalar çok dokunaklıdır. Halide Edib'in Türk milleti ile gerçek tanışması bugünlerde başlar. Halkın tahammül gücüne, yaşama arzusuna hayran kalır. Bu intibaları bir kısım hikâyelerine olduğu kadar *Mev'ud Hüküm* adlı romanına da geçer.

Muhacirler için yardım kampanyası başlatılır ve Avrupa kraliçeleri nezdinde protestolara girişilir. Çekilen telgraf batılı gazetelerin bazılarında çıkan alaylı yazıların dışında hiçbir akis uyandırmaz. Balkan savaşı Halide Edib'e batının insaniyetçiliği hakkında ömrü boyunca muhafaza edeceği bir kanaat kazandırır. Balkan savaşında Müslüman Türklere karşı girişilen katliama batı sessiz kalmıştır. Halide Edib bu konuda *Turkey Faces West* adlı eserinde geniş bilgi verir ve batılı kaynaklardan aldığı raporları zikreder. Zira bu eserini Amerika'da yazmıştır ve hitap ettiği kitle, daima batı kaynaklarına daha çok inanmaktadır.

Halide Edib'in eğitim faaliyeti Evkaf okullarını teftişle devam eder. Bu faaliyeti de ona İstanbul'un arka mahallelerini tanıma fırsatını verir. Halide Edib'in eğitimle ilgili yazıları arasında Vakıf mektepleriyle ilgili olarak hazırladığı ve *Türk Yurdu*'nda[6] yayımlanan raporu, ayrı bir önem taşır. Bu raporda çocuklara öğretim, fikir terbiyesi verme ve terbiye üzerinde durulur.

---

6. c. 11, nr. 2. 15 Eylül 1332 / 28 Eylül 1916.

Çocuklara her şeyden önce biraz neşe vermek için jimnastik, müzik ve resim dersinin verilmesi gereğinden bahsederken, resim dersinin ayrıca doğru görmeyi öğrettiğinden de bahseder. Çocuklarda sorumluluk duygusunu geliştirmek için okullarda bahçe bakımı ve hayvan beslenmesi de yerindedir. Okul gezileri düzenlemek, coğrafya derslerinde çevreyi, yaşanan mekânı tanıtarak öğretmek, ezbere dayanan bilgi vermekten daha yararlıdır. Ezberlenilecek şiirlerin iyi seçilmesi ve öğrencilere yapmacık tavırlarla okutulmaması gerekir.

"Ben, terbiyede milliyet hislerinin verilmesine yalnız taraftar olarak kalmıyorum, bir de bunu kendime pedagojik bir düstur telakki ediyorum" diyen Halide Edib, milliyet hissinin yanlış anlaşıldığına kanidir. Bütün çocuklar savaşa gidip, düşmanı kahretmekten bahsederler, fakat memleketi imar edecek bir meslek sahibi olmayı düşünmezler. Çocukların bu yanlış fikre sahip olması, okullarda seçilen metinlerden kaynaklanmaktadır. Halide Edib, "Allah'ı, tabiatı, insanları, refahı, güzelliği, çalışmayı ve sadece vatanı sevmeye sevkedecek şiirleri ayırmalı ve yalnız onları çocuklara" öğretmeli görüşündedir. Böylece çocuklar milleti yükseltecek temel değerleri, güzel sanatlar vasıtasıyla öğrenir ve zamanı gelince, vatan için gösterişsiz bir tarzda canlarını feda etmesini de bilirler. Halide Edib, böylesine bir eğitimle yetişmiş olan *Mev'ud Hüküm* kahramanının gönüllü olarak Balkan Savaşı'na katılmasını da eserinde işler.

Halide Edib sadece öğrencilerden değil, öğretmenlerin de durumlarından bahsettiği gibi, okul olarak kullanılan yerlerin de eğitime ve çocukları geliştirecek şartlara sahip olmasının da önemine işaret eder.

Halide Edib milliyet hissi yanında tarih eğitiminin de ön planda tutulmasını gerektiğine inanır. Millî kahramanların ve dünyanın insanlık için çalışmış büyük önderlerinin gençlere tanıtılması gerektiğine inanır. Tarih insana nasıl düşünmesi gerektiğini öğretir. İnsanın veya milletin mazisinden sık sık bahsetmesi, onlarla yetinelim demek istemesinden ileri gelmez. Tarih hem insanı terbiye eder ve "insan münasebetlerini" öğretir, hem de "yeni dünya" kurucularına yol gösterir. Halide Edib bu görüşlerini daha sonraki makalelerinde de işler[7].

Halide Edib'in eğitim faaliyetleri 1916'da Cemal Paşa'nın daveti üzerine Suriye'ye gitmesi ile orada devam eder. Fransızların politik mahiyette öğretim yaptırdıkları için Cemal Paşa'nın kapattığı okulların yerine yenilerinin açılması ve yetim çocuklarla uğraşır. Burada, Ermeni katliamından kaçan Türklerle karşılaşan Halide Edib, yorgun, fakir askeri, fakir kadını, yetim çocukları yakından tanır. 23 Nisan 1917'de Dr. Adnan (Adıvar) ile evlenen Halide Edib, Suriye'nin boşaltılması üzerine oradan ayrılır (4 Mart 1918).

Mütareke günlerinde müttefiklerin Türklere karşı kötü davranışları Halide Edib'i çok sarsar. Daha sonra yazdığı hatıralarında müttefiklerin bu davranışlarını üç sebebe bağlamıştır: Azınlıkların tercüman ve yardımcı olarak kullanılması, mağluba karşı galibin üstünlük duygusu ve Türk düşmanlığı ile din farkı.

Sansür söylentileri arttırmış, sömürgelerden getirilen askerlerin taşkınlıkları halkı bezdirmiştir. Vapurda

---

7. "Yarınki Türkiye", Vakit, nr. 769, 25 Kanunsani 1336 / 1920. **Akşam**, nr. 9340, 19 Teşrinevvel 1944; nr. 10410, 9 Ekim 1947.

müttefiklerin himayesinde şımarıklıkları artan azınlıkların hakaretlerini ve kötü muamelelerini görmeye dayanamayan Halide Edib Bebek'ten İstanbul'a taşınır. İnsanı bezginliğe düşürecek olan genel duruma rağmen, bazı gönül ferahlatıcı, ilerisi için ümit verecek davranışlar da vardır: Vazifesini yaparak çığırtkan, edepsiz bir Rum kadınına haddini bildiren yerli bir Hıristiyan, tanımadığı bir Türk kadınını savunan bir subay, İtilaf kuvvetleri donanmalarının sahile çevrilmiş topları karşısında "bu da geçer" diyebilecek cesaret ve umuda sahip kadınlar ve uyanık gençlik.

Yıllar boyu Avrupa medeniyetine inanmış olan Türk aydını Mütareke günlerinde büyük bir sarsıntı geçirir. İnandığı her şey, bütün değerler sahte ve yalan görünmektedir.

Halide Edib'in bu günlerde meşgul olduğu işlerden biri yetimler meselesidir. Aileleri ölmüş olan çocuklar yetimhanelere alınmıştır. Ermeniler, bütün yetim çocukların Ermeni olduğunu iddia etmekte, hattâ Türklerin kendi çocuklarını alıp Türkleştirdikleri iddiasında bulunmaktadırlar. Müttefikler çocukların ırklarını tespit için komisyonlar kurmuşlardır. Türk olduklarını iyice hatırlayan çocuklardan mutlaka nüfus kâğıdı sorulur. Savaş günleri içinde nüfus kâğıdını yanında saklayamamış olan çocukların Türk oldukları feryadını kimse dinlemez ve bu çocuklar, Ermeni yetimhanelerine gönderilirler. Halide Edib hatıratında bu iç paralayıcı olaylardan geniş olarak bahseder.

1918 yılının aralık ayında Amerika Cumhurbaşkanı Wilson'un prensipleri dolayısıyla bir grup aydın Wilson Prensipleri Cemiyeti'ni kurarlar. Başkan Wilson'a gönderilmek üzere bir beyanname hazırlarlar.

Türk milliyetçilerini asıl harekete geçiren haber 15 Mayıs 1919'da İngiliz donanmasının himayesinde Yunanlıların İzmir'i işgalidir. İzmir'in işgalinde Yunanlıların yaptıkları taşkınlıklar ve zulüm, Türklerin bir şeyler yapma "Türkiye'yi güya medenileştirici Yunan ordusundan, katillerinden temizlemek" zaruretine inandırmıştır. İstanbul'da hemen toplantılar başlar. Halide Edib İzmir'in işgalinden iki gün sonra Üsküdar Kız Koleji'nde maarif hakkında bir konuşma yapacaktır. Hıristiyan öğrenciler, İngiliz ve Fransız subaylarının parlak yüzleri yanında, Türk öğrenciler hem sayıca azdır hem de endişeli bakışlarını yazara dikmişlerdir. Halide Edib, bu anda kendisini milleti ile birleşmiş hisseder. Gözlerinin önünde İzmir faciası, eski Romalıların vahşi ve kanlı eğlenceleriyle birleşmiş halde, bu millî felâketi hiç ağzına almadan, "tahsilin, insanları benzerlerine karşı insanca bir duygu ve anlayışa göre yoğurmadığı takdirde" ne kadar boş olduğunu anlatır.

Türk Ocağı 18 Mayıs 1919'dan itibaren İzmir işgalini protesto eden mitingler düzenlemeye başlar. Herkes heyecan içindedir. Bu mitinglerden Fatih, Üsküdar, Haydarpaşa ve Sultanahmet mitinglerinde Halide Edib de konuşur. Bunlardan en unutulmazı Sultanahmet mitingidir. Bütün İstanbul'un katıldığı bu mitingdeki konuşmasıyla Halide Edib âdeta efsaneleşir. Halide Edib bu hitabede, "Her ferdin içinde ezelî bir hak duygusu vardır ve milletleri meydana getirenler de fertlerdir" der ve bu karanlık günlerde Türklere dost olan Müslümanların ve Türk'ün gayesinin haklılığını anlayarak seslerini yükseltecek olan medeni milletlerin fertlerinden bahseder.

Halide Edib'e 1924'te *Vurun Kahpeye* romanı ile ilgili intibalarını bildirmek üzere bir mektup yazan İstanbul Sanayi Mektebi mezunu tornacı Hilmi Celâlettin; "Büyük Türk edibesine, Türk gençliğinin anasına" hitabıyla başlar ve Sultanahmet mitinginden sonraki duygularından şöyle bahseder :

"Ben de o çocuklardan biriyim. On beş yaşında iken, çoktan hayat-ı ebediyete karışan fakat yaşayan Namık Kemal ve o vakit mevcut olan Tevfik Fikret ile bu iki büyük adamı ayırt edemeyerek, birbirine karıştırdığım bir zamanda sizin de isminizi ilk evvel işitmiştim. Fakat hangi yazınızın altında bilmiyorum. Bir konferansın notunda olacak.

İstiklâl mücadelesinde biz o felâket senelerinde İstanbul'da mektepte bulunurken *Turan* adlı bir eserinizi okuyordum. Orada bir Kaya Hanım vardı. Kitabı bitirip de kapadığım vakit kitabı okumak için veren arkadaşıma demiştim ki : "Bu Kaya biraz değişmiş şekliyle müellifenin kendisi, Anadolu'daki anamız değil mi!" demiştim. Ve sonra gözümün önüne geldi. Sultanahmet meydanında, o ilahî günde Türklüğe ve Türk gençliğine verdiğiniz vaazı müteakip keyifsiz olduğunuz için iki kardeşimizin koltuğunda parkın etrafını dolaşarak evinize giderken, biz de mektebimizin kapısına kadar sizi takip etmiştik.

Asr-ı Saadet'te Peygamber'in arkasında yürüseydim ancak bu kadar müteheyyic olurdum" [8].

1919 yılında Halide Edib, *Vakit* gazetesine sürekli olarak yazılar yazdığı gibi *Büyük Mecmua*'nın başyazar-

8. 'Halide Edib ve Okuyucuları", **Hisar**, nr. 133, Ocak 1975, s. 16-18.

lığını da üstlenir. İzmir'in işgalinden sonra büsbütün uyanan millî heyecanı, yazdığı yazılarla besler. İzmir'in işgali ile ilgili faciaların tesiriyle yazdığı "Efenin Hikâyesi" o günlerin heyecanını taşıdığı gibi duygularımızı yabancılara da aktaran hikâyelerdendir [9].

Atatürk, 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkmış ve dağınık savunma teşekküllerini birleştirmeye başlamıştır. Amasya tamiminden sonra Atatürk milliyetçilere mektup yazar. Bunlardan biri de Halide Edib'dir. Halide Edib 10 Ağustos 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'ya bir cevap gönderir, ülkenin kurtuluşu için düşündüklerini geniş olarak yazar. Daha sonra *Nutuk*'ta yayımlanan bu mektubun sonunda "millî davada canıyla ve başıyla çalışanlar arasında sade bir Türk askeri tevazuu ile sizinle beraber olduğumu beyan ederim" diyen Halide Edib, 12 Ocak 1920 tarihli *Vakit* gazetesinde "Yarınki Türkiye" adlı bir makale yayımlar. Atatürk'ün bir beyanatı dolayısıyla yazılmış olan yazıda "bir geçit karşısında" bulunan Türkiye'nin geleceğinden bahseder. "Millet sesinin taazzuv etmiş bir aksi" olarak Mustafa Kemal'in sözleri gibi, davranış ve düşüncelerinin de yabancı basında, "Türk'ün belkemiği addedilen Anadolu'nun evzaı ve efkârı diye telakki ve ona göre tenkit veya takdir edilecektir" der. Halide Edib bu nutku yorumlar ve Atatürk'ün ifadesinde Anadolu'nun sesini duyduğunu belirtir. Atatürk bu resmî beyanatı ile şunları söylemek istemiştir.

---

9. **Vakit**, nr. 777, 4 Ocak 1920, Hikâye Halide Edip tarafından İngilizceye çevrilmiştir: "Three Sketches by Halide Edib: The Story of the Effe, Among the Children I Know, The Witch of Kalaba, Tales From Far and Near, Ed. by Ernest Rhys, C.A. Dawson - Scotto, New.

"Ben yeni ve mesut bir Türkiye istiyorum. Bu yeni Türkiye'yi ben bina edeceğim ve bu yeni vatanı bina ettikten sonra dünyaya gösterip diyeceğim ki: İşte efendiler, herhangi bir milletin mağrur olacağı yeni ve mesut bir vatan! Her fert ruhuna, fikrine ve medeni bir vatandaş gaye ve vazifelerine hâkim ve sahip olacak kadar tahsil-i umumi, her fert malına, canına, ırzına tamamen sahip ve halkı bütün taarruzdan masun olan bir adalet ve idare makinası; her unsurun ve ferdin her suretle inkişafına ve mesaisine yardım edebilecek vesait! Memleketim hür ve çalışkan adamlar memleketi! Memleketim refah ve hayat seviyesini müdhiş bir tenakuza sevkeden maddi sefaleti kaldırdı, manevi sefaleti, cehaleti, dar ve hasis cidali hiç olmazsa harice âlet, dahile felâket ve kâr olamayacak bir şekle soktu. Bunun için medenî ve insanî vesaitini ve yardımını hür ve alicenap insanlardan istedi.

Efendiler, ben size tarihten bahsediyorsam, ecdadım yol yaptı diyorsam, iktisadî teşkilâtı, içtimaî seviyesi ve abidâtıyla büyük ve tarihî bir devir yaşandı diye kendim ellerimi yanıma bırakıp oturmak ve eski asırları bir şey gibi söyleyip kendimi uyutmak için değil! Ben ecdadımla iftihar ederken kendim sefil ve bedbaht bir memleketi idame edersem memleketimle mağrur olmak değil, halimden utanırım. Ben bütün gururumu, mesaimi bu yeni memleketi bina için saklayıp ve bu yeni memleketi bina edebilmek için dünyadan fazla zalim olmayan bir sulh ve siyasî iştihalarla beni yemek için değil, namuskâr ve mütekabil menfaatlerle bana uzatılacak yardım ve muavenet istiyorum. İşte idealim, işte yarınki geçidin programı!

Allah yardımcım olsun!"

Ufukta ümit verici hiçbir alâmet yokken, Halide Edib'in gelecek ile ilgili yorumu, onun iyimserliğinden kaynaklanmaktadır. Halide Edib, daha sonra da Millî Mücadele günlerinde görüleceği gibi, çaresizlik ve perişanlık anlarında bile geleceğe olan güvenini hiç kaybetmemiş, idealist bir şahsiyettir.

1919 seçimlerinde kadınlar değil aday, seçmen bile olamazlarken, erkek seçmenler ona değişik yerlerde oy vermişlerdir. Bu tarih İngiltere'de bir kadın milletvekilinin ilk defa seçildiği tarihtir [10].

Halide Edib, İstanbul'un işgal edileceği haberini 10 mart günü İzmir Müdafa Cemiyeti'ne gittiğinde, bir Amerikan acentasından gelen ifadesi müphem bir telgraftan öğrenir. Çocuklarını yatılı olarak Robert Kolej'e yerleştirir. İngilizlerin hükümet darbesi yapacakları ve Meclis-i Mebusan'ı kapatacakları da haber alınmıştır. Dr. Adnan arkadaşı Rauf Bey ile birlikte meclise gidip İngilizleri beklemek ve onların bu hareketlerini protesto etmek niyetindedirler. Halide Edib "Ortaçağ kahramanlığı" saydığı bu hareketi, Dr. Adnan'ın yapmasına engel olur. İstanbul 16 Mart 1920'de işgal edilir. Hilâl-i Ahmer (Kızılay) merkezi basılan yerler arasındadır.

Halide Edib ve kocası kıyafet değiştirmiş olarak ikinci defa Üsküdar, Sultantepesi'ndeki Özbekler tekkesine sığınırlar. Özbekler tekkesi milliyetçilerin Anadolu'ya geçişlerinde, bir merkez olarak kullanılmaktadır. Çok hassas bir insan olan Dr. Adnan kendisini arayan İngilizlerin, himâyesindeki öksüz bir çocuğu dipçikle

10. **Vakit**, nr. 744, 1 Aralık 1919.

döverek sorguya çektiklerini, fakat çocuğu söyletemediklerini duyduğunda ağlar. Eşi ile aralarındaki mizaç farkını ortaya koyan bir durum, ikisinin bu haber karşısındaki farklı tepkileridir. Halide Edib der ki : "Benim gözümden bir tek yaş akmadı. Çünkü, daha iyi günlere kavuşmadan önce, bir damla gözyaşı dökmemeye karar vermiştim" [11].

Halide Edib önce İngilizce yazdığı *Turkish Ordeal* (1928) daha sonra *Türkün Ateşle İmtihanı* adı altında yayımladığı (1962) hatıralarında heyecanlı bir macera romanı gibi, İstanbul'dan Ankara'ya gidişlerini anlatır. Mamafih Halide Edib, daha önce de Sakarya Savaşı'nın destanı olarak yazdığı *Ateşten Gömlek* romanında da bunlardan bahsetmiş, kendi tecrübelerini romanının kahramanı Ayşe'ye izafe etmiştir. Yol boyunca gördükleri, duydukları Halide Edib'i milletine ve vatanına biraz daha bağlar. Yunanlıların İzmir'i aldıklarını duyduktan sonra âdeta donduğunu ve 1922'de ordumuzun zaferle İzmir'e girişine kadar bu halinin devam ettiğini, o yıllardaki faaliyetinin millî beraberlik ruhundan başka bir şey olmadığını hatıratında şu satırlarla ifade etmiştir : "Bu andan 1922'de İzmir'e Türk ordusunun muhteşem girişine kadar hiçbir şeyin önemi yoktu. Bir fert olmaktan çıkmıştım. Muhteşem millî cinnetin bir parçası olarak çalıştım, yazdım ve yaşadım.. [12].

Ankara'ya gitmekte olan Yunus Nadi ile yolda karşılaşan Halide Edib, bu tecrübeli gazeteci ile millî davayı basın yoluyla anlatabilmek için hemen bir ajans kurulması ve gazete çıkarılması hususunda anlaşırlar. Mus-

---

11. **Türkün Ateşle İmtihanı,** 1962, s. 61.
12. **The Turkish Ordeal,** s. 23.

tafa Kemal Paşa kendilerini karşılamaya gelmiştir. Halide Edib, Önder hakkındaki ilk intibaını, trenden inmesine yardım ederken kendine uzanan elinden bahsederek anlatır: O, bu "gergin derili, uzun parmaklı beyaz eli Türk'ün bütün hususiyetleriyle birlikte aynı zamanda hâkim bir vasfa da sahip" bulur [13].

Ankara'ya varışlarının hemen ertesi günü Ziraat mektebinde Atatürk'ün başkanlığında yapılan toplantıtıda Yunus Nadi'nin *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesini çıkarması, Anadolu'daki millî sesin duyurulması için neler yapılması gerektiği kararlaştırılır. Anadolu Ajansı kurulacak, cami ve postahanelere millî maksadı anlatacak ilânlar yapıştırılacak ve yabancı basın günü gününe takip edilecektir. Halide Edib, yeni hayatını hemen benimser ve yoğun bir çalışma içine girer.

Bu tarihten itibaren Halide Edib hakkında hem İstanbul basınında hem de Avrupa ve Amerika, basınında bol bol yazı yayımlanır. İstanbul'da millî harekete karşı olan basında Halide Edib'in, Ankara'daki — daha sonra buna cephedekiler de katılacaktır — faaliyetleri küçümsenmeye çalışılır ve alay konusu edilir. Avrupa ve Amerika basınında, bir Türk kadınının millî mücadeleye katılması takdir ve merak uyandırır. Amerikan basını bundan kendileri için özel bir mânâ çıkarmışlar. Halide Edib'in başarısını, kendi eğitim kurumlarından birinde yetişmiş olması bakımından kendilerine bağlamaya gayret etmişler, ayrıca Ankara hükümeti çevresinde bir dostları bulunduğuna da inanmışlardır. Millî Mücadele

---

13. **Türkün Ateşle İmtihanı**, s. 119-120. İnci Enginün, "Halide Edib'in Kalemiyle Atatürk", Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları, Dergah yay. 1983, s. 42-53.

döneminden önce Halide Edib yabancı basında bir Türk feministi olarak gösterilmişti [14].

Kanlı iç savaş, isyanlar, düşman işgali, fakirlik içinde Türk milletinin çektiği ıstırap korkunçtur. 23 Nisan 1920'de B.M.M. açılır ve Mustafa Kemal Paşa meclis başkanlığına seçilir. Anadolu'da birbirinden farklı görüşteki insanları bir araya getiren tek ideal, vatanın kurtarılmasıdır ve herkes Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğine inanır ve onun etrafında birleşir.

Batının değerlerine inanmış olan Türk aydını şimdi batının sadece düşman ve mutaassıp çehresiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu vâkıa bütün aydınlarımızı, yeniden kendimiz üzerinde düşünmeye yöneltmiş, hattâ bir süre için onları batı düşmanlığına itmiştir.

Halide Edib yoğun bir çalışma içindedir, ayrıca silah kullanmasını öğrenir, komşuları olan köylülerle tanışır. Ankara'ya gelen bütün yerli, yabancı ziyaretçiler onunla görüşmek isterler. Halide Edib kendisini burada doğmuş ve yetişmiş gibi görmektedir. İstanbul'u unutmuş gibidir. Kalaba'da otururlar.

Birinci İnönü Savaşı'ndan sonra Ankara'ya giden Yakup Kadri'nin Halide Edib'in bu günlerine dair yazdıkları çok ilgi çekicidir. Fransız politikacılarından Franklin Bouillon ile Halide Edib arasında geçen konuşmayı tespitinde yerli ve yabancı iki görüşün yer aldığı görülür :

"Onun için her şey Ankara"da başlıyor, Ankara'da bitiyordu. Olmaya ki İstanbul'dan gelen bir misafir ona

---

14. Halide Edib hakkında basında çıkan yazıların bibliyografyası için bk. İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yay. 1978, s. 519-556.

'burada nasıl yaşıyorsun' demeye görsün. Halide Hanım'ın gözünden düşeceğine şüphe yoktu. Hele yabancıların, Avrupalıların (bunlardan her Ankara'ya gelen mutlaka ona uğrardı) dudak bükmelerine asla tahammül etmezdi. Bir defa ziyaretine gelen Fransız siyaset adamlarından Franklin Bouillon etrafına ürkek ürkek bakarak :

— «Quel isolement! (Bu ne uzlet, ne tecerrüt)" sözüyle başlayan bir konuşmasında Ankara'nın medeniyet merkezlerinden uzaklığını, millî davamız bakımından en büyük siyasî mahzur telakki ettiğini belirtmek istemişti de Halide Hanım :

Ben tamamiyle aksi kanaatteyim. Biz kuvvetimizi asıl bu uzaklıkta ve bu tecerrütte buluyoruz, demişti.

Fransız Hariciye Nazırı Briand'ın bizimle bir Suriye hududu anlaşması için gönderdiği bu Fransız mebusu o anda acaba bu sözün ifade ettiği mânâyı iyice kavrayabilmiş miydi? Hiç zannetmiyorum» [15].

Birinci İnönü Savaşı, aynı zamanda düzenli ordunun ilk zaferidir. Halide Edib zaferden sonra bir grup subayla birlikte Eskişehir'e Kızılay namına yaralıları ziyarete gider ve orada çalışır. Hilâl-i Ahmer (Kızılay) tek yardım kurumudur. Halide Edib 1921 yılı haziran ayında Eskişehir'deki hastahanede çalışır. Burada edindiği tecrübeler ve gördükleri daha sonra *Ateşten Gömlek* romanının ve bazı hikâyelerinin malzemesi olacaktır.

Eskişehir'in boşaltılması üzerine Yunan uçakları şehri bombalarken yaralılar trenlere taşınır ve Halide Edib de Ankara'ya döner. Cephede gördükleri, yaralılardan duydukları Halide Edib'in milletine olan saygısını

15. Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Millî Mücadele Hatıraları Vatan Yolunda,** İstanbul 1958, s. 106.

gitgide arttırır. Yunanlıların yaklaşması, Ankara'nın tehlike altında olması huzursuzluk yaratır. Şehri terkedenler vardır. Köylüler Halide Edib'e, kendisinin de Ankara'dan ayrılıp ayrılmayacağını sorarlar. Halide Edib ayrılmayacağını bildirir. O günlerdeki ruh halini ve duygularını hatıratında şöyle belirtir :

«Benliğimi garip bir şekilde milletimle teşhis etmek, şimdi en yüksek ve kuvvetli şeklini almıştı. Mukadder felâketi uzaklaştıracak veya bu çaba ile ölecek mücadelecilerin arasında kalmaya kararlıydım. Benim yerim ne derece önemsiz ve ne derece küçük olursa olsun aldırmıyordum. Bu eşi bulunmaz mücadelenin dev bir tecellisiydi, ben de bunun önemsiz bir teferruatı olacaktım" [16].

5 Ağustos 1921'de Mustafa Kemal Paşa Başkumandan seçilir ve derhal cepheye hareket eder. Halide Edib cephe gerisinde beklemeye artık dayanamaz, Mustafa Kemal Paşa'ya telgraf çekerek cephede görev ister ve Başkumandan'ın emriyle cepheye gider (16 Ağustos).

Bu sırada Ankara'da bulunan Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Halide Edib'in "tehlikeli ve çetin hayatına" imrendiğini yazar [17]. Halide Edib savaşı yakından görür, hattâ heyecanından hoşlanır da. Bekleyiş, endişe, savaş, askerler, komutanlar, Başkumandan, genel görünüş ve savaş sonrasının feci sahneleri. Bunların hepsi görmesini, duymasını ve anlatmasını bilen Halide Edib tarafından kaleme alınmıştır. Peyami Safa bizde harp edebiyatının bulunmadığından bahsederken, bu eksikliği gözlemin noksan oluşuna bağlar ve Halide Edib'in

16. **The Turkish Ordeal,** s. 283.
17. **Vatan Yolunda,** 1958, s. 106.

"müşahede mahsulü tek bir harp romanı"nın yazarı olduğunu belirterek şöyle der: "Gelip geçmiş Türk muharrirleri içinde, bir kadın fantezisi telakki edilse bile, askerî üniforma giyerek hiç olmazsa müşahit sıfatıyla İstiklâl harbine iştirak etmiş bir tek insan varsa bu kadındır" [18].

Biz Halide Edib'in yazılarında belirli bir zaman içinde yaşanmış olayları ve onları yaşayanları, sadece millî değil, fakat beşerî ve evrensel boyutlarıyla tanırız. Halide Edib'in Sakarya Savaşı'nda, Başkomutan, kumandan, subaylar ve neferleri millet ile birlikte gösteren muhteşem tasvirleri vardır ki bugün de onları okurken heyecanlanmamak, bize bu vatanı bırakmak için savaşanları saygı ile anmamak imkânsızdır. Edebiyatımızın en güzel parçalarından olan "Duatepe" ve "Kırmızı Tepe" adlı röportaj-hikâyelerinde unutulmayacak tablolar yer alır. Yazar, savaşan kahramanların büyüklüğünü görmek için aramızdaki mesafeyi kısa bulur. Bu savaşanlar devlerden, efsane kahramanlarından çok büyüktürler: "Azaptan, baruttan, heyecandan kararmış yüzleriyle ateşe ve ölüme atılan zabit, nefer, kumandan, bunlar kendileri de anlayamayacak kadar büyüktürler. Bunları görebilmek için elli sene ileri gidip uzaktan bakmak lâzımdır. Çünkü onların kalplerini ve yüzlerini görmek için bizim bulunduğumuz yer kâfi değildir. Onların o kadar bugün, başları göklerdedir. O kadar bu milletin imanlı ve hummalı gayreti bugünün bize hücum eden dünyasının menfaat ve hırs gözlerinin fevkindedir. Bu kızıl hâilenin arkasındaki meşakkat nedir Yarab! Bu gayretli mil-

18. "Harp, Hayat ve Edebiyat", **Cumhuriyet**, nr. 4613, 19 Mart 1937.

let önünde, bu gayretli millet için yaşamak ve gülmek ne lezîz bir âkıbettir.

İşte artık bir yer görünmüyor. Topların köpüren, azan, çıldıran ilâhileri arasında bir şey işitilmez oldu. Bakıyorum. Fevzi Paşa'nın omuzları dua eder gibi bütün bütün eğilmiş, Başkumandan'ın mavi gözleri yükseklere bakıyor, göğe akıyor gibi. İsmet Paşa'nın siyah gözleri sabit birer ateşe benziyor; biraz ileride, neferlerin yanık yüzlerinde kalbimi yoran bir bekleyiş, bir ıstırap var.

Artık plan, kumanda, sanat her şey söyleneceği söylemiş, sıra Mehmet'e ve alay, hattâ fırka kumandanlarına kadar Mehmet'le omuz omuza dövüşen zabitlerden müteşekkil iman ordusuna gelmişti.

Ne ıstırap! Ne bekleyiş! Önümüzde ölümle yüzyüze ateşler içinde boğuşan kardeşlerimiz için ne derin ve insanî bir dua var"

Nihayet Duatepe alınır: "Duatepe'nin üstünde bir tek adam ayakta duruyor. O çıkanlardan ilk sağ vâsıl olan neferdir, belki dua ediyor.

— Allah'ım! Türk milletini dâim koru!" [19].

Edebiyatımızın belki en güzel parçalarından olan, bütün milleti, savaş anında bir arada anlatan "Duatepe" de gözlemden gücünü alan gerçek ve milletin özlemi bir arada verilmiştir. Başkomutan ve kumandanların tasviri olan aşağıdaki satırlar tam bir fotoğraf gerçekçiliğine sahiptir: "Başkumandan ayakta, arkasında geniş bir pelerin, uzaklara bakıyor. İsmet Paşa, daha iyi dinle-

19. **Hakimiyet-i Milliye**, nr. 296, 18 Eylül 1921.

mek için başını telefona doğru eğmiş. Biraz uzakta Fevzi Paşa'nın geniş arkası görünüyor. Omuzları öne eğik, dağlara bakıyor. Etrafta gelen giden yaverler, siperin içinde harekât işini devam ettiren zabitler var".

Önce *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde yayımlanan, sonra Yahya Kemal'in çıkardığı *Dergâh* başta olmak üzere İstanbul gazetelerince yayımlanan bu parçanın, devrindeki okuyucuyu nasıl derinden kavramış olduğunu tahmin edebiliriz. "Duatepe" Halide Edib'in gözlemlerini, millet için duyduğu sevgi ve kaygıyı, hitabet ve duanın da karıştığı izlenimci üslûpla verir. Yazarın başarısı, bizzat yaşadığı yoğun duygularını, okuyucusuna da nakletmesinden kaynaklanır.

Yunanlıların yapmış oldukları zulümlerin tarihî belge olarak tespitini sağlamak amacıyla Garp Cephesi Kumandanlığı'nda kurulan Tedkik-i Mezalim Komisyonu'nda çalışma görevini, İsmet Paşa Halide Edib'e verir. Burada Yakup Kadri, Yusuf Akçura, bir mülazım ve bir fotoğrafçıyla birlikte çalışacaklardır. Halide Edib gelen raporları inanılmaz bulur ve "tetkike şahsen katılması" gerektiğini hisseder. Gördükleri dehşet vericidir. "Yunanlıların bu köylerdeki hareketleri aklını kaçırmış insanların hareketleri gibiydi. Mülazimden ve gelenlerden işittiğime göre, Yunanlıların Anadolu kadınlarına muameleleri, bütün vahşet ölçüsünü aşmış gibiydi" diyen Halide Edib yanmış köyleri dolaşır.

Yunanlılar her yeri öylesine yakıp yıkmışlardır ki, oralardan geçerken bu küllerle kaplı yerler bir zamanlar meskûn mu idi şüphesine düşerler. Köyler içindekilerle birlikte yakılmıştır. Evlerin demir pencere parmaklıklarında takallüs etmiş, yanık el parçaları durmakta-

dır. Yakup Kadri ve Halide Edib gibi iki müstesna edebiyatçının bunlara şahit olmaları, onları sadece resmî belgeler olarak tespit dışında, hikâye olarak işlenmesine de imkân vermiştir. O feci tecrübelerin bugüne ulaşmasında bu iki yazarın rolü büyüktür. Yakup Kadri sıhhatinin elverişsizliği, Yusuf Akçura ise Halide Edib'in sert çalışma disiplini ile uyuşamadığından komisyondan ayrılırlar ve çalışmalar hemen hemen bütünüyle Halide Edib tarafından yürütülür.

Halide Edib'in ecnebilerle münasebetleri ve dostluğu vardır. Bu raporların doğruluğuna inanmayan Amerikalı misyonerlerden bazıları da Hilâl-i Ahmer heyeti ile birlikte temsilci olarak köyleri dolaşır, topladıklarını bir rapor haline getirirler, fakat bu rapor basılmaz. Halide Edib misyonerlerin hazırladığı bu raporla ilgili olarak şöyle der:

"İngiliz basını ve İngiliz kamuoyu daima Yunan dünyasının ve Yunan ordusunun kuvvetle tesirindeydi. Eğer Miss Allan'ın raporu o sırada İngiltere'de basılsaydı ve Yunan ordusunun yaptıklarına karşı tepki gösterilseydi" sonraki faciaları önlemek bakımından yararlı olurdu [20].

Bu sahneleri sadece tespitle yetinmek insanı gelecek bakımından büyük bir ümitsizliğe düşürür, halbuki Halide Edib bu dehşetin ardındaki yaşama azmini görür ve gösterir. "Kerem Dede, Fadime Nine" adlı hikâyesinde de anlattığı Fadime Nine, Halide Edib'in aldığı notlara bakarken, şöyle der:

---

20. **The Turkish Ordeal**, s. 237-238.

"Ah evladım, ne oturup da yazı yazıyorsun. Boğazları kesilmiş bir halk için yazı neye yarar? Bu köyün üç bin sığır ve koyunu vardı. Şimdi yaralı kocamla kızıma yedirecek yumurta bile bulamıyorum. Bir tek tavuk kalmadı. Tuz bile yok. Yaprakları, otları kaynatıp yerken insan içine bir parça tuz koyabilse" [21].

Halide Edib evlerin içine girdiği için dıştan sessiz ve şikâyetsiz duran kadınların nasıl özlemlerle yandıklarını, ne içten ıstıraplar içinde kıvrandıklarını görür ve yine büyük tesir uyandıran "Şebben'in Kara Hüseyin"i adlı hikâyesini yazar. Bu hikâye dolayısıyla Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Halide Edib'e bu tür hikâyeler yazmasını tavsiye eder: "Orduda kumanda ettiğim yüz bin askerin herbirinin evinde bir Şebben olduğunu bilmiyordum. Bu kadınlar bana eşeklerinin üstünde birer bohçe gibi görünürlerdi" der [22].

Bu hikâyeden bir yazısında söz eden Yahya Kemal de şu dikkate değer görüşü ileri sürer: "Bu hikâyedeki hayatı en değerli hikâyenüvislerimiz tasvir etselerdi, bizi güldürürlerdi. Halide Edib bilakis onu bize sevdiriyor, çünkü 'yerli rengi'ne bir Rus hikâyenüvisinin gözleriyle bakmış. Nefer Kara Hüseyin'in hasretli ve genç karısı Şebben'i tanıdıktan sonra nice hikâyelerimizdeki kadınlar bana birer kukla gibi göründüler. Bunun gibi birkaç başlangıç da gösteriyor ki, yavaş yavaş edebiyatın manevî taraflarına döneceğiz" [23].

Bu iki değerlendirme farklı açılardan önemlidir. Biri, hikâyeyi edebiyatımızın manevî tarafı olarak gör-

---

21. **Türkün Ateşle İmtihanı**, 1962, s. 237-238.
22. a.e.s. 251.
23. **Aziz İstanbul**, İstanbul 1924, s. 139.

müş, diğeri ise, uzaktan bir bohça şeklinde görünen kadınların iç hayatları, özlemleri, ıstırapları, sevinçlerini gözler önüne seren bir pencere telakki etmiştir. Onları görmesini ve göstermesini bilen sanatkâr, geniş kitleyi içten, beşerî bağlarla birbirine bağlar.

Şebben'in kocasına duyduğu aşk, "Anadolu'nun taşından, toprağından fışkıran cinnet feryadı, çocuk, aşk ve yeni hayat için en derin ve acı hasret sesiydi" diyen Halide Edib, erkekleri bütünüyle cephede olan kadınları evlerinin içinde tanıtır. Şebben kocasını çok özlemiştir, hemen onu tanıyıp tanımadığını sorar, mektuplarını çıkarıp bir kere daha okutur. Hüseyin, iyi bir askerdir, izin istemeye utandığından, Şebben'i özlediği halde bağrına taş basmıştır. Halide Edib, onu, "bu sıkıntıdan kaçmayan, ıstıraptan şikâyet etmeyen çelik insanlardan biri" diye düşünür. Kadınlar, savaştan bıkmışlardır, bir an önce savaşı bitirmek için hepsi cepheye gidip savaşmak istemektedirler. Kadınların hepsi "kimisi ölmüş, kimi sağ, kiminden haber gelmeyen" cephedeki "sevgili askerlerini" anlatırlar. Ailenin yükünü omuzlarına alınış olan bu kadınlar, aynı zamanda milletin macerasını da türküleriyle dile getirirler. Bu türküler aşk ve sevda doludur: "İki kavî ve genç vücuttan değil, iki dertli çocuk yüreğinden gelir gibi titrek titrek asker şarkıları söylediler. Kadın ne kadir ve ne zayıftır, ne ezelî bir aşk ve fedakârlık, ne edebî bir korku ve zaaf taşır. Hep şarkılar Çanakkale'ye, Kanallı' (Kanal seferi) ya aitti. Anadolu harbi hep Ankara ile ifade ediliyordu. Fakat yarın mutlak Sakarya'nın türküsü olacaktır, çünkü türküyü Anadolu'da kadınlar yapar" (....) Kadınlar

"Entarisi karadan
Kaldıralım dağları aradan

diye başladılar. O vakit gözlerimin önüne kolları bomboş, elleri parça parça mustarip, hasretli Anadolu kadınları geldi. Anadolu'nun mehîb ve ebedî dağlarının bir an kalkmasını ve arkasındaki sevgililerin görünmesi için kara toprakların pek kayalarına yalvarıyordu. Bu acı, bu hasret teranesiyle kirpiklerim sırsıklam uyumuşum".

Halide Edib'i, Şebben kadar ilgilendiren bir başka kadın da ablası Kezban'dır. "Bu güzeller köyünde pembe yüzlü bir kadın var ki, adı Kezban ve Şebben'in büyük kardeşidir. Ailesinden üç asker ordudadır. O üç asker ailesinin yükünü genç omuzlarında taşıyor. Şikâyet etmiyor. Hasta olan altı aylık çocuğu için benden ilaç soruyor. Bütün çift ve çubuğu idare ettiğini anlatıyor. Öyle derunî bir kudreti, ancak azizlerde görünen mütevazı bir güzelliği var ki! Ayaklarının altını bana göstermek için çoraplarını çıkarıyor. Tabanları parça parça olmuş bu zavallı ayaklara huşu ile, hürmetle bakıyorum!"

Hayatın ve aşkın devam ettiği bilhassa bu hikâyede, kuvvetle hissedilir. Halide Edib'in başka hikâyelerinde de bu nokta yer alır. En güç şartlar altında hâlâ sevebilen, evlenebilen, çocuk dünyaya getiren ve günlük hayatı devam ettirenler, onlar gerçek kahramanlardır [24].

Kocası yakılan, öldürülen, kendisine veya yakınlarına tecavüz edilen, evi barkı kalmayan perişan kadınların hikâyelerini yazdığı gibi Halide Edib, gelecek için güven veren çocukları da anlatır. "Ordu günlerinden:

---

24. **Türkün Ateşle İmtihanı**'nda Halide Edip, bunlardan birçok örnek verir.

Sakarya Ordusu Eğlenirken"[25] adlı yazısında, ordunun yetim çocuklar için düzenlediği sünnet düğününü anlatır. Halide Edib'in kalbi, savaşmasını bildiği kadar, sevmesini ve eğlenmesini bilen insanlara karşı sevgiyle doludur. Çocukları topluca şöyle tasvir eder:

"İki odanın karşılıklı kapıları açık, içeriye bakınca, içim altüst oluyor. Allahım ne güzel bir çocuk kafası dizisi! Yere serilmiş iki sıra yataklarda, pembe yorganlar altında, başlarında iki yıldızlı başlıklarla, yuvarlak, pembe yüzlü kocaman, derin siyah gözlü, kır çiçeği kadar güzel kafalarıyla sünnet çocukları yatıyor. Hepsi küçük ellerini kaldırıyor. Kumandanı selâmlıyorlar. Bu çocukların hepsi silah arkadaşlarının çocuklarıdır. Onun için kumandan ve ümera hep mabede girer gibi ayaklarının uçlarına basarak sevgi ve saygı ile giriyorlar. Onun için bu çocukların hepsini insan birer birer tutup boş kolları arasında sıkmak istiyor. Onun için bu çiçek yüzlü çocukları zabitler kolları arasında sokaklarda dolaştırmışlar, halkla beraber şenlik yapmışlar. Ve onun için hepsi birer birere "Benim babam Sakarya ya'da" "Benim babam İnönü'nde", "Benim babam Çanakkale'de" diye memleketin her bucağında düşen istiklâl şehitlerini sayarken pembe dudaklarının içinden gelen elim ve acı bir bükülüşle beraber büyük gözlerinde tabiî bir gurur parlıyor".

Halide Edib, askerlerin çocuklar için düzenlediği müsamereyi seyrettikten sonra şunları ekler:

"Bu kadar iyi gülen, bu kadar sanat kabiliyeti olan fırkadan ayrılırken bunların aldıkları sarp tepeleri, bunların esatirî kahramanlar gibi dövüştükleri dağbaşlarını düşündüm. Cesaret ve harp müsabakasında ön safta ol-

25. İkdam, nr. 9014, 20 Nisan 1922.

malarına artık hayret etmedim. Düşünmeyi, yaşamayı, ölmeyi bilen sahîh ruhlu insanlar, en iyi ve en yüksek dövüşen askerlerdir"

Halide Edib Türk köylüsünü çok yakından tanır ve hatırat, hikâye ve romanlarında, günlük hayatın savaşta da devam eden basit güzellikleri ve duygularını dile getirir. Bu özellik, Halide Edib'in eserlerini beşerî ve evrensel kılar. Kocasını özleyen, ortağını kıskanan ve bu arada istihsali durdurmayan kadın, fakir ve kimsesiz, aile sorumluluğunu zayıf omuzlarına alınış çocuklar, ıstıraplarını türkülerle dile getiren her türlü sıkıntıya rağmen geleceğe ümitle bakan insanlar. Bunların hepsi bir tek soru sormaktadırlar: Savaş ne zaman bitecek?

Nihayet Büyük Taarruz başlar. Halide Edib, Başkumandan'ın emriyle cephededir. Sakarya Savaşı sırasında, kaburga kemikleri ağrılar içinde iken o tehlikeli anlarda Mustafa Kemal Paşa'yı, "Mustafa Kemal Paşa'nın gözleri o gece Dante'nin cehenneminde yananların gözleri gibi anlatılamayacak kadar acı içindeydi" diye tasvir etmiş olan Halide Edib, Büyük Taarruz'da da onu, "Mustafa Kemal Paşa'nın başında yüz güneş birden doğmuş gibi yüzü parlıyor" diye anlatır [26]. Yunanlılar Anadolu içlerinde ilerlerken yaptıkları zulümleri aynen çekilirken de yapmışlardır. İzmir yolunda, gördükleri dehşet vericidir. Dumlupınar'da kadınlar Atatürk'ten intikamlarını almasını isterler, acıları çok derindir. Halide Edib onların bu tavrında doğunun müsamahasını kaybolmuş bulur. Kincilikleri bakımından tamamiyle batılıdırlar. Halide Edib, "bu kadınlar batının doğuya ta-

26. **Türkün Ateşle İmtihanı, s. 269.**

nımak için o kadar uğraştıkları çirkin nefret dersini öğrenmişlerdi" der.

Nihayet ordumuz İzmir'e girer. Yazar, Sakarya Savaşı'nın olduğu gibi Başkumandanlık Meydan Savaşı'nın da şahitlerindendir. Atatürk'ü ve savaş arkadaşlarını savaş alanında, çeşitli hayat sahneleri içinde gösteren en başarılı tasvirler Halide Edib ile Yakup Kadri'ye aittir. Halide Edib, esir edilen Yunan başkumandanı Trikopis ve generallerinin Mustafa Kemal Paşa'nın huzuruna çıkışlarına da şahit olur. "Birinci derecede militer bir dram" olarak nitelediği bu sahneyi de çok canlı olarak anlatmıştır.

İzmir'e girişi de hatıralarında şu satırlarla dile getirmiştir :

"Mustafa Kemal Paşa, o gün mukaddes bir semboldü : Halkın kurtarıcısı. Şehrin kapısında bir süvari alayı bizi karşıladı. Romantik bir görünüşleri vardı. Onlar dokuz gün at üstünde Yunan ordularının arkasından dövüşmüşlerdi. Bir an tehlikeden kurtulmamışlar, bir an dinlenmemişlerdi. Atlılar ve atlar büyük bir manzara teşkil ediyorlardı. Bilhassa başlarındaki genç kumandan dikkati çekiyordu. Kafası bir iskelet gibi. Avurtları çökmüş. Gözleri dört bir tarafı tarıyor ve durmadan emirler veriyordu. Bir anda askerler kılıçlarını çektiler, iki tarafımızda kılıçları güneşte parlayarak yürüdüler. Kapalıçarşıdan geçerken nal sesleri kulakları parçalıyordu. Kaldırımlarda askerler ve insanlar yürüyor, kılıçlar parlıyordu. Bunların arkasında binlerce ağızdan 'Yaşa!' sesleri yükseliyordu" [27].

---

27. Bu hikâyenin tahlili için bk. Mehmet Kaplan, **Hikâye Tahlilleri**, Dergâh Yayınları, 1979, s. 73-84.

Halide Edib daha sonra İzmir'e gelen gazetecilerle birlikte İzmir'den Bursa'ya kadar Yunanlıların çekilirken bıraktıkları "harabeler üzerinden" geçerler. Olup bitenlere dair notlar alırlar. Daha sonra Halide Edib, Yakup Kadri, Falih Rıfkı ve Mehmet Asım ortaklaşa *İzmir'den Bursa'ya* adlı kitabı çıkaracaklardır. Bu yolculuk sırasında insanı kötümserlikten sıyıracak, bir harabeye dönen ülkede ocakların yeniden tüteceğine inandıran sahnelere şahit olan Halide Edib bunlardan bazılarını kaydeder: Biri; "Geriye değil, ileriye bakıyoruz. Geçmişi unutmak istiyoruz. Yaşayacağız" diyen bir imam, diğeri Himmet adlı bir çocuktur. İney'den yanlarına rehber olarak katılan Himmet, yedi yaşında yetim kalmış, bir çift öküzü ile büyükannesine ve ablasına bakmış. Sonra hastalık gelmiş, öküzler ölmüştür. Kendisi üç yıl tarlada çalıştıktan sonra iki manda almış, ama onları da Yunanlılar gasbetmişler, kendisini kesmeye kalkışmışlardır. Himmet bütün bu çektiklerine rağmen, yine manda almaya, çalışmaya devama kararlıdır. Anadolu'nun perişanlığı içinde Halide Edib şunları düşünür :

"Anadolu hilkat günlerinin ilk devrelerindeki yoksuzluk, harabî ve vasıtasızlık içindeydi. Yeni Türkiye'yi inşa edecek, millete yine Hazreti Adem'den sonra devlere benzeyen kudret ve mesai kabiliyeti lâzımdı. Öksüz, ekmeksiz, meyus bir halk, dünya onların zafer destanını terennüm ederken, onlar ölümün gözlerinin içine bakıyorlardı. Memleketi kim yapacak? Nasıl yapacak?"

Yazar bu soruları zihninden geçirirken Himmet'in macerasını dinler. Birden kalbi heyecanla dolar, az önce zihninden geçen soruların cevabını bulmuştur :

"Hikâyenin burası yine kalbime heyecan verdi. Kimsesiz, sekiz dokuz yaşında, kuru Anadolu'da mesaisi ile

iki manda alan çocuk, bu benim anladığım, bildiğim kahramanlığın en yüksek derecesi gibi bir şey. Avusturalya'yı kuru topraktan mamure haline sokan, vahşi Amerika'yı mesaisi ile yenip medeniyet merkezi yapan ruhlar, bu nevi ruhlardır" [28].

Halide Edib, geleceğin ümidi olan çocuklarla ilk eserlerinden itibaren meşgul olmuş, onlara önem vermiştir. 1939 yılında, barış günleri geldikten sonra, Haydarpaşa - Ankara yolunda, trende bir zamanlar Sakarya Savaşı'nın yapıldığı topraklara bakarken, o sert, acı, kanlı günlerden sonra Anadolu'da ortaya çıkan "yepyeni" manzarayı seyrederken çocuklar onu heyecanlandırır: Çocuklardan biri dikkatini çeker: "Ayaklarını sımsıkı yere basmış, o kadar bastığı toprağa sahip, o kadar bastığı topraklardan bitmiş" gibi görünen bu yedi, sekiz yaşındaki çocuk, yazara Anadolu'daki o müthiş mücadelenin mânâsını tekrar hatırlatır:

"Niçin öldüler? Anadolu'da tekrar bahar olsun, hayat tazelensin diye. Yaşamaya yemin etmiş milletlerin hayatla ezelî ahdini kanlarıyla mühürlediler. Onlar bir millet yaşasın diye canlarını vermeseler, bugün Anadolu'da ayaklarını toprağına bu kadar sıkı basan, milyonların sembolü olan çocuk görmeyecektik". Bu çocuk, bir "haylaz değil", "olduğu yere bacaklarını ayırıp, ayaklarını bir çınar kökü gibi batıran ve bastığı yerden koparılamayan bir milletin sembolü" dür [29].

---

28. **Akşam**, nr. 7363, 17 Nisan 1939; **Kubbede Kalan Hoş Sada.**
29. İ. Enginün, "Ateşten Gömlek Romanının İngilizce Tercümeleri", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Dergâh Yayınları, 1983, s. 323-335.

Çocuklar böyledir. Yaşlılar ise bayrağın peşinde dolaşmışlardır. "Bayrağımızın Altında"[29a] adlı yazısında, Üsküp'ten beri beş defa muhacir olarak, bayrağımızın altında ölmek için, sürekli onu takip eden Hatice Nine'yi anlatır: "Zafer yolunda unutamayacağım yüzlerden biri Hatice Nine'nin yüzüdür" der:

"Bütün Salihli'deki kadınların kimi sevgili bir vücudu, hepsi yerini yurdunu, hattâ karnını doyurabilmek güvenini kaybettikleri için, arada alınlarında uçan siyah endişe gölgesi Hatice Nine" de yoktur. "Halbuki en fakiri, en ihtiyarı ve en halsiziydi. Yanıma gelmek için birkaç defa duvara dayanmıştı. Ama kıymetli esmer bir kösele gibi buruşuk yüzünde, ihtiyar siyah gözlerinde muradına ermiş bir ruhun huzuru ve olgunluğu vardı" Hikâyesini ve bayrak sevgisini şöyle anlatır:

— "Sevmek ne demek oğul? Ben elli senedir onu kovalıyorum. Dünyada oğlumdan başka dikili ağacım kalmadı. Bayrağımız nereden çıktıysa ben de oradan çıktım. Her gün buradan kaçıp size gelmek istiyordum. Her gün, burada ölüversem, mezarım bandıra altında kalırsa diye çıldırıyordum. Ama Yunanlılar bırakmıyorlar. Öteye kaçmak için bizim de ne atımız ne arabamız vardı. Nihayet baktım, ben ihtiyarlıyorum, siz gecikiyorsunuz, sürüne sürüne size kaçmaya karar verdim. Yolda ölürsem, oğlum sırtında ölümü bizim bayrağın olduğu yere götürecekti. Nihayet bizimkiler geldiler! Hep deli gibi fırladık, fakat az imişler, arkadan daha çokluk gelsin diye çıktılar. Ben de arkalarından çıktım, gittim, ta onların yanına! Ayaklarım şişti, dilim dışarı çıktı, ama

---

29a. **İzmir'den Bursa'ya**, İstanbul 1974, s. 31-32. **Türkün Ateşle İmtihanı**'nda da bu kadından bahseder. İstanbul 1962, s. 283.

onları buldum. Bayrağımız Salihli'ye büyük orduyla girdi, artık çıkmaz!" dediler. Beni oğlum askerlerden aldığı bir eşekle buraya getirdi" Hatice Nine için "basit ve sade" bir tek şey vardır: Mezarının bizim bayrağımızın altında olması.

Halide Edib bu hikâye ve yazılarında, soyut olarak ele alındığında, sıcaklığı fazla hissedilmeyen, ancak insanın hayatına mânâ veren ve ruhunun derinliklerinde kök salmış olarak yaşayan değerleri işler. Vatan, millet, bayrak, defakârlık, sedakat pek çok komedide gülünç hale getirilmiştir. Bunların basmakalıp olarak kullanılmaları da onların mânâlarını aşındırmıştır. Fakat ölümkalım savaşının eşiğinde, birbirinden çok farklı görüş ve düşüncedeki, kültürdeki insanlar, bu kavramların ifade ettiği mânâyı yaşamış ve milletçe yaşansın diye hayatlarını feda etmişlerdir. Halide Edib'in bunları somut olarak işlemesi, onları yaşanan ve ebediyen yaşanması gereken değerler olarak ortaya koyar. Bu dönemde yazdığı eserlerin edebiyat değeri dışındaki değerleri, bir de savundukları ebedî görüşler bakımındandır.

Halide Edib fert ile millet münasebetine çeşitli yazılarında temas etmiştir: "Gören gözün hakiki kılavuzu kafadır" diye Halide Edib, "Anadolu'da Bahar - Tazelenen Hayat" adlı yazısında Sakarya'yı geçerken şu manzara gözlerinin önünde canlanır:

"Sakarya'yı karanlık basarken geçtim. Belki onun için tarihimizin bu büyük dramı, yakın şarkın âtisi için dönüm noktası olan harbi yapanlar, en büyüğünden en küçüğüne kadar, o muazzam kanlı oyunu oynadıkları günler hafızamda canlandı. Sonu gelmeyen bir insan şelâlesi gibi Türkiye'nin bu topraklara döktüğü evlat ve kardeş kafilesini, bu akşama kadar canlı tasavvur etme-

miştim. Alacakaranlıkta, sürülmüş düz tarlalarda tırnaklarla kazılmış siperler, genç gözleri gökte, arka üstü yatan, ne kadar genç şehit var sandım...

Niçin öldüler? Anadolu'da tekrar bahar olsun, hayat tazelensin diye, yaşamaya yenilin etmiş milletlerin hayatla ezelî ahdini kanlarıyla mühürlediler. Onlar bir millet yaşasın diye canlarını vermeseler, bugün Anadolu'da ayaklarını toprağına bu kadar sıkı basan, milyonların alemi olan çocuk görmeyecektik. (....)

Her ferdin bir tek ömrü vardır, gelir geçer. Fakat Haydar Paşa - Ankara yolunda hepimizin hayatla kırılmaz bir ahdi olduğunu bir daha duydum. Oradaki bahar bana kuvvetlilerin, imanlıların daima tazelenen hayatta hissesi olduğunu bir daha tekrar etti" [30].

Halide Edib Millî Mücadele dönemiyle ilgili hatıralarını topladığı *Türkün Ateşle İmtihanı* adlı kitabını bitirdiği epilogda "Mensup olduğum millet, istiklâlini tarihin en asil ve zor bir ateş imtihanından sonra kazanmıştı" der ve bu imtihanın başında yer alan Mustafa Kemal Paşa'yı "sonu gelmeyen hürriyet alanındaki çabalamaların bir sembolü" görür. "Türk milleti de diğer hür dünya milletleri gibi hür olacaktır" dedikten sonra kitabına Henry Nevinson'un hürriyet hakkındaki cümleleriyle son verir:

"Hürriyet denilen şey, biliyoruz ki tıpkı aşk gibi her gün yeniden kazanılması gereken bir şeydir. Nasıl her gün aşk istersek ve aşkı kaybedersek, hürriyeti de öyle ister ve kaybederiz. Hürriyet kavgası hiçbir zaman bitmez, alanı hiçbir zaman sükûn bulmaz".

---

30. **Vakit**, nr. 2378, 12 Ağustos 1924.

Halide Edib, Millî Mücadele günlerini iki romanında işler: *Ateşten Gömlek* ve *Vurun Kahpeye*. Bunlardan birincisi Sakarya ordusunun destanıdır. Fertlerin kendi ıstırapları ile herkesi çepeçevre sarmış olan savaşın ateşi, romandaki her şahsı üstüste giyilmiş ikişer ateşten gömlek olarak sarar. Cumhuriyet döneminde ilk defa filme alınan bu eser büyük akisler uyandırır, birkaç dile çevrilir[31]. Şahsî çıkarları millî endişelere üstün gelenlerin işgal ordusuyla işbirliği yapanların, fedakâr bir öğretmeni kurban edişlerinin hikâyesi olan *Vurun Kahpeye* de birkaç kere filme alınmış ve çok yankı uyandırmış bir eserdir.

Zaferden sonra Dr. Adnan Adıvar'ın Hariciye Vekaletince İstanbul mümessili olarak görevlendirilmesi üzerine 16 Aralık 1922'de İstanbul'a dönen Halide Edib onbaşı olarak katıldığı Millî Mücadele'nin bir çeşit sembolü olmuştur. Devrin gazete ve dergilerinde ondan sürekli olarak bahsedilir.

1924'te parti kurma çalışmaları sırasında eşi dolayısıyla Halide Edib ithamlar altında kalmaya başlar. Halide Edib açıkça, kadınlara seçme ve seçilme hakkı vermeyen bir partiye taraftar olmadığını belirten konuşmalar yapar. Halide Edib'in ölümünden sonra yazdığı yazıda Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun "aramıza politika denen ifrit girmişti" diye bu yıllardaki durumu özetlediği kopukluk ortaya çıkar. Eski dostlarla yollar ayrılır. Bu sırada Halide Edib'in Amerikan mandacısı olduğu iddiaları yeniden işlenmeye başlar. Cephede geçen günler, heyecanla okunan yazılar unutulmuş gibidir.

31. **Vakit**, nr. 2405, 8 Eylül 1924.

1924 yılı sonlarında rahatsızlığı dolayısıyla Viyana'ya giden Halide Edib, *Vakit* gazetesine sürekli olarak Avrupa izlenimlerini gönderir. Bunlardan onun kafasında hâlâ cephe günlerini yaşadığını gösteren parçalar vardır.

"Ayrılırken" adlı yazısında "İnsan memleketinden çıkınca kendi başına kafasıyla, kalbiyle bir memleket oluyor, kendi memleketini nasıl canlı, hakiki hissiyatıyla içinde taşıyor", der. Venedik'ten geçerken de mamur bir Türkiye hayal eder: "İçimde bir ümit uyandı: Belki, dedim, ben değil fakat çocuklarım mamur bir Türkiye görecekler, böyle arka kemiğini bir şeyle eğilmez millî bir saadet görecekler ve vatanımız harabe iken ümitlerini kaybetmeyenlere, hattâ harabesini hür ve üzerinde çalışacaklara emin bir vatan yapmak için ölenlere kalplerinde bir muhabbet, hattâ minnet köşesi ayıracaklar!", "Verona Müzesi'ndeki hatırlayış daha keskindir:

"Verona bir fırtına gibi içimi o kadar karıştırdı ki mütemadiyen en derinde olan sahneleri, intibaları canlandırdı. Bu evler bana Ankara'da Debbaghâne deresi denilen ve benim Cehennem deresi dediğim vadiyi hatırlattı. Aynı eski evlerin şairane gölgeleri fakat arkalarında birdenbire uçurum gibi yükselen dağların sağında eski kaleler, solunda cehennem dağının korkunç hududu vardı. Sonra dere daha çok dar, fakat daima içinde ve etrafındaki söğüt gölgeleri altında bazan yeşil, bazan berrak akarken üstünde beyaz köpükler oynaşır, geçerlerdi. Kaç defa o loş ve dar geçitte Doru ürktü, kaç defa orada sigara yaktım, derin çok derin düşündüm. Millet ihtilâlinin o günkü dekor ve heyecanını sana anlatmaya muvaffak olsam, aziz İstanbul, camilerinin narin mina-

relerine kadar titrersin; fakat ne çare ki onu tekrar etmek hiçbir beşerin âciz kalemine müyesser olmayacaktır." [32].

"Tirol'de Anadolu Hatıraları"nda[33] ise hatırlayış daha geniştir: Gece yolculuğu ona Kasaba'dan Nif'e gece yolculuk edişini hatırlatır. "Gündüz insanlar yaşarsa, bence gece de tabiat yaşar. Herhalde karanlıkta tabiat ve eşya insanın muhayyilesine ve asabına hâkim oluyor. İnsanlar da, bulundukları veya yaşadıkları muhit o zamandan başka bir de kalplerinde sakladıkları bir dünya ve geçmiş hayatın izleri silinemeyen tatlı ve acı yolları var. Bu dağ geçitlerinin burnumu, ellerimi donduran sisli yalnızlığı bana Kasaba'dan Nif'e gittiğim akşamı hatırlattı. Salihli'den Kasaba'ya hayvanla gitmiştim. O akşam karargâhın orada kalması takarrür etmişti. Fakat oraya vasıl olur olmaz, kumandanların Nif'e hareket ettiklerini haber aldık. Şube reisi onları takiben Nif'e yürümeye karar verdi. Esasen hakiki bir facia sahnesinin külleri olan Kasaba'da ne yiyecek, ne de yatacak yer vardı. Tesadüfen orada bulunduğumuz ve hemen Manisa'ya hareket etmek üzere olan Dördüncü Kolordu kumandanı bize bir okka ekmek ile bir kutu sardalya vermeseydi, yirmi dört saat aç kalacaktık.

Mehtabın ve İzmir'e yürüyüşün Kolordunun zaman ve mevkini yanlış hesap ettiğimiz için akşamın altısında hareket ettik. Hayvanlar bütün gün yürümüş oldukları için iki saat istirahat vermeye mecburduk, bundan dolayı da daha evvel hareket edemezdik.

---

32. **Vakit**, nr. 2426, 29 Eylül 1924.
33. **Vakit**, nr. 2431, 4 Ekim 1924.

Bu yürüyüş zihnimde kabartma eşkâl ile mürtesem kalmıştı. Bundan ihtiyar günlerimde, ocak başında belki torunlarıma bahsedeceğim. Gecenin ıssız karanlığı içinde Murat dağlarında ateş ve küçük muharebeler devam ediyordu. Başkumandanlık harbinde daima kaçan Yunan ordusu bakiyyesi mi bizim küçük müfrezelerle çarpışıyordu? Yoksa bin bir eşkıya mı bu umumi kıyametin eski günlerini tekrar yaşıyorlardı!

Şube reisi Tahsin Bey ve ressam yüzbaşı Cemil Bey, iki nefer, bir de ben vardım. Cemil Bey iyi yürekli bir çocuktu ve atına acıdığı için çok zaman yanında yaya yürüyordu.

Birdenbire bir ateş yanıyor, sönüyor ve o an içinde bulunduğumuz yer tamamen korkunç bir dere — bazan yanmış bir köyün önü — aydınlanıyor, sonra kapanıyordu. Ezeli ıssızlık içinde tüfek sesleri birdenbire yaklaşıyor, sonra uzaklaşıyordu. Bazan birdenbire bir köy değirmeninin çağıltısı, bazan metruk bir köpek uluması duyuyorduk.

Bir defa atlarımız birdenbire karanlıkta ürktü, şaha kalktı, yerde bir şey kımıldadı. Tahsin Bey biraz madenî bir sesle haykırdı:

Dur kımıldama!

Sonra kaçan ışıklardan biri içinde bunun oradaki köylerden birisindeki ailesine gitmeye çalışan, üç gündür çalılar arasında saklanmış bir biçare olduğunu anladık. Fakat şube reisi ihtiyat etti, bu bir eşkıya casusu olabilirdi. Uzun müddet adamı yanımızda, dediği köyün sırtlarına kadar götürdük. Giderken mütemadiyen konuştu ve bu karanlık, korkunç ve ıssız dekorlara layık

hikâyeler söyledi. İsim ve vaka zikrederek Aydın dağlarında hükümdar bizim nâmdar efelerin buralardaki sergüzeştlerinden bahsetti.

Nihayet gece yarısından sonra saat bir buçukta kolorduya yetiştik. O zaman ne sanatın, ne güzelliğin, ne korkunun, hayatta hulâsa bir şeyin çocukluğumda bile veremediği muazzam heyecanı duydum. Bu konuşmayan, nihayetsiz, siyah ve muttarit bir hareket içinde akan çelikten insan nehri. Top arabalarının gıcırtısı, hayvan ayak sesleri ve insanların hareketi, bin bir eşkâl, bin bir hareket ve ses! Hepsinden kalbe sinen mehîb bir kudret hissi! Üç uzun saat aralarından geçtik, çok zaman bu kesif kudretin kilitlendiği dar geçitlerde bize yardım edenler, sırf kendileriyle yürüyen meçhul üç atlıya arkadaşlık ve insanlık hissiyle yardım edenler. Bazan bir köyün sönük ışıkları arasında gölge içinde baktığım ve benim gördüğüm asker yüzleri var ki bunları ne kalem, ne mermer, ne de fırça canlandırabilir! Ancak insanın kalbinde insan gölgesi olarak kalırlar. Kim bilir bu aziz meçhul insanlardan kaç tanesi o vahşi yollarda gömüldü kaldı?

Kim bilir, belki de altı yüz senelik Türk mertliğine, şecaatine, erkekliğine bir alâmet olarak şehit olan meçhul asker onların arasında idi? Belki o aziz ruh ve millet abidesine belki âciz ben, temas ettim, geçtim?

Dolomit geçitlerinin bârid ve sisli yollarında hep o geceyi düşündüm.

Sabaha karşı dörtten sonra vâsıl olmuştuk. Nif'in sokaklarından birinde durduk. Bir evin kapısında par-

lak bir ışık, asfalttan yapılmış kapısına vurmuştu. Hayvandan iner inmez asfaltın üstüne oturdum, başımı kapıya dayadım, hayatımda bu kadar rahat yer görmemiş gibi bir an içinde uykuya daldım."

Halide Edib yurt dışında ülkesinin geçirdiği mücadeleyi ve milletine karşı duyduğu sevgiyi yukardaki örneklerde de görüldüğü gibi, her vesile ile hatırlar. Onun memleket sevgisini okuyucusuna duyuran en güzel hikâyelerinden biri "Kurdun Memleketinde" de yurt dışında yazılmıştır. Çocuklarının Amerika'ya gitmesinden sonra Avrupa yazar için boşalmış gibidir. Bir sinemaya gider ve orada adı geçen filmi görür. Avcıların kurbanı hayvanlarla, büyük devletlerin pazarlık konusu olmuş olan ülkesini filmin her anında karşılaştıran yazar, hikâyesini yurdunu kahramanca korumuş askeri selâmlayarak bitirir:

"Selâm sana yurdumun aziz ve ezelî neferi, Türkiye'nin has ve kahraman evladı! Üç gün sonra sevgili İstanbul'un son yabancılardan temizlenerek kırmızı beyaz sokaklarında süngülerinde çiçeklerle geçtiği gün yine seni selâmladım ve seni henüz dünyanın göremediği sağlam ve yüksek seciyenle gördüm. Memleket senin seven kalbine, kavî ve erkek kollarının şeref ve namusuna mevdû' oldukça elbet yeniden can bulacak, şeref ve saadet yurdu olacaktır. Fakat yavrularının dişilerinin yuva yaptığı diyara basacak yabancı ayaklar, kem nazarla bakacak gözler artık biliyorlar ki dost olarak gelirlerse muhabbet ve sıcak bir dostluk ve vefa görecekler, fakat düşman gelirlerse onlara hayf derim, çünkü o za-

man 'Kurdun Memleketinde' olduklarını anlayacaklar" [34].

Halide Edib 1924'ten itibaren 1939'a kadar — 1935' teki kısa ziyareti dışında — yurt dışında kalır. Önce Paris'e sonra Londra'ya giderler Londra'da Hampstead Heath civarına yerleşirler. Burada halkla, siyasîlerle, sanatkârlarla görüşürler. Halide Edib de ideal demokrasi ve hürriyetin bulunduğu ülke olarak İngiltere'yi görmektedir. İngiltere'de Halide Edib verimli bir çalışma içine girer. Yazılar yazar, konferanslar verir. 1926'da *Memoirs*, 1928'de *Turkish Ordeal*, 1930'da *Turkey Faces West*, 1935 *Conflict of East and West in Turkey* ile *The Clown and His Daughter* adı altında *Sinekli Bakkal*'ı yazar. *Inside India* 1937'de çıkar.

Halide Edib'in yurt dışında geçirdiği yıllar bir bakıma onun bizi yurt dışında temsil ettiği dönemdir. Türkiye'de birçok meselede ilk olan Halide Edib, iki defa Amerika'ya bir defa da Hindistan'a gider. Amerika'ya ilk gidişi, Williamstown, Political Institute'un düzenlediği yuvarlak masa konferansına katılmak üzeredir. Bu konferansa katılan ilk kadın olarak hakkında geniş yayım yapılır (2 Ağustos - 30 Ağustos 1928). Ayrıca kendisi Amerika'nın çeşitli şehirlerinde Türkiye hakkında konferanslar verir. Bu Amerika intibalarını kitap halinde yayımlayamamıştır ve bunlar gazete sütunlarında kalmıştır *(Yeni İstanbul*, nr. 2318 - 2359, 30 Nisan - 2 Temmuz 1956).

Bu seyahat Halide Edib'in öteden beri Amerikalılar hakkında beslediği görüşlerde de bazı değişiklikler ya-

34. **Kurdun memleketinde, Akşam**, nr. 1807, 19 Ekim 1923, Dağa Çıkan Kurt'da da bu hikâye yer alır.

par. Halide Edib daima Amerikan Koleji'nde tanıdığı öğretmenlerine karşı saygı duymuş, insan haklarına saygılı, kültürlü, ciddi Amerikalı tipleri ilk romanlarında canlandırmıştır. Son eserlerinde ise Amerika'da tanıdığı, havai ve gülünç Amerikalı tipleri de işlemiştir. Halide Edib, bu konferansların basılması teklifiyle karşılaşınca, onları bir araya getirerek *Turkey Faces West* adlı eserini yayımlar.

Amerika'ya ikinci gidişi 1931 yılında Columbia Üniversitesi, Barnard College'in daveti üzerinedir. Bir yarıyıl New York'ta kalan Halide Edib, üniversite çevresini ve Amerika'yı biraz daha yakından tanır. Çevreden gördüğü ilgi kendisini iyice yormuştur.

1931 yılında International Mark Twain Society Halide Edib'e, "edebiyata yaptığı mümtaz katkıdan" dolayı derneğin fahrî başkan yardımcılığını tevcih eder.

1935 yılı başında Hindistan'da kurulacak olan bir Müslüman Üniversitesinin (Jamia-ı Millia) temellerini atacak bir kampanyaya katılmak üzere Halide Edib Hindistan'a davet edilir. Hindistan'a adım attığı andan itibaren gazetelerin birinci sayfalarında Halide Edib hakkında yazılar çıkmaya başlar. Bir bakıma *Turkey Faces West*'in malzemesini, Halide Edib hitap ettiği kitlenin özelliklerini düşünerek yeni bir kompozisyon içinde sunar. Daha sonra bu makaleler *Conflict of East and West in Turkey* adı altında basılır; Hindistan intibaları ile bu ülke hakkındaki görüşlerini de *Inside India* adlı kitabında yayımlar. Bu kitabın Türkçesi de gazete tefrikası olarak kalmış, kitap haline gelmemiştir.

1935'ten itibaren Halide Edib'in *Sinekli Bakkal*'ı yayımlamasıyla şöhreti yeniden artar. 1940'ta başına ge-

tirildiği İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümünün faaliyetlerinden olarak *İngiliz Edebiyatı Tarihi*'ni yayımlar (1940, 2.c. 1943, 3.c. 1949).

II. Dünya Savaşı yıllarında da yoğun bir şekilde yazılarına devam eder, sohbet ve makalelerinde, hattâ romanlarında daha ziyade savaşın getirdiği meseleleri ele alır. Ferdi yok farzeden, düşüncenin serbestçe gelişmesini ve ifadesini engelleyen bütün totaliter rejimlere olduğu gibi Nazizme de, Komünizme de düşmandır. Üniversite profesörlüğü günlerinin en müsbet çalışmaları arasında bir dizi seminer çalışması olarak Shakespeare'den yapılan çeviriler yer alır. *Hamlet* 1941, *Nasıl Hoşunuza Giderse* 1943, *Coriolanus* 1945, *Antonius ve Kleopatra* 1949.

1950'de Demokrat Parti listesinden bağımsız olarak İzmir milletvekili seçilen Halide Edib 1954'te siyasî hayata veda eder. Bundan sonra yazarlık faaliyetleri ön plandadır. 1955'te eşi Dr. Adnan Adıvar'ın ölümünden sonra kendisini çok yalnız hisseden ve hastalıklarla uğraşan Halide Edib'in hayatının en sık hatırladığı devresi yine Millî Mücadele dönemidir. 1955 yılında "Otuzüç Yıl Önce" adlı yazısında şu satırlar yer alır:

"Yılın herhangi bir gün veya günlerine ait kısa kısa sahneler hafızamda çaktı, söndü...

Evvela Dumlupınar.. İnişli çıkışlı geniş ve boş bir yer. İçerlerine doğru bir yerde, büyücek bir eski evde ordu merkezi var. Bu evden tıpkı bir deniz hamamına uzanan ince ve tahta bir iskeleye benzeyen bir şey nihayetinde üstü açık bir odaya benzeyen genişçe bir yerinde Mustafa Kemal Paşa oturuyor, bir kıyamet gününü andıran boşluktaki hayat hareketini seyrediyor.

Bazan yaya, bazan atla vazife iktizası dolaştığım bu geniş saha dolup boşalıyor. Dumlupınar kadınları heyecan içinde. Kafile kafile dolaşıyorlar. Yüksek sesle istilâ devrinde başlarından geçenleri anlatıyorlar. Kalabalığın ortasından bir ucu yolda bir ucu ordu karargâhında, sonu gelmeyen yüksek rütbeli veyahut alelade erlerden müteşekkil bir esir kafilesi. Halk hep dönüp Mustafa Kemal Paşa'nın bu panoramayı seyrettiği yere bakıyor. Evin arkasından aşağı doğru yürürseniz kıyamet gününün içine dalmış gibi oluyorsunuz. Silah, eşya, kâğıt paralar, insanlar, sahibini kaybetmiş uluyan köpekler, başıboş atlar, daha neler neler.

Bu eşya arasında birkaç tane uzun demir vazo var. Üzerinde iki el birbirine uzanmış, küçük parmaklarına takılı zincirin ortasına takılmış bir kalp. Bu o günkü Yunanistan'ın Anadolu ile münasebetini ifade eden bir sembol... Evet o günkü hezimete uğrayan ve çok pahalıya oturan bir zihniyetin ifadesi. O zincir işte, esasen sakattı ve otuz üç yıl önce koptu. Bunlardan birini Mustafa Kemal Paşa bana hediye etmişti. Şimdi ona bakarken Yunanistan'ın o günkü hareketi hakkında iki Yunanlının sözlerini burada tekrar edeceğim. Bir tanesi o günlerde esir düşen bir Yunan neferinin sözleri. Demişti ki :

— Beni ta Yanya'dan sürüklediler, getirdiler. İstemedik, fakat ne yapalım. Bizi topraklarınıza ayak bastığımız günden beri dağdan dağa tırmandırıyorlar. Her dağın eteğinde, bu dağın arkası son merhalemiz dediler. Fakat dağlar bitmedi. Her dağı aştıkça arkasından bir tane daha çıkıyor.

Evet, Anadolu'muz küçük büyük sonu gelmeyen dağ ve dağcıklar silsilesidir" (....).

Halide Edib bu yazısında hafızasında derin bir yer tutan Trikopis'in Başkumandanımızın huzuruna çıkışını da tekrar anlatır ve Atatürk hakkında şöyle yazar:

"Trikopis, Mustafa Kemal Paşa konuşurken hezimetinin acısını âdeta unutmuş, mesleğinin bir yıldızı ile temas ona büyük bir heyecan vermiş. İki ordunun taktiklerini tenkit ederken, iki satranç oyuncusunu hatırlatıyorlar. İnsana, filme alınacak bir eserin senaryosunu tahlil ediyorlar gibi geliyor. Mustafa Kemal Paşa konuşurken, ne kadar yetişkin olursa olsun, bir sürü münekkidi ile bir dâhi eser yaratıcı arasındaki farkı derhal seziyorsunuz.

Dâhilerin taktik ve metodları, sadece usul ve mantık üzerinde duran meslek sahiplerinden bambaşkadır. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı senaryo ve tatbik usulleri tarihin revişini (gidişini) değiştiren bir meşale altında yapılmıştır.

Bugün bunları hatırlarken otuz üç yıl önce, o büyük tarihî dramda rol almış olanların yaşayanlarından, isimsiz kahramanlarından başlayarak rahmete kavuşmuşların ve bütün bu muazzam dramın büyük bir sembolü olan Mustafa Kemal Paşa'nın önünde eğilmek gerekir" [35].

Nihayet 9 Ocak 1964'te birçok rahatsızlık çektikten sonra Halide Edib, ölür. Son günlerinin ıstıraplarını anlatmak için "Azap Kapısı" adlı bir eser yazmak istediğini yakınlarına söylemiştir.

---

35. **Yeni İstanbul**, nr. 2081, 5 Eylül 1955.

Halide Edib'in İ.Ü. Edebiyat Fakültesi'ndeki odası küçük bir müze olarak düzenlenmiştir. Bu odada çalışma masası, koltuğu, kitapları, tesbihi ve bir iki özel eşyası ile albümü bulunmaktadır. Son günlerinde geçirdiği krizler dolayısıyla mektuplarını, müsveddelerini yakmış olan Halide Edib'e ait bir kısım evrak İ.Ü. Tıp Tarihi Enstitüsü'nde muhafaza edilmektedir.

*

Halide Edib'in eserlerini gözden geçirdiğimiz zaman, inceleme, makale, nutuk, tercüme, tiyatro oyunu, hikâye ve romanlar ile karşılaşırız. Onun şüphesiz ki en önemli cephesi hikâyecilik ve romancılığıdır. Ancak Halide Edib'in bu sanat eserlerinde işlediği bütün fikirler diğer eserlerine de dağılmıştır.

Onun roman ve hikâyelerini üç devirde incelemek yerinde olur. Halide Edib'e gelene kadar edebiyatımızda roman türü yerleşmişti. Fakat bütün romancılarımız Fransız romancılarını tanıyor ve onları örnek alıyorlardı. Hayata karşı oldukça kötümser gözle bakan romancılarımızın çoğu aile facialarını dile getiriyorlardı. Ahmet Midhat Efendi'nin iyimserliği Hüseyin Rahmi'de karikatüre ulaşıyordu. Halid Ziya ise romancılığımızın gerçek kurucusu olarak yerini yapmıştı. Halide Edib'den önce Fatma Aliye Hanım ilk kadın romancı olarak eserlerini vermişti. Halide Edib'i bütün bu yazarlardan ayıran özellik batı kültürünü, özellikle Anglo-Sakson kültürünü, çocukluğundan itibaren evinde aldığı Müslüman - Türk kültürüyle bir arada hazmetmesidir. Bu iki ayrı kültür Halide Edib'de bir senteze ulaşmıştır, iki ayrı tabaka halinde kalmamıştır.

Çocuk terbiyesinden rejim meselesine kadar Halide Edib her şeyden bahsetmiştir, fakat bunların hepsi ha-

yata şekil verecek olan şahsiyetlerin yetiştirilmesiyle ilgilidir.

Halide Edib şahsiyetleri yetiştirecek ilk kucak olan annenin yetiştirilmesini şart koşar. Ancak iyi yetişmiş, şahsiyet sahibi annelerin yetiştireceği çocuklara gelecek emanet edilebilir. Tabiidir ki Halide Edib roman ve hikâyelerini birer makale halinde vermemiştir. Kadının annelik vasfı ile hayatta yer almasını çok önemli bulan yazar, anne olamayan, çıldıran ve küçük yavrusunu kaybeden kadının çılgınlığını, *Heyulâ*'da verir. Halide Edib'in bir diğer özelliği de kadında sağlam bir ahlâk araması ve evlilik bağını çiftin ölümüne kadar süren kopmaz bir bağ saymasıdır. İlk dönem romanlarında Halide Edib kendi evlilik tecrübelerinden de bazı unsurları eserlerine katmıştır. Özellikle *Raik'in Annesi* kendi çocukluğu, evliliği, çocuğunu yetiştirmesi, kocasının ihaneti noktalarında, otobiyografik sayılacak unsurları taşır.

İlk dönem romanlarının kadın kahramanları okuma yazma bilen, düşünen, musiki ile uğraşan ve şahsiyetleri ile etrafındakileri kendilerine bağlayan kadınlardır. Ne yazık ki eşleri kendilerine uygun değildir, evlerindeki hazinenin farkında olmayan erkekler, eşlerinin ıstırabına kayıtsız kalırlar. Böylesine bir kadını özleyip de onun sağlam ahlâkını, aile bağlarını gören gençler ise, kadına duydukları saygıdan onun etrafından uzaklaşırlar. Böylece cemiyette uygun eşleri bulamayan bedbaht insanların sayısı artar. Cemiyetin temeli olan ailenin sağlamlığı üzerinde Halide Edib ısrar eder.

Heyulâ'da (1909), Selma'nın müzmin başağrısını hipnotizma ile tedavi eden Şahap onun âşığı olur. Bu

Paris'te eğitimini yapmış heykeltıraş, sanat ile ilgisi olmayan Selma'nın kocası Haşim'den çok farklıdır. Çocuğu ölen Selma bir buhran içindedir.

Bu eserin kahramanları daha sonra *Handan* romanındaki şahısların başlangıcıdır.

Raik'in Annesi (1908) adında da görüldüğü gibi çocuk ve anne münasebetini ele alır. Anne bedbaht fakat sıhhatli bir kadındır. Çocuğunu yetiştirmek için fedakârlık eden ve incinen kadınlık gururuna rağmen boşanmaktan kaçınan kadının etrafında hayranları vardır. Fakat o, onlara cesaret vermez. Eserde bir gözlemci gibi cemiyetimizde batının tesiriyle ortaya çıkan yeni kadın, erkek ve çocuk tiplerini tenkit eden, bu arada istediği kadının nasıl bir kadın olduğunu anlatan Siret, dolayısıyla Raik'in annesini anlatır.

Siret çocuklarıyla Fransızca konuşan, kuklalar gibi çocuklarının kendisine yapmacık tavırlarla yaklaştığı kadını tasvir ettikten sonra taklit karşısında duyduğu nefreti şöyle anlatır :

"Köprüde çocukların güneşliğine tüküren heriflerin taassubuna yakın bir tehevvür hissettim. Sanki mama kelimesi anne kelimesinden daha sevimli, daha samimi mi? İşte kendimi daima saklamak istediğim bir Türk kadını! Hiddetli hiddetli yürüyordum. Şu dantel içinde kurulmuş gibi bonjur, bonsuvar diyen çocuklara baktım da; birdenbire ayağında takunya, ağzında sakız, arkasında iki örgü, kapı önlerinde kaydırak oynayan ateşîn, müstehzi, fakat terbiyesiz küçük kızları gözüm aradı" (1924, s. 14).

Delikanlı evlenmek istediği tipi de şöyle anlatır: "Bakınız, ben nasıl kadın isterim. Lisanı, isterse bilsin, hattâ, iki, üç, fakat hiçbir zaman Beyoğlu'nda Fransızca pazarlık etmesin, Fransız kadınlarını taklit edecek diye sahte gülüşler, garip el uğuşturmalar, baş sallamalar, sıçrayarak, hoplayarak yürümeler yapmasın. Her lüzumsuz şeye Fransızca hayret etmesin. Babasını görünce "o! mon père", bir şeyden korkunca, "oh! Mon Dieu" demesin. Mutekid olsun, ara sıra camie gitsin. Bizim o kül renkli, loş kubbelerde inleyerek aks-ı sada yapan münacaatların muhteşem bir intizamla o kubbe altında sürünen alınların çıkardığı sesin şiir ve azametini ruhu hissedebilecek, bu ulvî ibadetin celâleti ile ruhu titreyen bir kadın, sonra bütün bu hislerini çocuklarına telkin edebilecek bir kadın olsun" (1924, s. 14-15).

Seviye Talib (1910) de ise bütün müsbet değerlere (Türk - Müslüman) sahip olan Macide'yi batı kültürü ile donatır. Bu eserin esas kahramanı kitaba adını veren Seviye olmasına rağmen, Halide Edib'in anne olan Macide'nin eğitilmesine ve ailenin ona emanet edilmesine ayrı bir önem verdiği görülür. Seviye kendisine uymayan bir adam ile evlenmiş, seveceği Cemal ile karşılaştığında, kocasına boşanmalarını teklif etmiştir. Fakat kocası boşanmayı kabul etmeyince, Seviye evini terkederek sevdiği erkekle birlikte yaşamayı seçmiş, ve bundan dolayı pek çok sıkıntıyı üstlenmek zorunda kalmıştır. Cemiyet bu evlilik dışı münasebeti hoş karşılamaz. Bu eser Halide Edib'in İngiltere ile ilgili intibalarının yer aldığı bir kitaptır. II. Meşrutiyetten sonra heyecan içinde ülkesine dönen Fahir, vatanını yükseltecek çalışmalar yapma hayalindedir. İstanbul'un bakımsız perişan sokaklarını, Londra'nınki ile karşılaştırır. İlk sayfaları bir makaleye benzeyen bu romanda, Fahir, hürriyetin karısına

nasıl tesir ettiğini düşünürken bütün kadınları da hatırlar: "Milletin câmid, esrar arkasında âtıl, bâtıl kalanları! Onlar da nihayet uyandı mı? Duvarlar arkasında bütün dünyevî alâkaları kocalarına münhasır olan kadınlar! O kocalarının hâlet-i ruhiyelerine yabancı mı kalıyorlar? Zavallı kadınlar, ne kadar gevşek, ne kadar hareketsizdirler! Bundan da asıl mesul olanları çok sonra anladım ya...» (1924, s. 6-7).

Son cümlede Halide Edib'in erkekleri suçladığı görülür. Zira kadına karşı iki tavır vardır. Biri kadını esir olarak görmek isteyen, ikincisi de, kadına gerekli terbiyeyi vermeden onu süslü bir oyuncak haline getirecek olan züppeler.

Bu romanında Halide Edib'in yapılan yenilik hareketlerinin ne kadar sathî olduğuna dair tenkitleri de bazı hayat sahnelerini tasvirinden anlaşılır.

Seviye ise çevresi üzerinde yaptığı hareketin uyandırdığı yankılarla verilir. Onun hareketi ne olursa olsun yadırgatıcıdır. Fakat onun gibi musikide büyük mahareti ve çok güzel sesi olan bir kadın, gerekli şartlar bulunsa, büyük bir opera sanatçısı olabilir. Nitekim onun meziyetlerine sahip bir İngiliz soprano da eserde işlenir. Belki de yazarının bütün gayretine rağmen Seviye tipinin romanda Macide karşısında sönük kalmasının sebebi, Macide'nin cemiyeti devam ettirecek fedakâr, dürüst ve iyi anne olmasıdır.

Halide Edib'in bu üç denemesinden sonra yazdığı *Handan* (1912) hem yapısı hem de muhtevası bakımından önemlidir. Esere adını veren Handan romanın hiçbir sayfasında romancı tarafından anlatılmaz. Onu tanı-

yanların mektupları, hatıraları ve konuşmalarından öğrenen okuyucu, yeni tanıştığı bir insanı keşfeder gibi parça parça tanır. Merkezde Handan ve Handan'ı çeşitli mesafelerden ve değişik duygularla gören insanlar bulunmaktadır. Bu bakımdan eser boyunca Handan'ın şahsiyeti tamamlanır ve değişir. Bir de onu uzaktan, söylentilerle tanıyanlar vardır. Eser uzak bir komşunun fertleri arasında geçen konuşmayla kapanır.

İlk dönem eserleri arasında en önemlisi olan *Handan*'ın konusu, çok iyi bir şekilde yetiştirilmiş olduğu halde bu zihnî gelişmeyi kullanacağı sosyal ortamı bulamayan Handan'ın bedbaht evliliğidir. Handan'a ders vermiş olan ihtilâlci Nazım onunla evlenmek istediğinde, maksat arkadaşlığı ile evlilik arasında bir münasebet kuramayan Handan onu reddeder ve içgüdülerine cevap veren Hüsnü Paşa ile evlenerek yurt dışına gider. Hüsnü Paşa ise müptezel bir adamdır, kadından kadına dolaşır, ihtiyarlayıp işe yaramaz bir hale gelince, Handan'a dönecektir. Handan yakınlarından Neriman'ın kocası Refik Cemal'i tanıyana kadar bu durumu kabullenmiş gibidir. Nazım'ın arkadaşı olan Refik arkadaşının intiharından sorumlu tuttuğu Handan'a karşı hiç de iyi bir duygu beslemez. Fakat onu yakından tanıdıkça hayranlığı artar, iyi, basit bir kadın olan karısıyla yetinemez. Handan'ın dostluğuna, yakınlığına muhtaçtır. Handan geçirdiği bir hafıza kaybı sırasında, kardeşi kadar sevdiği Neriman'ın kocasına âşık olur, ona bütün bu hastalık süresince bakan Refik'in şefkatiyle iyileşir, fakat o zaman da işlediği günahı hatırlar, kendisini affedemez ve geçirdiği ikinci bir kriz onu öldürür.

Halide Edib bütün romanlarında evlilik dışı ilişkileri hiç hoş görmez ve bunlara ancak *Heyulâ* veya *Han-*

dan'da olduğu gibi zihin kontrolünün ortadan kalkması hallerinde rıza gösterir. Bu roman Halide Edib'in hayatından izler taşır ve daha yazıldığı günlerde Yakup Kadri tarafından otobiyografik bir roman olarak nitelendirilmiştir. Daha önce de yurt dışında geçen romanlar yazılmış olmakla birlikte, burada mekân görülen ve tanınan bir mekândır. Refik Cemal, yeni tanıştığı Handan'la ilgili intibalarını karısına şöyle yazar: "Handan'la her şey konuştuk, Neriman. Senin uykunu getiren içtimaiyat, iktisat, felsefe ve hattâ politika her şey konuştuk" (...) "Yalnız biliyordum ki senelerden beri söylemediğim, yalnız hissettiğim şeyleri o benden daha vâzıh ve muayyen bir surette hissetmiş" (1924, s. 35).

Aynı yıl yazılan *Yeni Turan* (1912) bir bakıma Handan'ın başka bir perspektiften görülüşüdür. Handan, Nazım'ın teklifini reddetmiş ve sosyal hayatta rol oynamayı kabul etmemiştir. *Yeni Turan*'daki ıslahatçı kadın tipi Kaya ise ülkeyi değiştirme gücüne sahip bir parti lideri ile elele verir, onu sever de. Bundan dolayıdır ki muhalefetin bir şantajı ile karşı karşıya kaldığında, ıslahat projesini gerçekleştirecek olan Oğuz'un kurtulması için kendisini feda ederek muhalefet lideri ile evlenir. *Handan*'da kadının aşkı, evi tercih etmesine karşılık burada Kaya görevi seçer. Ancak her iki romanda da kadın, seçimi ne olursa olsun bedbahttır.

Yeni Turan'da II. Meşrutiyet'ten sonra basında ele alınan meseleler geniş ölçüde işlenir. Daha sonra Ziya Gökalp'ın formüle edeceği Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muassırlaşmak prensipleri, Prens Sabahaddin'in "adem-i merkeziyet", "teşebbüs-i şahsî" görüşleri bu eserde, Yeni Türkiye'yi kuracak olan Yeni Turan partisi mensuplarınca uygulanır.

"Turan" kelimesi burada Türkiye mânâsında kullanılmıştır. Romanda kadının cemiyeti değiştirme rolü, onun eğitilerek cemiyet içindeki yerini almasıyla başlar. Roman iki parti arasındaki mücadeleyi vermesine rağmen, asıl mesele yine, ülkeye şekil verecek olanların yetiştirilmesi ve sorumluluk yüklenecek hale gelmeleridir. İdealist, dürüst ve kültürlü insanların sosyal değişmeleri gerçekleştirebileceklerine inanan Halide Edib, böyle şahısların bir araya geldikleri ve devlet idaresinde söz sahibi oldukları zaman, özlemlerin gerçekleşeceğini ortaya koymak ister. Adları eski Türk büyüklerinin adlarına benzeyen Oğuz, Ertuğrul, Sungur ve Kaya millî tarih, coğrafya, din ve sorumluluk duygularıyla dolu olarak yetişmişlerdir. Bunlar geleceğin ideal Türkiye'sini kuracak olanlardır. Önce bu şahısların yetişmesi, teşkilâtlanmaları ve sonra ülke idaresinde söz sahibi olmaları gerekmektedir.

Bundan dolayı romanın başlangıcında eğitim meseleleri ön plandadır. Bu yetişmiş fertlerin, bütün milleti eğitmelerine yönelmeleri demektir. Yeni Turan partisinin lideri Oğuz'un ardındaki kadın olan Kaya, aslında Oğuz'un da yolunu bulmasına yardım etmiştir. Oğuz kimsesiz kaldıktan sonra kendisini arayan teyzesinin kızını görmeye Değirmendere'ye geldiğinde, önce onun hikâyesini başkalarından öğrenir, sonra da sesini duyar. Babası ile Saraylıköyü'ne yerleşen Kaya, köylülere yardım etmiştir. Fakat onun babasından ayrılan bir tarafı vardır. Babası, köylülere hulyalardan, emellerden bahsetmekle birlikte birşeyler yapmaları için köylüyü zorlamadığı halde, kızı Kaya öyle değildir. O, "kimi köyde kahvede oturur görürse, mukavemet edemeyecekleri tarzda söylenirmiş"

(1924, s. 151). Böylece yolu yapılan, yol kenarına ağaç dikilen, temiz, güzel görünüşlü bir köy ortaya çıkar. Köylü ondan "insana fazla karışmasa yaman, yavuz şey" diye bahseder. Kaya, inançlarıyla çevresine tesir eden ve onu değiştiren ilk kadın örneğidir. Halide Edib bu tipi daha sonraki romanlarında da işleyecektir. Tatarcık bunlardan biridir. Oğuz, Kaya ile olan münasebetlerini şöyle anlatır: "Senelerce hep aşkımızı bu rüyaya bir hizmetkâr diye kullanmak birbirimiz için kalplerimizde, ellerimizde, gözlerimizde uyanan yıldızlı, şefkatli aşkı, gökleri, dünyaları, sonra insanî, zayıf fakat tâ ruhtan gelen istekleri, hepsini, ona sarfettik" (s. 155-156).

Bu romanda da yapı bakımından ilgi çekici bir özellik vardır. Hikâye Yeni Turan partisinin hikâyesidir ama onu anlatan artık meseleleri "fırka dürbününden" görmek istemeyen, ölüme mahkûm siyasî bir suçlunun dilinden anlatılır. Araya Oğuz'un nutukları da alınır. Yeni Turan partisi mensupları tarihe önem verdiklerinden tarihi yorumlarlar. Türkiye'nin yirmi yıl sonrasıyla ilgili hayalî bir eser olan *Yeni Turan* aynı zamanda politik mücadeleler içinde insanlıktan uzaklaşan, memleket dertleri için bir araya gelmeyi, parti çıkarlarına aykırı bulan politikacıların da tenkididir. II. Meşrutiyet sonrasındaki siyasî partilerin yazarlarımızda ilerisi için fazla bir ümit uyandırmadığı hem bu romanda hem de Yakup Kadri'nin *Hüküm Gecesi*'nde görülür.

Oğuz yurdun ilerlemesi ile ailenin sağlam olması arasında sıkı bir münasebet kurar. İlerlemiş ülkelerde kadına bakış farklıdır. Oğuz, kendisini annesinin yetiş-

tirdiğini unutmaz. Kadın en küçük yurdun, ailenin kurucusu ve koruyucusudur. Halide Edib, Türklerin maddî ve manevî düşüşlerinin "yurt" kelimesini dillerinden attıktan sonra başladığına dikkati çeker: "İnsan umumî bir yurt uğrunda çalışmak için mutlak kendi yurdunun mânâsı, mevkii canının içinde olmak lâzımdır" İngilizcede, aile ocağı, ev, anavatan ve yurt mânâlarına gelen "home" kelimesinden hareket ederek "bu yurt hissinin en" olgun şeklinin bilhassa Anglo Saksonlarda bulunduğuna dikkati çeker. Oğuz konuşmasına şöyle devam eder:

"Bir yurt olmak için onu kuran iki çift el, erkek ve kadın eli, birbiri içine mütekabil bir emniyet ve muhabbetle gelebilmelidir. Geçici ihtiraslarına, hayatın didinmelerine ve zehirlerine galebe çalacak bir zihin, kalp seviyesi, arkadaşlığı mevcut olmalıdır. Bunun birincisi, yani yurt sükkânında (sâkinlerinde) mütekabil emniyet ve muhabbet bizde kabil değil, çünkü kavanîn-i içtimaiye (sosyal kanunlar) bütün kudret ve kuvveti, kadının istikbali ve hayatı üzerindeki her hakkı bir tarafa, erkeğe veriyor. Müsavi bir zihin ve kalp seviyesi, arkadaşlığı, bu da kabil değil. Çünkü evvela bir erkek, arkadaşını ekseriya kendisi seçmiyor. Saniyen seçse bile devamlı bir yuva yapmayı her vakit düşünmeye zihninin irsî temayülâtı müsait değil. Daima yeni ve sırf maddî ihtiraslar ve zevkler geçinceye kadar bir yurt kurup sonra onu yıkmak hakkını asırlardan beri erkek unsuru kullana kullana bu temayülât artık ırsî bir hale geçmiştir. Sonra hiçbir vakit terbiyelerimiz bir erkeği bir aile reisi, bir kadının arkadaşı, bir kadını da mesul ve mutlak bir

aile reisesi, bir erkeğin arkadaşı diye hazırlamamıştır. Bu yüzden bugünkü Türk evleri iki insanın bir zaman için oturdukları bir evden ibarettir. Bu yüzden Türkiye'de bedbaht kadınlar ve bedbaht erkekler vardır" (s. 69).

Halide Edib bu bedbaht insanları *Son Eseri* (1919) adlı romanında da anlatır. Burada da güzelliğine kapılarak evlendiği kadını ruhuna uygun olmayan romancı Feridun Hikmet, karısının eski kocasının kardeşi Kâmuran ile karşılaşınca, onunla ilgilenmekten ve onu kendi karısı ile karşılaştırmaktan kendini alamaz. Hariciyeci olan kardeşi ile hep Avrupa'da yaşamış olan Kâmuran ressamdır. Bu sanatkâr, güzel ve yabancı ülkelerde yaşadığı halde kendi kültürüne ve örfüne sahip kadın Feridun'u büyüler. Feridun onu Almanya'da ziyarete giderse de, küçük kızının hastalığı üzerine evine döner. Katolik öğretmenlerin elinde, iyi bir Müslüman olan Kâmuran kendisi üzerindeki tesiri şöyle anlatır: "Tabiî olarak kuvvetli bir Katolikti. Beni de Hıristiyan yapmaya içten içe uğraştı. Muvaffak olamadı, fakat bu bana kuvvetli bir din hissi aşıladı. Belki bir aksülamel, belki mizacımın tesiri, herhalde Dame de Sion'dan kuvvetli bir Müslüman olarak çıktım" (1939, s. 164).

Halide Edib bu romanını genç yaşta ölmüş olan ilk kadın ressamlarımızdan Müfide Kadri'ye ithaf etmiştir.

Mev'ud Hüküm'e (1917) gelince bu romanını Halide Edib Emile Zola'nın ruhuna ithaf etmiştir. İrsiyet ve fizyolojinin büyük rol oynadığı bu eserinde artık kahramanların meslekleri değişmiştir. Şimdiye kadarki eserlerinde felsefeci, sanatkâr veya meslekleri belirsiz olan-

ların yerini bu romanında bir doktor alır. Bu doktor Almanya'da tahsilini yapmıştır. Ülkeye döndüğü zaman doktorluk mesleğine şiddetle ihtiyaç olduğunu görür. Ülkede verem ve zührevi hastalıklar yaygındır. Eserdeki kıskançlık teması, *Othello* piyesinin şemasına oturtulmuştur. Burada cemiyeti değiştiren şahıs öğretmen değil, doktordur. Mütevazı, sebatkâr, zorluklar karşısında yılmayan Müslüman bir tüccarın oğludur ve babasının bu özelliklerini almıştır. İstanbul'a döndüğünde doktorluk mesleğinin durumunu da öğrenmek ister. Halide Edib'in bu satırlarında kuvvetli bir tenkit görülür : "Doktorların bir kısmı memur, bir kısmı politikacı, bir kısmı dedikoducu, bir kısmı da sefahat adamlarıydı" (s. 17).

Romanda Kasım'ın görüştüğü hastalar ve hasta yakınları olan kadınlar dolayısıyla, cemiyetin zengin, fakir çeşitli kesimlerinden bahseden Halide Edib, tedaviye muhtaç fakat parasızlıktan tedavi edilemeyen hastaların ve ortadan kaldırılamayan hastalıkların, milletin belkemiğini felce uğrattığını anlatır. Kadınlarda doktora gitme alışkanlığı vardır. Bunlar fizyolojik olmaktan ziyade, sakat ve bozuk evliliklerden ortaya çıkmakta ve doktora para verebilecek olan kadın, doktorda kendisiyle meşgul olacak bir şahsiyet bulmaktadır. Ülkedeki hasta - doktor münasebeti Muallim Remzi tarafından hazin bir şekilde dile getirilir.

Kasım'ın da ilgisini çeken hastalar arasında birbiriyle tezat teşkil eden iki kadın vardır. Biri çamaşırcı Ayşe Kadın, ki Kasım onun verem olan kocasını tedavi eder, sonra hastahaneye yatırır, çocuğunu da okula yerleştirir. İkinci kadın ise, önce kocasını sonra da kendi-

sini tedavi ettiği Sara'dır. Kasım annesi deli olduğu için kendisi de çıldırmaktan korkan Sara ile sonradan evlenir ve onun da kızını okula yerleştirerek himayesine alır. Bu iki kadın vasıtasıyla Halide Edib, farklı sosyal çevrelerde yetişen ve yaşayan kadınları ve onların maruz kaldığı meseleleri de işler.

Ayşe Kadın, gayretli, çalışkan, aileyi devam ettiren ama ortada görülmeyen Türk kadınıdır. Halide Edib, onların önemini asıl Balkan Savaşı günlerinde farketmiş ve ondan sonraki tecrübeleri de ülkede asıl yükü çekenin bu sessiz, fedakâr kadınlar olduğunu kendisine göstermiştir. Halide Edib sonraki romanlarında bunları daha geniş şekilde ele alır ve işler.

Sara ise güzeldir. Ailesinin karşı koymasına rağmen sevdiği ile evlenecek cesareti göstermiştir. Fakat bu evlilik kocasının çapkınlığı yüzünden ona saadet getirmez.

Kasım bir doğumevi ve dispanser açar, Sara orada kocasına yardımcı olamaz, zira görünüşü bir süs kadını tesiri uyandırmaktadır. Kasım'ın kendisi gibi Almanya'da tahsilini yapmış olan Sara'nın eski kocasının kardeşi ile birlikte çalışmaları, Sara'nın hoşuna gitmez. Zira Kâmi de bu güzel kadına hayrandır ve onu görmek Sara'ya eski kocasını hatırlatır.

Balkan savaşı başlayınca, Kasım hemen savaşa gönüllü gider. O eser boyunca hep "insaniyetperver" görüldüğü için kimse ondan bu davranışı beklemez: "İnkılâbın akabinde gelen millî nümayişlerden o kadar uzak

görünüyordu ki, onun insaniyetperverliğinde etrafına beynelmilliyet hissi veren bir şey vardı. Halbuki haykırmadan, yazmadan, gürültü etmeden, Türk mahallere, Türk hasta ve fukarasına hayatını sarfetmek, en derin ve samimi bir milliyetperverlik değil miydi? Bunu Kasım söylemediği için, her şeyin hattâ his ve kanaatlerin fiil değil, davul zurna ile ilânına alışan muhit, Kasım'da milliyet üzerine müesses bir insaniyetperverlik tasavvur edemedi. Sara da o muhitin kadını idi" (1918, s. 234-235).

Sara yalnız kalınca, teselliyi artık savaş yaralılarına bakan doğumevinde çalışmakta bulur. Bu, onların saadetini çekemeyenlerin Kasım'ın kıskançlığını tahrik etmesine yol açar. Kasım, karısına çok önceden bir vaadde bulunmuştur. Eğer, bir gün annesi gibi delirirse, onu acı vermeyen sakin bir ölümle öldürecektir. İhaneti, delilikten büyük bir kirlilik saydığı için, kıskançlığın pençesinde kıvranan Kasım, karısını öldürmek üzere Edirne alındıktan sonra döner. Kasım, Sara'ya yüksek dozda morfin şırınga ederek öldürür ve sonra "kendi hayatının ışığını söndürdüğünü de" anlar (s. 320).

Yeni Turan ve *Mev'ud Hüküm* cemiyet meselelerine daha çok yer veren ve yetişkin kişilerin cemiyete yararlı olmak için arayışlarını işleyen eserlerdir. Ülke şartları süratle, milletin bütün fertlerini göreve çağırmaktadır. Millî Mücadele işte bu dönüm noktası olur.

Halide Edib'in Millî Mücadele devrini anlattığı iki romanı vardır *Ateşten Gömlek* (1922) ve *Vurun Kahpeye* (1923). Yakup Kadri Ankara'ya gittiği zaman, Halide Edib'in evinde misafir olur ve konuşmaları sırasında, "Ateşten Gömlek" adlı bir roman yazacağını söyler. Bu

ad Halide Edib'in çok hoşuna gider. Eseri *İkdam* gazetesinde tefrika edilirken, Halide Edib'in Yakup Kadri'ye yazdığı mektup da yayımlanır :

"Anadolu'nun yalçın kayalar gibi, insanın kafasına, suratına, âdeta maddî bir acı ile çarpan hayatına girdiğim zaman onu yadırgamamıştım. Göçmüş bir harabe ile kanlar içinde doğan taze şeyi bu emsalsiz ve ıssız dekor içinde göreceğimi biliyor gibiydim. Bana geldi ki millet de, ben de hep bugünü hazırlamak için geçirdiğimiz şeyleri geçirmişiz ve mazimin hep bugünü anlayan bir mânâsı varmış. Yalnız bu duyduğum şeylerin en renksiz gölgelerini bile sanata sokmaya ne arzum, ne de kabiliyetim vardı. Dağının, çölünün, ovasının, mustarip insanlarının; hepsinin içindeki Anadolu damarlarımda daraban ediyordu. Sanatın teyit eden, küçük parçalara ayıran fırçasının, sazının, kaleminin bu sahneyi verebileceğine kail değildim. Sanat idealimin burada gök ile yer kadar kabiliyetimden yüksek olduğunu gördüm.

Küçük sanatımla Anadolu'yu resmetmekten feragat ettim; belki sanat namına isabet etmiştim. Böyle bir zamanda siz Anadolu'ya geldiniz. Anadolu hayli buhranlı günler geçiriyordu. Anadolu harekâtının doğuş günlerindeki ruhî ihtilâçları ve hâilesi artık geçmiş gibiydi. Havada daha mütekâmil ve müteşekkil bir ihtilâl ve harp kokusu vardı. Bununla beraber siz eski günleri sezmiş olacaksınız ki birdenbire bütün bu isimsiz şeyleri bir cümle içinde topladınız ve bana dediniz ki :

— Ben Ateşten Gömlek isminde bir Anadolu romanı yazacağım.

Ben de biraz sizi arkadaşça tazip için :

— Bende bir Ateşten Gömlek yazacağım, dedim.

Siz yarı ciddi, yarı şaka :

— Yapmayınız, başka roman ismi yok mu, dediniz.

Ben ondan sonra Anadolu'ya bakarken, Anadolu'yu hissederken sadece "ateşten gömlek" diyorum. Sizin bu kadar muvaffakiyetle bulduğunuz ismi almayı düşünemeyecek kadar dürüst bir meslekdaşım. Yalnız sizin o dam altındaki küçük odaya çekilip de *Ateşten Gömlek*'i yazdığınız zamanlar bende bir çocuk tecessüsü uyanıyordu. Biliyordum ki bütün eserleriniz gibi bunu da içinize bakarak, içinizden yazıyorsunuz. Bütün hayatı kendi benliğinizin derinliğinden çıkarıyorsunuz. Binaenaleyh sizin ateşten gömleği taşıyanlar benimkiler değildir.

Sakarya ve ordu hayatı bana roman yazmayı hayalen bile unutturmuş, beni almış götürmüştü. Sakarya arkadaşlarımın basit, fakat ilahî meşakkatlerini ben de onlar kadar sade görüyor, Türk gençliğinin bu şaheserini bütün güneş ve gölgesi içinde seyretmek saadetini kâfi addediyordum.

Ankara'ya uzun bir izinle döndüğüm günlerde birdenbire eski zamanların roman yazmak hummasına tutuldum. Karşıma birdenbire çıkan Peyamiler, İhsanlar, Ayşeler bir çocuk ısrarıyla hikâyelerine "ateşten gömlek" diyorlardı. Bu anut çocuklara bu ismi kullanmak doğru olamayacağını o kadar söyledim; o kadar başka isimler buldum; beni dinlemediler. İnsan romanına koyduğu insan timsallerinin elinde esir olduğunu benim kadar siz de bilirsiniz. Biz onların yüzünü, ruhunu, haya-

tını biraz seçilir çizgilerle hazırlar hazırlamaz insanın elinden çıkıyorlar, istediklerini söylüyorlar ve yapıyorlar. Bunlara lakırdı anlatamayınca yapılacak şey bu romanı kâğıt üzerine koymaktan sarfınazar etmekti. Sanat hayatının en hâkim ve heyecanlı bir emri bütün tabiat ve hilkat kendini ifade etmek isteyen kuvvetlerin inkişafından başka bir şey değil ki! Rodin'in en mükemmel mermer heykelini yaparken duyduğu güzel heyecanı, topraktan bebek yoğuran çocuk duymuyor mu? Ben de eskiden itaate alıştığım bu kuvvete bir daha mağlup oldum. Çocuk gibi oturdum, iki ay emsalsiz bir heyecan içinde esasları tunçtan olan insanları çamurdan yoğurdum. İhtilâl ve isyan günlerinden beri koza, kurt, kelebek devirleri tetkik edilen mahlûkat gibi Sakarya silâh arkadaşlarımın "Ateşten Gömlek" te birkaç solgun aksini İstanbul, ihtilâl ve ordu günlerinden alıp kâğıt üstüne koymaya çalıştım. İstediğim gibi olmadığı için silâh arkadaşlarımdan af dilemek isterdim. Bize onlar ilham ettiler. Daha doğrusu, Karadağ Muharebesi'nde dağın ortasında ismini hiçbir zaman bilemeyeceğim yağız atlı bir zabitin dumanlar içinde kaybolan meydana çıkışı bana kocaman bir kalp hikâyesi tahayyül ettirdi. Eser Sakarya'nındır. Fena olabilir; fakat benim sanatımın yapabileceği en iyi şeydir. İnsan en çok sevdiklerine ancak en iyi yapabileceği şeyi verebiliyor.

Size de bu kadar Anadolu'ya yakışan ve kendi başına bir şaheser olan isim için teşekkür etmek ve sizden af dilemek isterim, Yakup Kadri Bey! İsmin kudreti eserden kavî olması benim kabahatim değildir.

Benim *Ateşten Gömlek*'i eğer zaman söndürüp bir tarafa atmazsa Türk romanları arasında iki tane *"Ateş-*

ten Gömlek" olacak. Belki elli sene sonra bir kütüphane rafında yanyana oturacak olan bu iki kitap Hans Andersen'in masallarındaki gibi belki dile gelir, birbirlerine geçmiş günleri söylerler. Kim bilir o uzak âtide Türk gençliğinin sırtındaki "ateşten gömlek" ne kadar bizimkilerden başka olacaktır!

Bu mektup iki sanatkâr arasındaki dostluğu açıkladığı gibi, kalbi vatan ve millet sevgisi ile dolu sanatkârlar arasındaki bağı da gösterir. Yakup Kadri bu adı bulmuş ama bir romanında kullanmamıştır. O konusunu Millî Mücadele'den alan *Yaban*'ı yazmış ve *Ankara* romanının birinci bölümünde bu devreyi işleyerek, gözlemlerini kullanmıştır.

Halide Edib'in *Ateşten Gömlek*'i bizzat kendisi tarafından İngilizceye çevrilmiş, daha sonra Hindistan'da bazı değişikliklerle yeniden İngilizce olarak yayımlanmıştır[36]. Eser Cezayir'de de Fransızcaya çevrilmiştir. Hindistan ve Cezayir'de eserin çevrilmesi, bu ülkelerde, Millî Mücadele'mizin örnek alınmasıyla ilgilidir. Eser ayrıca Rusçaya, Arapçaya da çevrilmiştir. *Ateşten Gömlek* İngilizce olarak yayımlanınca, Golwyn Pictures Corporation N.Y. firması 1924'te eseri filme almayı da teklif etmiştir. Fakat bu projenin gerçekleşmediği anlaşılmaktadır.

Bu eserde, Halide Edib'in daha önceki romanlarında bulunmayan noktalar ortaya çıkmıştır. Bunların başında Halide Edib'in batı hayranlığının yerini, mutlak

---

36. İnci Enginün, "Ateşten Gömlek Romanının İngilizce Tercümeleri", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, Dergâh Yayınları 1983, s. 323-335.

bir nefrete bırakmış olması gelir. Fakat diğer yazarlarımızda da olduğu gibi, Halide Edib'de de sürekli bir nefret ve kin duygusu olmadığı için bu ateşten günler aşıldıktan sonra nefret de geçmiştir.

Halide Edib'in tanıdığı Türk köylüsü Anadolu'ya geçene kadarki, dönemde daha ziyade İstanbul'a gelenlerdi. Bu günlerde Halide Edib, Türk köylüsünü, Anadolu insanını kendi tabiî çevresinde, evinin içinde tanır. Ona sonsuz bir hayranlık duyar. Milletinin fertlerine karşı duyduğu hayranlık her eserinde artarak devam edecektir.

Ateşten Gömlek İstanbul'da başlar, Anadolu'da devam eder. İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalinde kocasından sonra, çocuğu keyif için Yunanlılarca öldürülen Ayşe, İstanbul'a halasının yanına gelir. Halası Şişli sosyetesine mensuptur, oğlu Peyami de hariciyecidir.

Mütarekeden sonra herkes bir şeyler yapmak ister. Bunlara Şişli'deki zengin evler de salonlarını ecnebilere açarak katılırlar. Ayşe'nin kardeşi Cemal askerdir. Onun arkadaşı İhsan da Şişli'deki eve gelip gidenler arasındadır. Ayşe geldikten sonra bir İngiliz gazetecisine İzmir kızını göstermek isterler. Davetliler arasında İtilâfçılar, askerler de vardır. Ayşe'yi dilbilmeyen, kendi halinde, taşralı bir kadın olarak gördüklerinden, başlangıçta onu bir dekor unsuru sayarlar. Fakat çok çirkin ve tiksindirici bir insan olarak portresi çizilen İngiliz gazetecinin, yazarın ifadesiyle "mütekebbir, kendi ile dolu, müstehzi, zaferi başına sıçramış, daima kendi kini için yerli tabir ettiği müstemleke halkını çizmesinin altında ezen İngiliz imparatorluğunun müstemleke zalimlerinin en cahil ve en aşağı bir numunesi" olan bu adamın Türki-

ye'yi suçlaması ve sonunda, "Çanakkale'de katlettiğiniz altmış bin İngiliz var. Samimi bir nedamet olursa belki İngiltere affedebilir" (1945, s. 52) demesi karşısında, Ayşe kendisinden hiç beklenmeyecek şekilde Fransızca konuşur :

"İngilizler aflarını talep edenlere versinler mösyö, affı zalimler değil, mazlumlar verir. Çanakkale'de dövüşürken, ne asi, ne esirdik. Namuslu bir millet gibi dövüştük, öldük, öldürdük. Ne zamandan beri ve hangi milletle harp edilir de mağlup olduğu zaman ona katil denilir?

— İngiliz kanıyla Türk kanı bir mi madam?

— Mikroskop altında İngiliz kanını görmedim. Rengi bizimki kadar kırmızı mı yoksa mavi mi bilmiyorum. Fakat Türk kanı ateş gibi sıcak ve kırmızıdır.

— Peki madam, Türk kanını tahkir etmiyorum. Yalnız kendinizi İngilizlere affettirmeye muhtaçsınız demek istiyorum.

— Siz bizden af talep ediniz. Dün mütareke yaptınız, dün silâhlarımızı bize bıraktırdınız. Bugün memleketimize hırsızları, katilleri gönderiyorsunuz ve katilleri, hırsızları tarihî bir şerefi olan büyük donanmanız himaye etti. Yeşil İzmir'i kan ve alev içinde bıraktınız. Bakınız sokaklarına : Üniformalı hırsızlar, katiller, silahsız ahaliyi kurşunla, dipçikle öldürüyor. Her evden koltuğunda bir bohça bir düşman neferi çıkıyor. İhtiyarların başı taşla ezilmiş, siyahlı kadınlar mütemadiyen bu vahşi sürüden kaçışıyor. Elleri bağlı masum kafileleri süngüleyerek yüzlerine tükürerek, kan içinde sürükleyerek gemilerinizin önünden geçiriyorlar. Haydutluğu

alkışlamadığı için işte namuslu bir adamı parçalıyorlar, bir sürü düşman askeri onu, kendi karısının önünde bağırarak, söverek parçalıyorlar. Sırf eğlence için beş yaşında bir çocuğa nişan alıyorlar. Zavallı yuvarlak küçük mahluk! Siyah gözlerinde yaşlar kurumadan kalbinden vuruldu, nişan o kadar iyi alındı ki küçük dudaklarından anne diye bir şikâyet bile çıkmadı" (1945, s. 53-54).

Örnek gösterilen batının hele Halide Edib'in yıllardan beri hararetle savunduğu İngiliz medeniyet ve terbiyesinin zalim ve insanlıktan ne derece uzak olduğu İzmir'in işgalinde ortaya çıkmıştır. Halide Edib İngilizlerin nasıl amansız sömürgeci olduklarını bilir. Atatürk'e yazdığı mektupta da "Türkiye'yi kül halinde İngiltere alabilse, kafasını, kolunu koparır, birkaç senede sadık bir müstemleke halinde koyar" demiştir.

İngiliz gazeteci kendisine yaltaklanmayan Türklerle karşılaşmadığı için, duyduğu bu sesle uyanır. Hükümet aleyhimize yazmaması için ona para verir. Daha da fazlasını alsa lehimize yazacaktır. Ayşe'nin bu sözleri sadece İngiliz gazeteciyi uyarmaz. Salondaki askerlerimiz onun etrafında toplanarak mücadeleye yemin ederler.

Eserin İstanbul'un işgali ve Anadolu'ya geçiş ve cephe ile ilgili kısımları büyük ölçüde Halide Edib'in kendi macerasıdır.

Ayşe hem İhsan hem de Peyami tarafından sevilir. Fakat şahsî meselelerini zafere kadar söz konusu etmek istemeyen Ayşe, bütün benliğini çalışmaya verir. Fakat savaş hem kendi ferdî problemlerinin ateşten gömleği,

hem milletçe giyindikleri ateşten gömlek içinde yanan bu insanları, cephede ateşe maruz bırakır. Eserde Halide Edib'in gözünden cephedeki herkes anlatılmıştır. Kendi aralarında eğlenen şoförlerden, erlere, yaralılara, doktor, subay ve Başkumandan'a kadar Millî Mücadelede yer alanların hepsi bu eserde çok canlı olarak tasvir edilmiştir. Eser kahramanlarının, yaşadıkları hissolunan kişiler olması eserin Türkiye dışında da ilgi ile okunması ve değerlendirilmesine yol açmıştır.

Bu eserdeki olayların hepsinin gerçekten alındığını tarihî belgelerden de biliyoruz. Eseri Peyami'nin dilinden anlatan Halide Edib, romanının sonunu iki doktorun konuşmasıyla bağlar. Bu savaş inanılmaz bir savaştır, bir gün onu dinleyenler, bazı teferruata bakarak onu bir vehim sayacaklardır türünden bir yoruma elverişli bu son şöyledir : "İki doktor çok uzun ve fennî bir münakaşadan sonra beyninden kurşun çıkarken ölen Peyami'nin ateşten gömleğine çetin ve latince bir isim koydular" (s. 274).

Vurun Kahpeye (1923) romanı ise Anadolu'da hizmete koşan kimsesiz, Darülmuallimat mezunu genç bir öğretmenin, tayin edildiği batı Anadolu kasabalarından birindeki hikâyesidir. Şehre gelen Aliye mazbut bir yaşlı karı kocanın evine yerleşerek okula sahip çıkar. Kasabada kötü bir gelenek vardır. Eşraf çocuklarına fazla yüz verilmiştir. Aliye sınıfta eşitliği sağlar. Halkın bir kısmı onu takdir ederken bir kısmı da hoşlanmaz. Hoşlanmayanlar arasında Aliye'ye göz koyan Uzun Hüseyin, onun kendisine yüz vermemesine kızar. Hacı Fettah ise, kötü kalpli, kendi kötülüğünü din perdesiyle gizleyen biridir. Kuva-yı Milliye'den Tosun Bey'in gelmesi ve Ali-

ye'den hoşlanarak onunla nişanlanması Aliye'ye karşı bu şahısların öfkesini arttırır. Şahsî kinleri, bu şahısları düşmanı kasabaya davete kadar ulaşır. Yunan kuvvetleri şehre bir gece Çanakkale şehitlerinin ruhuna mevlud okunduktan sonra girerler. Eserin en güzel parçalarından olan mevlud sahnesi, İslâmiyetin iki ayrı yorumunu da beraberinde getirir. Tanrı'nın Celâl ve Cemal vasıfları âdeta dindarlarca paylaşılmıştır. Tanrı'yı sadece cehennemiyle tanıtmaya çalışan ve bu dünyayı bir cehenneme çeviren Hacı Fettah gibiler dindar oldukları için kötü değildirler. Onlar İslâmiyeti anlamamış, kalpleri katı kişilerdir.

Bu katılık onları düşmanla işbirliğine ittikten sonra kinlerini devam ettirirler. Türk ordusu şehre girmeden kısa bir süre önce, nişanlısının görevini yerine getirmesi için, kendisine göz koymuş olan Yunan kumandanına giden ve düşmanları olan Hacı Fettah ile Uzun Hüseyin'in tevkiflerini ve kendi evi önündeki muhafızların kaldırılmasını isteyen Aliye, böylece cephaneliğin uçurulmasını sağlar ama kaderi de belli olur. Birkaç saat hapis kalmış olan Hacı Fettah Aliye'yi bir "kahpe" olarak gösteren bir konuşma yaparak, daha önce Uzun Hüseyin ile birlikte Yunan subaylarının önüne attıkları korumasız kadınlarla birlikte Aliye'yi linç ettirirler. Daha sonra bu şahısların cezalandırılarak asılmaları, sadece o iğrenç insanların ortadan kaldırılmasıdır.

Eserde kuvvetle eğitim teşkilâtı tenkit edilmiştir. Aliye ilk memuriyetinde, maarif müdürlüğüne girdiği andan itibaren eşyanın pisliği, hademenin pisliği ve müdürün ahlâksızlığını ortaya koyan konuşmalarıyla kar-

şılaşır. Bu özellikler maarif teşkilâtının bozukluğunu gösterir.

Halide Edib'in daha sonra *Sinekli Bakkal*'da o kadar güzel bir şekilde ele alacağı mevlud, *Seviye Talib* romanından sonra burada da eseri aydınlatan ve Hacı Fettah'ın anlayışının kötülüğünü ortaya koyan bir mukayese unsurudur.

Halide Edib'in eserlerinde genellikle ne intihar ne de ölüm çok yer alır. O genellikle iyimser bir yazardır. Bu iki romanında iyi kahramanlarının hepsinin ölmesi, yazarın vatanın ancak kendisi uğruna canlarını feda edebilecek şahsiyetlerle yaşayacağı gerçeğini göstermek istemesiyle açıklanabilir. Bu gerçeğin de ta kendisiydi ve Halide Edib bu gerçeğe bizzat şahit olmuştu.

Millî Mücadele'den sonra Halide Edib iki romanı ile yeniden eski konularına dönmüş görünür: *Kalb Ağrısı* (1924), ve onun devamı olan *Zeyno'nun Oğlu* (1926). Millî Mücadele kahramanlarından Yüzbaşı Hasan Bey'e âşık olan Zeyno, yakın arkadaşı Azize de Hasan Bey'i sevdiği ve aşkına karşılık görmeyerek intihara kalkıştığı için fedakârlık yapmak zorunda kalır. İki genç birbirlerini sevdikleri halde, akılsız ve şımarık Azize'nin kurbanı olurlar. Zeyno kalp acıları içinde kıvranırken, teselliyi müzikte bulur. Hasan ise hasta karısının tedavisi ile meşguldür.

Halide Edib'in daha önceki romanlarında da olduğu gibi, ideal Türk kadını (Zeyno), şımarık, alafranga tip (Azize) ve bir batılı kadın (Dora) bu eserde de yer alır ve Yüzbaşı Hasan Bey her üçünü kıyaslama imkânını bulur. Bu eserde de Viyana, İstanbul'dan sonra me-

kân olarak geçer. Aşk duygusu bir kader gibi bu insanları ağına alır ve onları sürükler.

Kadın erkek eşitliği — sporda bile Zeyno Hasan Bey'le eşittir — ve kadının erkeği eğitici gücü bu romanda da bulunmakla birlikte, asıl ağırlık çekilen kalb ağrılarındadır.

Zeyno'nun Oğlu'nda Zeyno Miralay Muhsin Bey ile evlenerek Diyarbakır'a gider. Orada yalnız değildir. Kendisini çok seven kaymakamın kızı Mazlume, Yüzbaşı Hasan ve sıtma mücadelesi için oraya gelen eski nişanlısı Saffet dostlarındandır. Diyarbakır'daki memur aileler halkla karışmadan kendi aralarında kapalı bir hayat sürerler. Bu iki grup arasındaki tek bağ Yüzbaşı Hasan'ın varlığından yeni haberdar olduğu oğlu Hasan'dır. Eser, nesiller arası çatışma, Anadolu'da memurlarla halk arasındaki kopukluk, yanlış anlaşılan batılılaşma Türkiye'nin yine krizli bir döneminde, Şeyh Sait isyanı günlerinde ele alınır.

Halide Edib'in romancılığındaki üç devrenin birincisini *Handan*, ikincisini *Ateşten Gömlek*, üçüncüsünü de *Sinekli Bakkal* temsil eder. Bu eser önce *The Clown and His Daughter* (Soytarı ve Kızı) adıyla 1936'da yayımlanmış, aynı yıl *Haber* gazetesinde tefrika edilerek hemen kitap haline getirilmiştir. 1942'de C.H.P. roman mükâfatını kazanan eserin İngilizce olarak ilk düşünülen adı *The Shadow Play* (Gölge Oyunu)'dır. Halk kültüründen eserlerinde çok faydalanan Halide Edib, gölge oyununda derin bir mânâ bulur. Burada da hayatı bir Karagöz perdesinde seyretmek istemiştir, fakat esere verilen ikinci ad mahiyetine daha uygundur. Ancak

Türkçeye çevrilirken sokak adının esere verilmesi Halide Edib'in artık şahıslarla ilgili eserler yerine daha geniş bir mekânda, kalabalık şahsiyetleri ve bu şahısların yer aldığı toplum meselelerini işleyeceğini gösterir.

Bu eser onun olgunluk devrinin en iyi romanıdır. 1936 artık aydınlarımızın maziye, onu suçlamadan baktıkları yıllardır. Hattâ bizden uzaklaşan mazi güzellikleri ile de hatırlanmaktaydı. İşte Halide Edib'in de aynı düşünceden hareket ederek İstibdad dönemini bir arka sokakta yaşayan insanların hikâyesiyle verdiğini görüyoruz. Sinekli Bakkal değişik kültür ve kesimlere mensup kişilerin gelip gittiği veya sığındığı bir mekândır. Sinekli Bakkal'ın sâkinleri de başka yerlere gitmekle birlikte, yine oraya dönerler. Bu sabit mekândan, konaklara, saraylara, camilere, nezarethanelere gidilir. Eserin şahıs kadrosu da şehzade, zaptiye nazırı, ihtilâlcisi, ortaoyuncusu, dervişi, mahalle imamı, kabadayısı ile bütün imparatorluk mensuplarını içine alır. Bu açıdan bakıldığında *Sinekli Bakkal* romanını bir Karagöz faslı olarak da yorumlamak mümkündür. Halide Edib Karagöz hakkında yazdığı çeşitli yazılarında daima insan karakterlerinin değişmezliği üzerinde durulmuş olduğuna dikkat eder. Bu yorumla hareket edersek eserin şahıs kadrosu ile ortaoyunundaki benzer tipleri şöyle sıralayabiliriz: Kız Tevfik (Kavuklu), Karısı Emine (Zenne, Kız Tevfik onu zaten mahalle güzeli olarak takımına eklemiştir), Cüce Rakım (Kavuklu - arkası), Çingene Pembe (köçek), Bilâl, Tulumbacı Sabit Beyağabey, Göz Patlatan Muzaffer (Matiz, Zorba ve Efe), Peregrini, Mrs. Hopkins (Frenk), Hilmi ve ihtilâlci arkadaşları (Çelebi), Bahçıvan Bayram Ağa (Arnavut), İk-

bal Hanım (Çerkez), İmam İlhamı Efendi (Arap). Bu son üç şahıs taklitlerdendir ve eserde de onların şive özelliklerinden bahsedilir [37].

Kız Tevfik ile İmam İlhami Efendi'nin kızı Emine birbirlerini sevip evlenirler, fakat Tevfik'in sorumsuzluğuna dayanamayan Emine babasının evine sığınır. Doğan kızları Rabia'yı da Tevfik'e göstermez. Zaten o da sürgündedir. Rabia dedesi tarafından eğitilir. Çocukluğun neşesi onda yoktur. İlhami Efendi çocuktaki neşeyi öldürmeye çalışır. Çocuğun güzel sesli ve hafızasının kuvvetli olması İlhami Efendi'ye bir ilham verir. Çocuğu hafız olarak yetiştirir. Çocuk mukabeleye, mevluda gider ve hemen küçük yaşında şöhret kazanır. Zaptiye Nazırı Selim Paşa'nın karısı onu dinledikten sonra evine çağırır. Bu sesle büyülenen Selim Paşa onu yetiştirmek ister. Konağa gelen hocalardan Mevlevi Vehbi Dede çocuğa musiki öğretir. Rabia konakta bir de batı müziğini tanır. Kilisesinden kaçmış bir papaz olan Peregrini piyano öğretmenliği yapmaktadır.

Rabia, babasının dönüp de kendisine amcasından kalmış olan bakkal dükkânına yerleştiğini görünce, konak yerine oraya gidip gelmeye başlar. Rabia babasıyla birlikte oturmak istemektedir. İşe Selim Paşa müdahele eder. Rabia'nın kazancının yine İlhami Efendi'ye verilmesi şartı ile Rabia babasının yanında kalacaktır. Bu hayat onun için daha eğlencelidir. Ayrıca sorumluluk duygusuyla yetiştirilmiş, güçlü bir şahsiyeti olduğu için, zayıf, balmumu gibi her kalıba giren babasını da idare etmektedir.

---

37. İnci Enginün, "Halide Edib ve Halk Kültürü", **Şükrü Elçin Armağanı**, Ankara 1983, s. 167-183.

Rabia aldığı derslerin de tesiriyle kabiliyetini geliştirir, İstanbul'un belli başlı hafızları, mevludçuları arasına girer. Mevlud bahislerini değişik musıki makamlarından okur. Şöhreti saraya kadar gider. Fakat bu arada babası yapılan tekliflere hayır diyememiş, Karagöz oynatmaya başlamıştır. Ayrıca Hilmi Bey ve arkadaşları adına Fransız postahanesine gelen mektupları, kadın kıyafetine girerek oradan alır ve hepsi birden Şam'a sürülürler. Selim Paşa, oğlu da aralarında bulunan bu şahısları toplamak ve sürmekle görevlidir. Ancak işe kendi oğlu karışınca, bu sadece bir görev olmaktan çıkar. Duygularını görevine katmayan Selim Paşa görevini yerine getirdikten sonra zaptiye nazırlığından ayrılır. Bu işlerin cahili olan-Rabia ise uzun zaman paşayı affetmez.

Peregrini büyüyen Rabia'dan hoşlanmaktadır. Ayrıca İslâmiyet ona tesir etmiştir. Peregrini Müslüman olarak Rabia ile evlenir ve Sinekli Bakkal'a yerleşir.

Eser II. Meşrutiyet'ten sonra affedilen sürgünlerin İstanbul'a dönüşleriyle biter. Kız Tevfik'in bir torunu vardır. Eskiden istibdadın hizmetinde olanlar şimdi birer hürriyet sözcüsü kesilmişlerdir. Nezarette hiç unutamadığı Göz patlatan Muzaffer'in ellerini, Tevfik, dönüşü şerefine nutuk söyleyen adamda görür.

Rabia'nın doğup büyüdüğü ve hiç ayrılmayı düşünmediği bir arka sokak olan Sinekli Bakkal, bütün millî ve beşerî değerlerin toplandığı mekân olarak takdim edilir. Eserde din, musıki, seyirlik oyunlar, kadın eğitimi (çeşitli tiplerle), para, örfler, Mevlevilik, politika devlet adamı tipleri, evlilik, modalar bir hayatın bütün

özellikleri daima, doğu-batı sentezi içinde birbirlerinden farklılıkları belirtilerek işlenmiştir. Halide Edib'in artık olgunlaştığı ve hayata daha geniş bir pencereden baktığı bu romanda anlaşılmaktadır. Uzun yıllar İngiltere'de yaşamış olması, uzaktan, geçmiş günlerimizin güzelliklerini sezmesine de fırsat vermiştir. Bu romanındaki şahısları o, bundan sonraki eserlerinde de işleyecektir.

Cumhuriyet devri gençlerinin ele alındığı *Tatarcık* (1939) bir bakıma *Sinekli Bakkal*'ın devamıdır. Yalnız yazar Cumhuriyet döneminde ortaya çıkan — bir kısmı eskiden beri devam etmekte olan — sosyal ve politik görüşlerin temsilcisi olan yedi genci ve onların müstakbel eşlerini anlatırken, ideal olarak gördüğü Recep (Rabia ile Osman adını alan Peregrini'nin oğludur) ile Tatar Osman'ın kızı Lâle (Tatarcık)'ye ağırlık verir. Romanın adı da Lâle'nin lakabıdır. Onların çevre ile olan münasebetleri önceki nesilleri ve kendilerinden sonra yetişecekleri de içine alır.

Eserde bu sefer İstanbul'un Boğaz'daki bir köyü mekân olarak seçilmiş, şahıslar bu köydeki birbirinden farklı zihniyet ve zevk sahibi insanların evlerinde anlatılmıştır. Yedi üniversiteli gencin kamp yaptıkları Koru Feridun Paşa'nın köşküne aittir. Paşa artık bunamıştır, sadece eskiyi hatırlar. Eserde çok canlı olarak anlatılan bu tip, artık devrini tamamlamıştır ve çökmüş imparatorluğun enkazını sembolize eder. Onun damadı Albay Nihat akılcı, materyalist görüşe sahiptir. O da artık aşılmıştır. Albay Nihat tanıdığı gençlerden ürker.

Romancının bu eski zaman köşküne karşı tasvir ettiği yeni zengin Sungur Balta'nın Kübik Palas'ı, köyün harap evleriyle de tezat teşkil eder. O da eski, ama harap olmuş güzellikler arasında türeyen ve gücünü sadece paradan alan zevksizliği temsil eder. Onun temsil ettiği para gücü, gençlerin bir kısmını cezbeder.

Romanın asıl ağırlık noktasını teşkil eden yedi üniversiteli gençten, Recep, yakışıklı, muhafazakâr, tahsilini Cambridge'de yapmış, batıyı da bildiği için, ona körü körüne hayran olmayan sentezci bir şahsiyettir. İngiltere'de felsefe tahsil etmiştir, Türkiye'de de hukuk tahsil ederek milletine faydalı olacağını düşünür. O, neşeli ve milletinin yarattığı güzelliklerin farkında olan bir gençtir. Onun kendisine eş olarak seçtiği Lâle, mütevazı, dürüst bir aileden gelmedir. Vazife ve sorumluluğunu bilen, iradeli, sporcu ve çevresini değiştirmeyi, medenileştirmeyi hedef edinmiş olan Lâle, köyde hem hayranlık hem de şikâyetlere sebep olur. O, "kendi neslinden olan herhangi Türk kızının ayrı ayrı ve biraz da aykırı cephelerini nefsinde toplamış genç bir mahlûktur" (1939, s. 3).

Recep ile onun evlenmesi sıhhatli bir Türk ailesinin kurulması demektir. Recep'e kıyasla Lâle çok daha katıdır. Recep, hayranlık duyduğu bu genç kızın zayıflığının farkındadır ve ona evlenme teklif ederken, kendisiyle halkı medenileştirme yolunda beraber çalışacağını da vaadeder. Bu, ferdî saadetle, sosyal fonksiyonu nihayet başarılı bir şekilde birleştirmek demektir. Lâle, Re-

cep'in kendisine nasıl yardım edeceğini sorduğunda, şu cevapla karşılaşır: "Siz onları modernleştirirken, birer Sungur Balta ve avanesi misillu tiplere benzetirken, ben de onlara nereden geldiklerini, köklerini, benliklerini, yaşamak ne demek olduğunu öğreteceğim" onlara "haftada bir, çocuklara kukla oynatacağım" der (s. 237).

İlerde politikaya atılıp lider olmak isteyen Haşim, Lâle'yi sevmez, onu erkeğin ekmeğini elinden alan, çalışan kadın olarak görür. Haşim, mesleğine uygun eşin güzel ve süslü Zehra olduğuna kanidir. Çelebizade yalısının bu güzel kızı, alafrangadır, zengin biriyle evlenmek, rahat yaşamak tek arzusudur.

Bir mahalle camii müezzininin oğlu olan Safa fakirliğin ve taassubun bütün özelliklerini taşır. Babasının eski tarz yobazlığı onda yeni bir tarza bürünür ve o benimsediği Marksizmin yobazı olur. O da çalışan bir kız olan Sungur Balta'nın sekreteri Saffet'i kendisine eş olarak seçer. Halide Edib Marksizmin insanlık dışı bir rejim olduğu görüşünü çok canlı bir şekilde Safa tipinde işlemiştir.

Psikoloji ve felsefeye meraklı Salim, cemiyet meseleleri üzerinde düşünen bir düşünürdür. Miyop, şişman ve sporcu arkadaşlarına hiç benzemeyen bir gençtir.

Tıp tahsil eden Hasan *Zeyno'nun Oğlu* romanından geçmiştir. O, Anadolu'nun sıkıntılarını yakından bildiği için, doktor olacak ve milletine yardım edecektir. Bu, hazır reçetelerle millet dertlerine çare bulmaktan daha yararlı bir davranıştır ve o da kendi ideal arkadaşını tıbbiyeden seçmiştir.

Zengin bir ailenin alaturka ile alafranga arasında bir türlü denge kuramamış havasında yetişen Şinasi ise yaptıkları ile daima duygu ve düşünceleri arasında büyük zıtlık bulunan bir gençtir. Tek isteği, kolayca bir yüksek mevki edinmektir. Hariciyeciliği bunun için ister: "İşi az, tantanası bol, ikbal mevkii. İyi sefir, iyi geçinen, iyi briç oynayan, az söylediği için akıllı olduğuna hükmedilen adam... Fazla olarak insanların muayyen bir sınıfının içinden tetkikine imkân bulan, gece gündüz, güzel kadınlarla temasta, iyi sofralarda yemek yiyen talihli mahluk" (s. 76). O farketmeden bir servet avcısı kızın tuzağına düşer ve arkadaşlarından uzaklaşır.

Bir bakkalın oğlu olan Ahmet, hayatta tek gayesi para kazanmak olan bir gençtir. Matematik eğitimi görür. Kendisine örnek olarak Amerikalı zenginleri alır, bundan dolayı da zenginleşmesini bilen Sungur Balta'ya ilgi duyar.

Halide Edib bu gençleri geleceğin Türkiye'sini yaratacaklar olarak görür. Cemiyette her tür insana ihtiyaç vardır. Bu geniş görüş Halide Edib'in hoşlanmadığı tiplere bile cemiyette yaşama hakkını tanımasına yol açar. Fakat onlar cemiyeti yönlendirecek şahıslar değildirler. Yahya Kemal'in "Mehlika Sultan" şiirini kendilerine marş olarak seçmiş olan yedi üniversiteli gençten her birinin Mehlika Sultan'ı ayrıdır.

Öteden beri sonradan görme, züppe zenginlere karşı öfke duyan Halide Edib, çıktıkları kenar mahalleleri unutan, oradaki yakınlarını inkâr eden kadınları eserlerinde karikatürize eder. *Yolpalas Cinayeti*'nde (1937) annelik, çocuk ve hayvan sevgisi kavramları köylü bir

genç kız ile şımarık, sonradan görme hanımefendi arasındaki mukayese ile verilir. Hak ve adalet kavramı üzerinde de Halide Edib bu eserinde durmuştur.

Sonsuz Panayır (1946)'da sosyal bir romandır. Eserin tek bir kahramanı yoktur. "Panayırlarda vahdet yoktur, her kısım kendine mahsus ayrı bir âlemdir". Romanın adı da bu parçalanmışlıktan gelir.

Bu romanda şahıs kadrosu çok kalabalık olmakla beraber, aslında hikâyenin, kendi çevresinden, fakir şartlarından kurtulup, yüksek sınıfa, geçmek, iyi şartlar altında yaşamak isteyen haris bir genç kızın Ayşe'nin etrafında döndüğü söylenebilir. Ayşe'nin içine girmek istediği bu zengin çevre pek de özenilecek bir yer değildir. Eser boyunca bu çevrede yer alan tipler ve birbirleriyle olan münasebetleri işlenir. Romanın ilgi çekici bir özelliği önceki romanların devamı olan bazı şahısların da burada yer almasıdır. Babası kirli işlere karışmış, sabık bir komiser, dedesi II. Abdülhamid'in Göz Patlatan Muzaffer'i olan Hariciye Memuru Nihat Sertman'ın ahlâksızlıklarını ve zayıflıklarını yazar, ırsiyetle izah eder. Böylece Halide Edib nehir roman denilen tarzı denemiş olur.

Roman yer yer makale hüviyetindedir. Nitekim Halide Edib bu eserindeki meseleleri ve şahısları müstakil sohbetler, makaleler olarak da yazar *(Akşam gazetesi* 1947). İkinci Dünya Savaşı yepyeni meseleler getirmiştir, sosyal hayatın her safhasında hissedilen değişiklikler cemiyeti derinden sarsmaktadır. Özellikle paranın tek amaç olması, ahlâk kaygılarını, cemiyetin örfünü de

alt üst etmiştir. Halide Edib ilk defa bu romanında para meselesinin önemini ele almıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın buhranlarını tüccarlar, düşünür Ali Bey, gazeteci Tunğır, ressam Ferdi, geleceğin gazetecisi Ayşe dile getirirler.

Yazar bu tipler vasıtasıyla modern genç kız tipinden, eskiye bağlı, kusurları gören fakat harekete geçemeyen pasif tipi, elindeki gazeteyi bütün yolsuzlukları haykırmak uğrunda kullanan gazeteciyi ve modern resmi — insanın ve cemiyetin iç yüzünü göstermeye yarayan bir vasıta olarak kullanan modern sanatları da — anlatmak fırsatını bulur.

Zenginleri, eski, kibar aileler ve halkın ikibinler dediği, çoğunun zenginlik kaynağı şüpheli olanlar olmak üzere ikiye ayıran Halide Edib ikinci grup zenginlerin köksüz ve ahlaksız olduklarına dikkati çeker. Para onlar için sadece bir gösteriş vasıtasıdır. Halbuki, eski zenginler için zenginleşmek ideal olmadığından, onlar kültürlü, ahlaklı, cemiyet içinde söz sahibi ve asla basitleşmeyen kimselerdir. Bu zengin tiplerin evlerine öğretmen olarak girip çıkan Ayşe, aralarındaki farkı anlar ve intibalarını yazar: Görüp işittikleri onda bazı değişiklikler yapar: "Demek realiteler, görüş zaviyesine, muhitin tesir ve tazyikine göre bambaşka şekillere ve renklere giriyordu. Sırça sarayların şeffaf duvarlarından görünmeyen ruh yuvaları, halvetleri olduğuna kim inanabilirdi? Halbuki oranın meskûnları arasında bile dilediği gibi, kendi hayat köklerine bağlı yaşayabilecek cesarette insanlar vardı" (s. 209). Bu tipler Ayşe'ye de kendisini okutmak için fedakârlık eden, zavallı, fakir ailesinden utanmaması gerektiğini öğretir.

Eserde şahsiyetler arasındaki fark dolayısıyla müzik, din, dil, sanat konuları da tartışılır.

Birçok eserinde musiki üzerinde durmuş olan Halide Edib başlangıçta klasik batı müziği ile ilgilenirken, yavaş yavaş klasik Türk müziği ve halk müziğini de tanımış ve onlardan zevk almıştır. Bu romanında bir kahramanının ağzından müziğin daha ziyade bir alışkanlık ile sevildiğini ortaya koyar:

"Musikiden anlayanlarda da itiyatla hasıl olan bir zevk vardır. İnsan, anasının ağzından işittiği ninniyi, bazan gözyaşlarıyla dinler. Ne ise, benim babam hem şark, hem de garp musıkisini severdi ve anlardı. Gerçi bu merakın saiki fizik etütlerine dayanırdı ama, Rauf Yekta merhumla yarım ses, çeyrek ses diye saatlerce konuştuklarını pek iyi hatırlarım. Her ne ise babam iyi piyano çalardı, Bach ve Schubert'i bilhassa çok severdi. Fakat dayım bunları dinlerken uyuklardı. Mamafih babam Carmen'den veya Rigoletto'dan bir parça çalsa dayım gözlerini hemen açardı, çünkü bunlar Akdeniz'in yarattığı sanat güzellikleri arasına girer, çünkü bizim hars iklimimiz Akdeniz'dir. Hele babam tamburu eline alıp da Osman Pehlivan'dan bir parça çalsa, dayım hemen kahve ısmarlardı. Demek umumi mânâda musıkiden anlamaktan ziyade, kendi köklerine, ruh iklimine bağlı şeyleri, belki itiyat ve aşinalık sebebiyle severdi" (1946, s. 143-144). Klasiklere yapılan itiraza gelince, bunları dünyanın her yanında anlayanlar azdır, fakat "zevki terbiye ettiği" için bu parçalar daima çalınır, çalınmalıdır da.

Halide Edib'in musikinin insan hayatı ve kültürdeki yerini çeşitli eserlerindeki temlerle ve şahsiyetlerle uyuşturarak ortaya koymuştur. Eserlerinde musiki temi

çok geniş bir yer tutar ve Türkiye'nin yaşadığı medeniyet krizini açıklamaya yarar.

Sosyal yapıdaki değişiklik *Döner Ayna* (1954) adlı romanında da işlenir. Burada köyden şehre geliş söz konusudur. Annesinin hayatını yaşamak istemeyen Hanife, çok dürüst olmak isterse de, babasından nefret eden Mürsel onu kaçırır ve İstanbul'a getirir. Hanife'nin macerasında köyden şehre gelen hizmetçi kadınlar anlatılır. Mürsel'in kötü olması, şehirde seçtiği çevreyi de tayin eder. Halide Edib'in Millî Mücadele günlerinden tanıdığı köylüleri, büyük şehir içinde büyük şehrin dertleriyle ele aldığı bu romanda; köyünde, örfü, küçük dünyası içinde kendi şartlarında mesut olan köylü, bilhassa kadın, şehirde büyük değişiklikler yapmak zorundadır. Ancak Halide Edib iyimser bir yazardır, bu sıkıntıların aşılabileceğine inanır.

Döner Ayna romanında bilhassa Cumhuriyet'ten sonra çok yaygınlaşan hürriyet, demokrasi, kadın hakları kavramlarının, değişik zümrelerde kazandığı yeni yorumlara da temas edilir. Ayrıca bu roman *Sinekli Bakkal*'ın kahramanlarından Bilâl'i de yeniden ele alır.

Akile Hanım Sokağı (1958), üç bölümü birbirinden müstakil üç hayatı birleştiren mekân olarak bu romana adını vermiştir. Değişen Türkiye'ye yeni şeklini veren tipler ve modalarla İstanbul'un panoraması çizilir. Kalabalık şahıs kadrosunda "Sallan Yuvarlan" (Rock and Roll) dansı ve "Strip-Tease" (Cıbıl Kız) modern dünyanın, insanın en içteki gizli temayüllerini ortaya döken sembolleri olarak yorumlanır ve bu modaların farklı kültür ve temayüldeki kişiler üzerindeki tesirleri ele alınır.

Eserde, kültürlü, eski, köklü aileler, taşradan İstanbul'a gelenler ve Amerikalılar yer alır. Halide Edib bu gruplar içindeki olumlu ve olumsuz tipleri görür. Ülke için öteden beri gerekli bulduğu doktorların yanına bu romanda ülkeyi imar edecek mimar ve mühendisleri de katar.

Halide Edib'in bundan sonra yazdığı *Kerim Usta'nın Oğlu* (1958), *Mev'ud Hüküm*'deki Doktor Kasım'ın yeniden ele alınışıdır. Sadece Almanya'da yetişmiş doktorun yerini burada Amerika'da yetişen doktor alır. *Sevda Sokağı Komedyası* (1959) ve *Çaresaz* (1961) değişmekte olan topluma ayak uydurabilenlerle uyduramayanların hikâyelerinden söz eder. *Hayat Parçaları* (1963)'nda da aynı özellik vardır. Bu eserinde "hayat parçalarına tutulan bir aynadan kafasına akseden canlı resimleri" seyrettiğini belirten Halide Edib türkülerde hayat hikâyelerini arar ve köyden başlayan roman Amerika'ya kadar uzanır. Bu son romanların hiçbiri Halide Edib'in önceki romanlarının seviyesinde değildir. Onları, yazma alışkanlığını devam ettiren yazarın son denemeleri saymak yerinde olur. Onu bu romanlarında ilgilendiren asıl tipler, fakir düşmüş, eski İstanbul aileleri; köyden şehre gelen ve süratle yükselmek hırsına sahip köylüler ve doktorlar ile hemşireler olarak gruplandırabiliriz.

Halide Edib hikâyelerini sağlığında, iki kitapta toplamıştır. *Harap Mabedler* (1911) ve *Dağa Çıkan Kurt* (1922). Ölümünden sonra çeşitli süreli yayınlarda kalmış olan hikâye ve sohbetlerinin bir kısmı da *Kubbede Kalan Hoş Sada* (1974) adıyla derlenmiştir. Halide Edib'in romanlarındaki özellikler küçük hikâyelerinde de

bulunur. Onlarda da önceleri kadınlarla ilgili meseleler ön planda iken yavaş yavaş daha geniş, bütün toplumu ilgilendiren meseleler yer alır.

İlk yazdığı tiyatrosu *Kenan Çobanları* (1916)'nda çok kadınla evliliğin yarattığı olumsuz tesirleri bir peygamber kıssasına (Yusuf Peygamber) dayandırarak çarpıcı hale getiren Halide Edib, *Maske ve Ruh*'da (1937) dünyanın gitgide kazandığı maddeci çehresinde ruhun yerini araştırır. Dünya ile ahiret arasındaki geliş gidişlerle bir fantazi havasında verilen bu eserde Nasrettin Hoca ve Shakespeare ruhun önemine inamırlar ve değişik hüviyetler geldikleri modern cemiyette maddenin kazandığı gücü tenkit ederler. Halide Edib'in kanaati bugün bize değişik görünse de aslî insan karakterlerinin hiç değişmeden asırlardan beri devam ettiğidir. Nitekim Nasrettin Hoca modern dünyada, eski tanıdıklarıyla da karşılaşır [38].

Halide Edib'in tercümeleri ve fikrî eserleri onun bir diğer cephesini verir. Hatıralarında olduğu gibi fikrî eserleri (kitap ve makale) onun Türk tarihini ve Türk cemiyetinin değişmesini anlatırken daima batı ile kendi değerlerimizi mukayese ettiği ve kendi değerlerimizi savunduğu yazılardır. Roman ve hikâyelerinde sanat eseri halinde somutlaştırdığı görüşleri soyut planda bu eserlerinde incelemiştir.

Bir imparatorluğun çöktüğü ve yeni bir devletin kurulduğu günlerde yaşamış, bu çok çalkantılı dönemde

---

38. İnci Enginün "Bir Piyes Kahramanı olarak Nasreddin Hoca", **Millî Kültür**, nr. 47, Aralık 1984, s. 16-20.

tarihe yön veren kişilerle tanışmış, onları eserleriyle okuyucularına tanıtmış olan Halide Edib hakkında, lehinde ve aleyhinde, pek çok söz sarfedilmiştir.

O her şeyden önce bir romancı ve hikâyecidir. Cemiyeti bir bütün olarak alan ve cemiyeti sağlam temeller üzerine kurma görevini önce kadınlardan başlatan Halide Edib, biraz da bu geçiş döneminde kendi tecrübelerinden yararlanmıştır. Daima yücelttiği, ilk örneğini anneannesinde gördüğü Türk kadınının yanında anlattığı yeni kadın tipinin ilk örneği de kendisidir. Davranışı, bilgisi, kültürü ve cesaretiyle o, erkekle yarışan ve hattâ erkeği birçok noktada aşan bir şahsiyettir. O, edebiyatımızdaki yerini kadın yazar olmasına değil, gerçek bir sanatkâr olmasına borçludur. Ahmet Hamdi Tanpınar ondan bahsederken, şöyle der: "Halide Edib Adıvar, (...) yeni Türk romanını 1908 ve 1920 yılları arasında tek başına temsil etmekle kalmaz, o kadar cesaretle ve faydalı şekilde katıldığı İstiklâl savaşı yıllarında ve ondan sonra da garp vilâyetlerini *(Vurun Kahpeye)*, doğu Anadolu'yu *(Zeyno'nun Oğlu)* keşfeder. Küçük hikâyelerinde millî dayanışın sırlarını açar. Son eserleri içinde (1935'ten sonra) aslı İngilizce yazılan *Sinekli Bakkal*, edebiyatın ve resmin bize ait şark olarak tanıdığı yerli bir dekor içinde (II. Abdülhamid devrinin çok melez ve içten çok şarklı havası ve dekoru) fantastik kahramanlarıyla kaybedilmemesi lâzım gelen değerlerin ve yeni, kurtarıcı düşüncelerin sentezini veren güzel, romanesk tarafı bol bir geçmiş zaman rüyasıdır. Biraz sonra *Yolpalas Cinayeti* ve *Döner Ayna*'da tatlı ve hüzünlü rüya İkinci Cihan Harbinden hemen evvel ve sonraki

yıllarda gençliğin geçirdiği değer bulıranının sıkı tenkidi olur" [39].

Yakup Kadri ilk yazılarından itibaren Halide Edib'in hayranıdır. Eserleri hakkında çeşitli değerlendirmeler yaptığı gibi, ona mektup yazarak da eserleri hakkındaki görüşlerini dile getirir.

Ateşten Gömlek romanından sonra, aynı devirde yaşamış, mizaçları birbirinden çok farklı, fakat birbirlerinin sanatına saygılı bu iki yazar Türkiye'nin panoramik durumunu ele alan birer roman yazmışlardır. *Panorama* üzerinde çalışırken, Halide Edib'in *Sonsuz Panayır*'ını okuyan Yakup Kadri 25.11.1948 tarihli mektubunda bu eserini şöyle değerlendirir: "Bu, büsbütün ayrı, büsbütün başka bir hassasiyetin, başka bir muhayyilenin ateşinde eritilip döğülmüş, şekillerini sizin ellerinizden başka ellerden almış irili ufaklı birtakım canavar örnekleri koleksiyonu".

Ziya Gökalp çok takdir ettiği Halide Edib'i belki de *Kızılelma*'yı yazarken, çevresinde yer alan somut bir örnek olarak görüyordu [40].

Halide Edib edebiyatımıza taze bir nefes getirmiş, şöhretini bir kadın olmasına değil, sanatkârlığına borçlu, çok değerli bir yazarımızdır. Onun da her insan gibi yanılmaları, heyecanlarına kapılmaları olmuştur. Ancak eserlerini ilkinden sonuncuya kadar gözden geçirdiği-

---

39. Ahmet Hamdi Tanpınar, **Edebiyat Üzerine Makaleleri,** Dergâh Yayınları 1977, s. 120.
40. Mehmet Kaplan, "Kızılelma" **Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar,** Dergâh Yay. 1976, s. 552-558. İnci Enginün, "Ziya Gökalp ve Halide Edib Adıvar", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları,** Dergâh Yayınları 1983, s. 80-93.

mizde, hem gününün heyecanlarını sıcağı sıcağına aksettirenlerine hem de bütün yazılarına hâkim aslî çizgilere rastlarız. Halide Edib Türk milletinin temel değerlerine büyük saygı besleyen, şahsiyetin gelişmesine önem veren eğitim anlayışı, inançlarını fikirlerini davranışlarıyla gösterme kabiliyeti, korkusuz ve pratik zihniyeti ile bugün de örnek alınacak şahsiyetlerdendir. Onun Millî Mücadele dönemindeki faaliyetlerini ve yaşanan günleri bize bütün heyecan ve teferruatıyla anlattığı eserlerinin, bence ayrı ve çok özel bir yeri vardır. *Dağa Çıkan Kurt* dolayısıyla yazdığı bir yazıda Abdullah Cevdet, bir kadın kaleminin bu sahneleri nasıl yazabildiğine hayret ettiğini belirtir. Halide Edib bu yazdığı sahneleri görmüş olan şahıstır ve onun kalbi gördüğü bu sahneleri bizzat yaşamış olanlara karşı, acıma, saygı ve sevgiyle doludur. Aynı faciaların tekrarlanmaması ancak onların bilinmesi ve ibret alınmasıyla mümkündür. Bundan dolayıdır ki Halide Edib'in eserleri sadece kendi sanatı açısından önemli eserler sayılamaz. Onlar aynı zamanda ilerde Millî Mücadelemizin destan veya trajedisini yazacaklar için malzemeler olarak da değerlendirilebilir.

SEÇMELER

RAİK'in ANNESİ'nden

Bu pazar Çam limanına dökülen işsiz, mânâsız halka, baston sallayarak beyazlı genç kızları takip eden güruha karışmak istiyordum. Dokuzda otelden çıktım. Ağır ağır yürüyordum. Ne çok güzel çehreler vardı. Yapraklar, güneş, açık ufuklar gibi bunlar da şu menâzırm nâkabil-i tefrîk parçalarıydı. Büyük papatya gibi beyaz başlıkları, batistler ile süslenmiş yuvarlak, zarîf göğüsleri, bu kadar muhtelif cinste açılan çiçekler gibi handan gözleriyle gözlerime o kadar haz veriyorlardı ki her pazar şu yolu takip etmeğe karar vermiştim. Burası mânâsız çehreli, kıvırcık bıyıklı gençler ile mâli idi.Şu kalabalık arasında kâfi yeldirme göremediğime müteessiftim.Belki yeldirmeler nâmütenâhi toz bulutlarına bürünmüşler, Büyükada yollarında sırıtan bir alay feslilere bakarak sırıtıp dönüyorlar.

— Ayaklarınla toz kaldırma, fistanını kirleteceksin, bak maman geliyor.

Önümde Fransızca mırıldanarak bir fıçı, fakat korselenmiş, ortası incelmiş, büyük şapkalı ve eteklerini sıka sıka gözlerimin iğrendiği bir et kümesini teşkil eden bir fıçı gidiyor. Yanında iki çocuk var, iki zarif kukla! Beyaz ponje fistanlar, altı ile dört yaş arasında, başlarında büyük beyaz güneşlikler, fıçı, ihtimal mürebbiyeleri olacak. Fransızca söylüyorlar. Fakat çocukların milliyetini tahmin edemiyorum. Biraz ötede açık bir araba durdu. İçinden sarı yeldirmeli bir kadın eğildi. Çocuklar ayaklarının ucuna basarak arabaya koşuştular.

— Mama, mama...

Sarı yeldirmeli, madmazel ile uzun bir Fransızca mükâmeleye girişti. Çocuklarını Fransızca birtakım nevazişlere boğdu. Köprüden çocukların güneşliğine tüküren heriflerin taassubuna yakın bir tehevvür hissettim. Sanki mama kelimesi anne kelimesinden daha sevimli, daha samimi mi? İşte kendimi daima saklamak istediğim bir Türk kadını! Hiddetli hiddetli yürüyordum. Şu dantel içinde, kurulmuş gibi bonjur, bonsuvar diyen çocuklara baktım; birdenbire ayağında takunya, ağzında sakız, arkasında iki örgü, kapı önlerinde kaydırak oynayan o ateşîn, müstehzi.. fakat terbiyesiz küçük kızları gözlerim aradı.

Bastonumla tozların üstünde yollar yapıyor, aynı zamanda yengemle hayalî bir mükâleme yürütüyordum: "Bakınız ben nasıl kadın isterim. Lisan, isterse bilsin, hattâ iki, üç, fakat hiç bir zaman Beyoğlu'nda Fransızca pazarlık etmesin, Fransız kadınlarını taklit edeceğim diye sahte gülüşler, garip el uğuşturmalar, baş sallamalar, sıçrayarak, hoplayarak yürümeler yapmasın. Her lüzumsuz şeye Fransızca hayret etmesin. Babasını görünce, "oh! mon pere" bir şeyden korkunca "oh mon dieu! demesin. Mutekid olsun. Ara sıra camiye gitsin. Bizim o kül renkli, loş kubbelerde inleyerek aksı sada yapan münacaatların muhteşem bir intizamla o kubbe altında yere sürünen alınların çıkardığı sesin şiir ve azametini ruhu hissedebilecek, bu ulvî ibadetin celâleti ile ruhu titreyen bir kadın, sonra bütün bu hislerini çocuklarına telkîn edebilecek bir kadın olsun."

Musiki bilirse, ağır, klasik, ciddi şeyler bilsin, biraz da çocuğunu uyutacak ninniler çalsın, saçları mutlak gözleri dinlendirecek tarzda koyuca bir küme teşkil etsin, bütün etvarı, tarzı sade olsun, gözleri mütebessim, ağzı müsaadekâr ve müşfik, elleri yumuşak olsun.

Çam Limanı'na dönecek yere kadar yürümüşüm, kendi köşem diye tasavvur ettiğim o ufak çamlıklardan pür neşe, pür telâş tatlı bir çocuk sesi işittim. "Nineciğim arama, bak Raik burada." diyordu. Torunu ile saklambaç oynayan bir büyük valide, hoş manzara olacak. Yoldan çamlığa doğru yürüdüm. Maviliğin çerçevelediği melek çehreli büyük gözlü, manidâr ağızlı bir çocuk koşarak geliyor.

Lâcivertli bol beyaz bir gömlek, rüzgârda uçan mavi bir kravat, koşmaktan sahih, kavî bacakları kararmış, tozlanmış, yanakları alev gibi, saçları dağınık, fessiz, koşarak geliyor. Bu yumuşak saçları pomadalamayan, anne yerine bu çocuğa mama dedirtmeyen anneye kalbimde bir minnetdarlık vardı. Ninesini gözlerim aradı. Sağ tarafta bir ağaç arkasından çıkan mavi yeldirmeli narin genç kız acaba ninesi mi? Arkası dönüktü. Rüzgârdan dalgalanan bu yumuşak mavi kumaş nazik, fakat gayet dilber bir endam hissettiriyor. Büyük yeldirmesinin ufak bir müslin yakasıyla yine ufak kolluklarından başka süsü yok. Kendisine doğru gelen çocuğa kollarını açmış uçuyor, birdenbire yaklaştılar, açık kolların içine küçük atıldı. Çıplak bacakları mavi yeldirmeyi ihata ediyor, onu toz içinde bırakıyor, fakat iki küçük kol daima sarılıyor, mini mini çehre ile mavi yeldirmeli öpüşüyorlar. Ne kadar müddet devam etti, bilmem, lâkin daima maviliğin çerçevelediği bu manzara ne hoştu! Yeldirmesinin tozlandığını düşünmeksizin çocuğunu kalbinin üstüne basan şu valide ne sevimli kadın! Belki de çocuğun teyzesi, ihtimal büyük kardeşi! Bilmem gönlüm neden bu mavi yeldirmelinin müteehhil olduğuna kani olmak istemiyordu.

Gece pek parlak mehtap vardı. Bütün ada halkı çamlıklara dökülmüşlerdi. Havada muattar, tâ kemiklere nüfuz eden bir sıcaklık, bir rehavet vardı. Beşe kadar dışarıda oturdum, ertesi gün gelmemesi için Yanko'ya haber gönderdikten sonra döndüm. Yatağımın karşısındaki pence-

reyi açık bırakarak odayı yıkayan beyaz ziya içinde yattım. Ne kadar müddet şu parlak, muşaşaa ışıktan, müphem sönük titreşen yıldızlara baktığımı bilmiyorum. Ertesi gün dizlerimde bir yanmakla uyandım. Güneş ziyasıyla yatağımı kavuruyordu. Yataktan fırladım; saat ikiye kadar uyumaklığım ilk defa vâki oluyordu. Muhtasar bir kahvaltıyı müteâkip çamlıklara fırladım. Bir zaman çam iğnelerini ezerek tenbel tenbel yürüdüm.

— Kuzum nineciğim.

Raik'in sesi yalvarıyor. Sonra mütebessim, nevazişkâr, biraz da şu rakîk bir istihzâyı kendine mezcetmiş bir kadın sesi:

— Kendi bahçemize gitmeden olmaz, diyordu.

— Bir daha kedinin kuyruğunu çekmem.

— Olmaz.

— Sinekleri öldürmem.

— Olmaz.

— Piliçleri kovalamam.

— Olmaz.

— Her sözünü dinlerim... Nineciğim!

Raik'in sesi biraz hırçınlaşıyordu. Ağır ağır yola çıktım.

Dünkü mavi yeldirmeli, elinde ufak bir sepet, sepetin üstüne Raik iki koluyla asılmış, yüzü gülünç, fakat cazibeli bir istirhamla mavi yeldirmeliye müteveccih yürüyor. Sepetin muhteviyatını bir kedi gibi koklayarak ne olduğunu anlamak için asılan Raik adeta sürükleniyordu. Artık şüphem kalmadı. Raik bu kadının çocuğu.

— Nineciğim sade söyle verme. Sepette ne var?

— Dediğim yere gidince görürsün.

— Ben bileyim mi, nineciğim?

— Bil.

— Yenir mi, yenmez mi?

— Yenir, koca ahmak.

— Kaplumbağa yavrusu mu?

— Kaplumbağa yenir mi?

— U..f, artık bilmiyeceğim. Sepettekini de yemem.

— Ben yalnız yerim.

Raik mütefekkir, hırçın, fakat ninesinin biraz müstehzi lâkaydîsine karşı cesareti düşük. Bir dakika sükûttan sonra durdu:

— Sahiden yer misin, nineciğim?

Uzun, hafif, zarif bir kahkaha.

— Öyle ya, sen istemezsen elbet yerim.

— Ben de kaplumbağa yavrusundan başka ne varsa yerim.

— Kedi yavrusu olsa da yer misin?

Rair'ın suratı düştü. Sepeti bıraktı. Sâkitâne yürüyor. Genç kadın çocuğu fazla üzmüş olduğuna müteessif, arkasından bakıyordu. Çehresini ancak yandan görebiliyordum: Uzun kirpikleri azıcık yukarı doğru dönük, kaşının ucu ince, burnu biraz uzunca, krem rengindeki kıymetdar bir kumaşı hatırlatan lekesiz bir ten, dudaklarının ucu rakîk bir neşe ile mühtez, altın gibi kızıltılı, açık kestane renginde saçları güneşte

parlıyor. Gözlerinin rengi ile cephesinin mânâsını tasavvur edemiyorum. Fakat gördüğüm kadarı bana ince, müstehzi, güzel olmaktan ziyade kibar ve görülmemiş tarzda cazibedâr bir kadın tahmin ettiriyor. Raik'ın sükûnetini fazla bulmuş olmalı ki somurtmuş giden çocuğa bir daha baktıktan sonra eteklerini topladı, birdenbire koşmağa başladı. Yeldirmesinin altında dalgalanan vücudu, zarif, küçük ayaklarının hareketi, dağılan baş örtüsü ile bütün evzâı şi'r-i mutlak kadar güzel, en ağır bir musiki parçası kadar gaşyedici. Çamlara dalarken baş örtüsü kaydı, bir an için altın mevceleriyle güneşte yanan, parlayan bir baş gördüm, sonra kayboldu. Raik kırmızı bacakları birbirine karışarak, avazı çıktığı kadar bağırarak annesini müteâkıp çamlığa daldı.

Şu tabiî manzaranın taravet ve sadeliğinden dimağım, kalbim ve gözlerim mahzûz, mütelezziz; onların kayboldukları noktaya kadar geldim. Tam o noktada tecessüsüme galebe çalamayarak yoldan çamlığa bir iki adım attım. Benim öğlen yemeği yediğim çemenlikte Raik'ın annesi çömelmiş, kollarını sıvamış; ufak, beyaz elleriyle temiz bir peçete yayıyor, sonra sepetten yumurta, taze peynir çıkarıp Raik da hâlâ ayakta; yalvarıyor, sakladığının ne olduğunu soruyor. Genç kadın elini sepete soktu, Raik'in yanaklarını andıran iki tane büyük, penbe şeftali çıkardı. Raik ellerini çırparak, sıçrayarak dönüyordu. Birdenbire ağaçların arasından gözü bana ilişti. O iri, nemnâk çocuk gözleri önünde kendimi o kadar âciz ve mahçup buldum ki kaçamadım.

Raik'in Annesi, 2b. 1924, s. 13-20.

Şimdi arabacı Ahmet'in evini, arabacı mahallesini arıyordu. Fatih avlusundan çıktıktan sonra, bu küçük, sefil, karanlık mahalleyi çok aramadı. Çatıları birbirine geçen bu siyah kafesli, ölmüş evler ortasında, orada burada toplanmış kaldırımlarda her dakika sendeleyen kirli sokağın başındaki tozlu, sinekli, bakkal dükkânından, evi ona hemen gösterdiler. Fakat oralarda belki ekmeğini alanın hâkim olduğunu düşünen bir zihniyetle, küçük evi arabacı Ahmet'in değil çamaşırcı Ayşe Hanım'ın diye biliyorlardı.

Kırmızı boyalı küçük kapıyı çalınca, içeriden ip çekildi. El kadar toprak avluda kırık, çarpık merdivenlere bir tahta uzanmış, diğer bir tahta da münferit dut ağacının altına hasır yayılmış küçük bahçenin kapısına kadar uzanmıştı. Hepsinin üstüne temiz kırmızılı dokuma örtüler itinakâr ellerle yayılmış, düzeltilmişti. Yukarda bir makine muttarit bir süratle uçuyor, çalışıyor, dönüyordu. Bahçeden mavi bez donlu, çıplak ayaklı, şakakları gergin, sarı tenli, çekik siyah gözlü bir oğlan çocuk, tahtaları hoplatarak koştu, elini yanağına dayayarak yukarıya en heyecanlı ve en gür sesiyle haykırdı:

— Anne, doktor bey geldi.

Bu, küçük evin makinesini hemen durdurdu. Yukarda, koşan, toplayan bir telâş vardı. Bir ses aynı heyecanla seslendi.

— Buyurunuz beyefendi!

Kasım, kırık merdivenleri ağır vücudu çökertmesin diye yavaş basarak,siline siline güzel sarı bir hususiyet almış, eski tahtalara çıkınca, el kadar bir sofa ve onun üzerine açılan uzun zenberekli bir oda kapısı bütün evin müştemilatını itmam

ediyordu. Ayşe Hanım evi tarif ederken "cunbalı" demişti. Sofanın büyücek kafesli cunbasında ve yamalı beyaz örtüsü üzerinde, büyük bir tekir kedi ile bir yığın kaldırılmağa vakit kalmayan Amerikan bekâr çamaşırı yatıyordu. Bunların arasında, soluk basma entarisinin üstünde kalın baş örtüsü, minnetdar, mağrur yüzüyle Ayşe Hanım, hemen doktoru eteklemeğe koştu. Doktorun bu kadar erken gelebileceğini tahmin edemeyen kadın, iş üstünde bulunmaktan bir kabahati tutulmuş kadar mahçuptu. Fakat, verdiği söze rağmen geleceğine pek ihtimal vermediği bu büyük adamın gelişine derin bir hayret duyuyordu. O, daima başkaları için çalışıp kimsenin kendi hakîr mevcudiyetini düşüneceğine inanmadığından, doktorun bu zahmeti, mütevazı ruhunu ta derinliklerinden karıştırdı. Hemen oda kapısını açarak af edilir bir gururla, içeriye:

— Yahu, bak doktor bey geldi. Ben demedim mi, diye seslendi.

Ahmet Ağa gecelik takkesi altında kırlaşmış başının, buruşmuş yüzünün en terbiyeli bir eğilişiyle, yaralı bacağına rağmen doğrularak selâm verdi.

— Allah ömürler versin beyime, diye başlayarak kendisini karısının fevkında okumuş yazmış bir adam, beyleri, büyük adamları tanır, onlarla temasta bulunmuş bir insan gibi göstermek için, ne kadar lugat bilirse sıralayarak, karısına yüksek sesle emirler vererek kendi üzerine nazar-ı dikkati celbe çalıştı. Fakat Kasım tecrübekâr gözleri ve kalbiyle bu evde kocasını, çocuğunu, evini en tabiî bir şeymiş gibi fedakârlık olduğunu hissetmeden bütün mevcudiyetinin sa'yiyle besleyen cesur bir kadın görmüştü. O kadına, yarayı açabilmek için sıcak su ısmarladıktan sonra, vakit kaybetmeksizin hastayı soydu, dinledi, muayene etti. Sonra, hepsine hürmet veren bir katiyetle yarayı açtı, muayene etti, temizle-

di, bağladı. Nihayet, içine sığamadığı abdesthanede ellerini yıkarken, doktorun hükmünü bekleyen bu iki çift gözü görmemiş gibi:

— Sen yarın ilaçları almak için muayenehaneye gelir misin, dedi.

Ayşe Hanım'ın yüzü karardı. Ertesi gün Hafız Paşa'larda çamaşır yıkayacaktı.Onlar onun eski ve lutufkâr müşterileri olmakla beraber büyükhanım en küçük ihmali affetmezdi. Ahmet Ağa oturduğu yerde beslenirken bu beslenmenin vâbeste olduğu şeylere tabiî pek ehemmiyet vermediğinden:

— Baş üstüne efendim, diye karısı nâmına cevap verdi. Doktor, gözlükleri altında insanı azıcık korkutan siyah gözlerine rağmen merhametli ve safdile benziyordu. Belki para da verebilirdi. Hele Ayşe Kadın olmasa, Ahmet hemen tütünsüzlükten laf açacaktı. Zaman bulamadı. Doktor, ilaçlarla ne yapılacağını anlatmak için Ayşe Kadın'la aşağıya inerken:

— Yarın bir işin mi var, diye sordu.

Ayşe Kadın'ın kapanık yüzü büyük bir minnetle açıldı.

— Hafız Paşa'larda çamaşır yıkayacağım! Sağ olsun büyük hanımefendi titiz. Yarın gece çamaşırları bitireceğim. Öbür sabah yağlıkçıya geleceğim.

— O halde öbür sabah bana gel, saat dörtte olmaz mı?

Kadın eteğine eğilirken, küçük mavi donlunun getirdiği kahveyi ayakta içmek mecburiyetini hissetti. Aynı zamanda en cazip tavrıyla Necibe Molla'nın torununu sordu.Yanındaki evde idiler. Her halde Necibe Molla'nın torunu Ayşe Kadın'ın

yüzünde iyi bir tesir yapmadı. Filhakika Necibe Molla'nın kirli avlusu, atılmış tek takunyalı, kokulu basık odasıyla tamamen Ayşe Kadın'ınkinden başka tarzda, bir muhit hissi veriyordu. Necibe Molla, köşesinde iki gözlük arkasında titrek, buruşuk elleriyle oya yaparken, gıdalanmamış sarı ince yüzünü hasta torun gaz boyamasıyla boyamış, uzun kara örgüsünün ucuna eski, pembe bir kurdele bağlamış, ayaklarına da pembe çoraplar giymişti. Büyük siyah gözleri marîz bir ihtirasla, bir gençlikle, süs arzusuyla yanıyordu. Fatma Kadın kendi kızını doktora muayeneye getirdiği zaman, Kasım'a bu yaramaz torunun haline bakmayarak erik ağacından Hafız Paşa'ların mektepli oğluna işaret ettiğini söylemişti. Şimdi Kasım genç kızın ince göğsünü dinlerken, içinden:

— Bu pembe çoraplar, bu yeni nazar, Hafız Paşa zadenin işi olacak, diyordu...

Zavallı ince göğsü, pek şâyân-ı memnuniyet bir halde bulmamış gibi kaşlarını çattı. Her sabah iki yumurta yiyecek, gündüzleri güneşe karşı bahçede oturacaktı. İlaç da verdi. İlacın ve yumurtaların nereden geldiğini bilen kocakarı kısık dudaklarıyla dua ederken, kız birdenbire:

— Hafız Paşa'nın bahçesi çok güneşli. Ninem, hanımefendiye yalvarsa da oraya gitsem, yansam, dedi.

Bu temenni kocakarının sağır kulağına tesadüf etmemiş gibi cevap vermedi. Fakat Kasım oradan çıktıktan sonra, rüzgârlı, kurşunî bir havanın içinde yükselen narin, uzun Fatih minarelerini vakur kurşunî kubbeyi seyrederken bu cevapsız temenniyi düşünerek dudaklarında insanî ve müsaadekâr bir tebessüm belirdi. Yapacaklarını unutmamak için defterini çıkardı. Geçenlerin bakmasını görmeyerek Necibe Molla'ya gidecek ilaç ile yumurtayı, Ayşe Kadın'a hazırlanacak sözü ve ilâcı zaptetti. Arabacı Ahmet mutlak hastahaneye gitme-

liydi. Yarasından başka serî bir verem o gıdasız ve havasız yerde onu götürürken Ayşe Kadın için bir dünya olan küçük şey de zehirleniyordu. Ayşe Kadın hastalanırsa, o küçük, temiz ev ne olacaktı?

Mevud Hüküm, 1918, s. 55-60.

SON ESERİ'nden

Saadet Köşkü Sahipleri

Ahmet Şerif'in Şafak gazetesine gönderdiği 11 Ağustos tarihli mektubundan:

"Saat dörtte saadet köşkünün merdivenlerinden çıkıyordum. Cemal Bey bu sabah Asım Bey'in beni akşama doğru kabul edeceğini telefonla bildirmişti. Saat dört burada hiç de akşam değil. Fakat villayı görmek için bir türlü yenemediğim bir sabırsızlık hissediyordum.

"Buraya buyurur."

Çardağın altından bir ses duydum. Asım Bey olduğunu tahmin ettiğim beyaz pantalonlu, lâcivert ceketli bir zatla karşı karşıya geldim. Uzun, ince, saçları vaktinden evvel ağarmış, büyük zeki gözlü, çok terbiyeli, görmüş geçirmiş bir insanın huzurunda olduğumu derhal hissettim.

— Yanılmıyorsam Ahmet Şerif Bey.

— Bendeniz. Beni kabul ettiğinizden dolayı size çok müteşekkirim. Villanızın içini görmeği çok istiyordum.

— Söylediler.

Asım Bey'in çok mahzun, çok dalgın bir yüzü var. Fakat çok nadir vâki olan tebessümlerinden biri bana bu zatın eski zaman adamlarında bulunduğunu tahayyül ettiğimiz şakacı, zarif bir görüşü olduğunu ihsas etti. On dakika sonra senelerden beri tanıyormuşum gibi serbest konuşuyordum.

— Kardeşim Kâmuran hakkında bir makale yazmak istediğinizi işittim.

— Aziz sanatkârın çocukluğu, tarz-ı hayatı, son ayları ve eserleri hakkında bana malumat lutfederseniz..

— Siz bir makale değil bir roman yazmak istiyorsunuz galiba.

— Keşke yazabilsem.. Kim bilir belki de bir gün "Saadet Köşkü" isimli bir hikâye yazarım.

Bunu söylerken not almak için defter ve kalem çıkardım.

— Çocukluğu hakkında size çok bir şey söyleyemeyeceğim. Başka çocuklardan onu ayıran, -eğer bir şey varsa- istediği her şeyi her çocuktan fazla ısrarla istemesi. İzah edeyim. Mesela bir çocuk babasının alamayacağı bir bebek ister, tutturur. Fakat ona başka bir bebek, yahut her hangi bir oyuncak alınırsa biraz ağladıktan sonra gönlü olur, onunla oynar. Kâmuran'ı çocukluğunda göz koyduğu bir oyuncaktan başkasıyla avutmak imkânı yoktu. Bunu daha iyi izah etmek için bir misal vereyim. Çiçek seven bir kadın tasavvur edin. Daima odasında taze çiçek bulunduramazsa yapma çiçek alır, vazoya kor. Kâmuran için böyle bir şey tasavvur etmek mümkün değildi. İşte bu hususiyeti yalnız çocukluğuna değil bütün hayatına teşmil ederseniz onun hakkında bir fikir edinmiş olursunuz.

— Resim merakı ne zaman geldi?

— Merak diyemem fakat çok istidadı olduğunu daima bize hissettirirdi.

— Nerede öğrendi?

— Evvelâ Dame de Sion'da. Sonra Viyana'da, Roma'da. Pek çok ders de almadı. Kendisi resim merakını hiç bir zaman fazla ciddi tutmadı. "Hiç bir zaman" tabiri belki doğru değil.. İki sene evveline kadar kendisine isim yapmağı, resimlerini teşhir etmeği bile düşünmüyordu.

— Tarz-ı hayatı?

— Bir sefaret kâtibi kardeşinin klasik nayatı. Mamafih bu hayatla, yani bizim gibi mesleği sefaret memurluğu olanlarla çok alay ederdi. Fakat resmiyete onun kadar riayet eden, sefaret muhitine o kadar uyan bir kadın nadir görünür. Resminden göreceksiniz ya.. Böyle bir muhite yaraşan tipte bir kadındı.

— Tarif ettiğinize göre kuvvetli arzuları, emelleri olduğu anlaşılıyor. En çok merak ettiği, yahut istediği şey neydi?

— Kimse kimsenin en çok ne istediğini bilemez. Onda sezdiğim şey en çok hayatla alâkadar olmasıdır.

— Anlayamadım.

— Ben de maalesef anlatamayacağım. Nasıl söyleyeyim? (Yine güldü.)

Meselâ sizin gibi "Saadet Köşkü" isimli bir villa satın almak için elindeki avucundakini verebilecek kadar emel edindiği şeyin arkasından koşan bir mizaç.

— Hastalığı hakkında biraz malumat vermek sizi müteessir eder mi acaba?

Bu sualimin münasebetsiz olduğunu anladım. Fakat Asım Bey'in zayıf yüzündeki çizgiler derinleşmedi. Gözlerinin hüznü artmadı. Sakin bir sesle: "Alman göllerinin birinde yazı geçirmek için bizim madamla gitmişti. Orada soğuk aldı. Bir pnümoni geçirdi. Bunun neticesiyle göğsünde bir zaaf hasıl oldu. Maalesef bu zaaf esnasında resim için önüne geçemeyeceğimiz bir merak hasıl oldu. Malum ya göğsü zayıf olanlara boya çok muzır olur. Son iki sene hemen hiç ateşten kurtulmadı. Fakat yatakta olmadığı zaman hep resim yaptı. Yaşasaydı şüphesiz kendisine büyük bir isim yapacaktı. Eserlerini görmek istemez misiniz?

Asım Bey ayağa kalktı. Ben de kalktım. Çardaktan çıkar çıkmaz bahçenin sağ tarafındaki kaktüsler gözüme ilişti. Fakat kaktüs deyince bizdeki saksı içinde görülen dikenli, acayip, cılız yeşil yaprakları tahayyül etmeyin. Buranın kaktüsleri akasyalar kadar büyüyebiliyor, el kadar küçük olabiliyor. Şekillerine gelince Saadet köşkündekileri ben sarhoş bir sanatkârın korkulu rüyasına benzettim. Bu bahçede üstüste dört beş sarp set bunlarla dolu. Bunlara set demekten ziyade kayalık demek daha doğru. Kayalara tırmanan, sarılan,ucu bucağı olmayan yeşil yılanlar gibi kol kol uzanan kaktüsler var. Sıra ile birbirinden uzun, dikenli birer yeşil sırık gibi boyları köşkün damını aşan kaktüsler var. Sonra ancak eşlerini deniz diplerinde tasavvur edeceğiniz korkunç, karmakarışık şekilli, ahtapota ve bilmem daha ne gibi tehlikeli deniz mahlukatına benzeyenleri var.

— Ne kadar garip şeyler.

— Umumiyetle yapraksız ve dikenli olmalarından.

— Şu ne kadar uzun.

Meksika'da bunlar bazan yirmi metreye yakın oluyor.

— Şuna bakın. Çarmıha gerilmiş bir insan yüzü gibi.

— Çok hayalî bir adamsınız Şerif Bey!

— Bakın şuna, ağrı çeken bir kadın vücudu gibi kıvranıyor.

— Kâmuran da kaktüslerle çok alâkadar olurdu.

Beni ikinci defa kardeşine benzetiyordu. Yine yüzünde gözlerini aydınlatan en cazip tebessüm hasıl oldu.

— Sizi alâkadar etmiyor mu?

— Çoook... O kadar ki bunları hayli zamandır tedkik ediyorum, bunlar hakkında kitap ve resim getiriyorum.

— Size ne tesir yapıyorlar? Sizi korkutuyor mu?

— Hayır. Bana kaktüsler nebatların ıztırap çeken cinsindenmiş gibi geliyor. Onun için bu kadar çirkin. Iztırap güzel şeydir, insanları yüksek mertebeye erdirir, ruhlarını şöyle inceltir, böyle muhabbetle doldurur derlerse inanmayın, Ahmet Şerif Bey. Iztırap ekseriyetle insanları çirkin yapıyor, kötü yapıyor, içinde, dışında diken bitiriyor.

Asım Bey'in kaktüsler vesilesiyle söyledikleri beni çok alâkadar etti. Maalesef kısa kesti. Villaya doğru yürümeye başladı.

Birinci kata bir "hol"den giriliyor. Kapının yanındaki vestiyerin önünde durdu. Beyaz bir manto, büyük bir hasır şapka gösterdi.

— Kardeşimin, dedi. Bütün eşyasını olduğu yerde muhafaza ediyorum.

Bu sözlerden sakın evde bir nevi türbe, yahut müze havası olduğuna hükmetmeyin. Asım Bey'in sesi hiç matemli değil. Hol ortasında duran masadaki çiçekleriyle, büfesinin üstünde parlayan billurlar ve gümüş takımıyla zevk sahibi bir ailenin yemek salonu.

İkinci katta, karşı karşıya kapıları koridora açılan üç oda. Birini açtı, girdik.

Geniş bir oda. Bir tarafında büyük bir sedir. Belki yatak gibi kullanılıyordu. Çünkü üstü mavi bir ipek örtüyle kaplanmış. İki koltuk, bir esvap dolabı. Bir kitap etajeri ve ortada bir yazı masası. Her şey beyaz. Sedirin karşısındaki duvarda Asım Bey'in gençlik portresi.

— Kâmuran'ın odası. Burası yatağı...

Dolabı açtı.. Sıra ile asılmış kadın esvapları.. Alt çekmesini çekti. Kadın ayakkapları! Ökçesiz spor iskarpinlerinden, uzun ökçeli yaldızlı akşam papuçlarına kadar var. Yatağın karşısındaki kapıyı açtı. Sokaktan gördüğüm camlı balkon.

— Ekseriya burada resim yapardı.

Filhakika sehpa, küçük iskemle, boya takımları, bir tarafında hasır bir masa, iki koltuk.. Adeta içinde çalışan hemen şimdi dışarı çıkmış da gelecekmiş hissini veriyor. Kalbim burkuldu. Asım Bey'in yüzüne baktım. Hiç değişmemişti. Aynı mahzun gözler, aynı zayıf, nazik, çizgili yüz..

— Sizde acı hâtıralar uyandıran bu odaları gezdir..

Eliyle "sus" dermiş gibi sözümü kesti. Balkona açılan ikinci bir kapının tokmağını çevirdi, girdi.

— İşte eserleri...

Âdeta sergi halinde. Duvarları bitmiş, bitmemiş, küçük büyük tablolarla dolu.. Hepsinin altında tarih var ve senelere göre tasnif edilmiş. İlk resimler hep portre. Başörtülü bir kadın, bir bahçe içinde, hasır masa başında oturan bir adam, küçük bir kız.. Kız pek hoşuma gitti. Önünde durdum.

— Feridun Hikmet'in kızı. Zavallı çocuk öldü. Dört sene evvel Kâmuran Çamlıca'daki eski evimizde bir yaz geçirmişti. Orada Feridun Hikmet ailesiyle komşu idi. Bu Feridun Hikmet'in kendisi.. Bu bizim madam...

Uzun boylu, siyahlar giymiş, derin siyah gözlü kır saçlı bir kadın.

— Bu da kendisi..

Söylemese de bilecektim. Çünkü ben daima yazan kadını çirkin, resim yapanı güzel tahayyül ederim. Galiba hakikat de öyle. Bu resmin önünde çok uzun kalmış olacağım ki Asım Bey öteki duvarı gösterdi. Ekseri tabiat, su, ağaç vesaire. Fakat bir tanesi beni çok düşündürdü.

— Ay ışığında kaktüsler.. Kaktüsler gece çiçek açar. Kâmuran onların guya çiçek açmasını görmek istiyormuş gibi ekseri gece bahçeye inerdi.

— Bu.. Bu hârıkulâde!, dedim. Cevap vermedi.

Biraz evvel gördüğüm kaktüs bahçesini ressam Kâmuran'ın gözüyle görüyordum. Siyah beyaz bir ışık içinde bu acayip nebatlara, dikenleri, karmakarışık şekilleri ile öyle bir can vermişti ki bana herhangisine bir sual sorsam cevap verecek gibi geldi. Hepsinin türlü türlü çiçekleri var, hepsi siyahla karışık acı bir yeşil. Hepsi büyük bir realizm ile fakat ressamın koyduğu âdeta insanî bir mânâ ile resmedilmiş. Lâkin bana bu defa hiç korkunç gelmediler. Hiç de Asım

Bey'in dediği gibi ıztıraptan kıvranan çırkin mahlukatı hatırlatmadılar. Birdenbire çocukluğumda, uslu oturayım diye anamın mübalağa ile korkunç yapmaya çalışıp da muvaffak olamadığı peri masallarını düşündürdü. Garip olarak perilerin o zaman nasıl bir yerde yaşadıklarını tahayyül etmezdim. Fakat şimdi her sihirli muhitin manzaranın, böyle olması lâzım geleceğini zannediyordum. Herhalde biraz evvel güneşin ışığında ağrı çeken bir kadın gibi, çarmıha gerilmiş mahkûm gibi azap ve işkence ifade eden kaktüsler bana göz kırpıyor: "Korkma yalandan yapıyoruz" diyorlar gibi geldi. Bana öyle geldi ki ressam Kâmuran ıztırabın da, herhangi bir heyecan gibi, insanın telakkisine göre güzel, çirkin, muhabbet yahut kin telakki eden bir his olduğunu anlamış..

— Hârıkulâde.. hârıkulâde...

— İşte Viyana'da dikkati celbeden eseri..

Başımı çevirdim. Asım Bey karşıki duvarda üstü siyah perdeli bir tabloyu açtı. Burada üstü örtülü olan bir tek tablo. Altında "Saadet Köşkü" yazılı. Gayri ihtiyarî gülmüşüm. Kaktüslerin hulyalı ve sihirli güzelliğinden sonra bu tablo ressam Kâmuran'ın emelleri toprak üstünde, her hangi alelâde bir kadın gibi saadet tahayyül eden bir sanatkâr olduğunu hissettim. Bu perişan bir bahçe, içinde irili ufaklı yarı çıplak, yaramaz altı çocuk oynuyor. Kimi bir kazın kuyruğunu çekiyor, kimi çelik çomak oynuyor, kimi ağlıyor. Ortalarında alelâde bir kadın, tavuklara yem veriyor.

Asım Bey siyah perdeyi çekti.

— Bence kaktüsler daha çok güzel.. Siz ne dersiniz?

— İkisi de Kâmuran'ın başka başka tarafları..

— Kaktüsleri teşhir etti miydi?

— Hayır.. Son eseri.

— Sizi çok rahatsız ettim. Teşekkür ederim.

— Bir şey değil.. Mademki Cemal gelmiş olacak. Beraber çay içelim olmaz mı?

— Rahatsız etmezsem.

— Filhakika holde çay sofrası kurulmuş, resmini gördüğüm madamla Cemal Bey bizi ayakta bekliyorlardı. Madam çayı uzatırken Cemal Bey:

— Saadet köşkünün içi size ilham verdi mi? dedi.

— Evet, dedim. "Kaktüs ağaçlı saadet köşkü" isimli bir roman yazabilmek isterdim.

Son Eseri, 2.b.1939, s. 162-168.

HANDAN'dan

Refik Cemal'den Server'e

Evleniyorum Server, hem de kiminle olduğunu bilsen. Cemal Bey'in alafranga kızlarından biriyle! Unutmazsın değil mi, Kuzguncuk tepesindeki büyük evin kızlarını? Senin bize hafta başında geldiğin zamanlar onların gezmeğe gidişini görmek için bazan çıkardık. O sıra ile kısa yeldirmeli, serbest tavırları, hızlı İngilizceleriyle giden kızlar! Bilir misin, bunların sokakta İngilizce konuşmalarına ben itiraz ederdim de sen: "Kendi aralarında, ne var?" derdin. Komşuların mutaassıp omuz silkmeleriyle yeni dünya kızları dedikleri ve bütün alafranga deliliklerine rağmen mahallede hiç bir gence dönüp bakmayan bu kızlara senin bir zaafın vardı. Kâfir, o zamandan beri kâfirliği seversin; şimdi artık Paris'te, kadınlar hakkında bu sivri nazariyatını yaşatan

canlı numuneleri gördükten sonra bütün bütün başkalaşmışsındır; "Aferin tâli'li köpek" diyeceksin.

Fakat ben hâlâ bir az muhafazakârım. İntihap ettiğim aralarında en sâkin ve sâkiti! Cemal Bey'in harem inin hemşirezadesi. Fakat onu da kendi çocuklarıyla beraber büyütüp aynı terbiyeyi verdiği için ona da mahalle Cemal Bey'in kızı diyor. Görücü giden halam bile muteriz değil; hattâ benim alafrangalığın ifratını sevmediğimi onlara biraz anlatmış ve bunda Cemal Bey'in haremi Sabire Hanım'ı kendine hem-fikir bulmuştur. Kadın Cemal Bey'in çocuklarına verdiği terbiyeden pek de memnun değil fakat bunu şimdi evli ve bilmem nerede olan üvey kızının nüfuzuna atfediyor. Yeğenine nesâyih-i lâzımede bulunmuş. Resmimi Cemal Bey müstakbel nişanlım Neriman'a bizzat göstermiş ve fikrini sormuş. Neriman hemen kabul etmiş. Bu benim korkak izzetinefsimi azıcık okşadı. Sen bilirsin ki ben kadınlar yanında sevilecek tiplerden değilim. Bunu her vakit hissederim. Evvelâ onların en âdisine bile korkak ve uzak bir hürmet hissederim ve bu beni her türlü cesaretten meneder. Benim sâkit, durgun bir tavır altında hicabımı, zaafımı onlar bürûdet ve metânet addederler. Bu serbest ve mükemmel kızlardan birinin beni beğenmesi kalbimde acîb bir sevinç uyandırdı. Cemal Bey'le, gittim, görüştüm. Mültefit, nazik ve saf çehreli bir adam. Gözlerinde anlayan, iştirak eden bir şefkat var ki bana onu hemen sevdirdi. O da benden pek memnun görünüyordu. Biraz mahalle, biraz halam, biraz da ben bu izdivacı yapıyoruz. Evvelsi gün nikâh oldu. Nikâhtan sonra nikâhlımı görmeğe gittim.

Azıcık kalbim atıyordu. Uzaktan gördüğüm sarışın, pembe genç kızla birdenbire bu kadar mahrem ve mukaddes bir râbıtada bulunmak, bu o kadar garip, güzel fakat ürkütücü bir histi.

Beni büyük salonlarda kabul ettiler. Epeyce bir salon. Fakat halam gibi sandalyeleri asker usulü, muntazam, duvarlara dizmek âdetinde bir kadın mevcudiyeti hissediliyor. Yalnız salonun ortasına doğru üzerinde küçük palmiyeli, halı örtülü bir masa ve yanında yumuşak koyu birkaç ihmalkâr yastık atılmış, bir koltuk! Hemen oradan bir kadının nazik ve tenbel varlığı yeni çekilmiş gibi.

Cemal Bey redingotuyla ayakta, yanında Sabire Hanım ve iki kızları beni kabul ettiler. Bu kadınlara ancak sathî bir nazarla bakabildim, Şehper denilen genç kız ince, beyaz çehreli, siyah, pek siyah gözlü bir genç kız. Dudaklarında istihzâya benzer bir kıvrım var. Safvet solgun, mavi gözlü, beyaz tenli açık sarı saçlı, şişmanca bir genç hanım. Sabire Hanım da müthiş bir Türk hanımı, çocuklarını, kocasını, evini bîaman bir çene kalabalığı ile kullanan bir Türk hanımı! Cemal Bey'in ara sıra lakırdı söylerken ona yarı müşfik, yarı korkak bir yan bakışı var. Nihayet nikâhlım geldi. Beyazlar içinde, beyaz bir melek; saf elâ gözleri, parlak kumral saçları ve iyi, pek iyi, pek müşfik tebessümüyle hemen kalbime girdi. Ne hayretim var? Birdenbire sâkit ve müşfik bir hayat, bir cennet hayatı hayali gözümden uçtu. Cemal Bey genç kızın biraz büyücek, kalınca parmaklı, beyaz ellerini elime verirken ruhumda ağır ve sâbit bir yemin o genç kızın, yalnız o genç kızın olacağımı tekrar etti.

Mesudum, o dakikadan beri biraz dalgın fakat korkusuz mesadet duyuyorum, Server! Ruhumda nasıl iyi olmak kabiliyetleri uyanıyor, bilsen.

Yemeğe kadar biraz resmî idik; maaile oturduk. Cemal Bey odanın ortasındaki boş koltuğa bakarak sahibini takdim eder gibi:

— Ah Handan, bugün Handan olmalıydı' dedi. Ve o Handan derken Neriman'ın saf gözlerinde, nemnâk, derin, bir

şefkat, bir arzu uçuyor, hemen kalbindeki en büyük hazineye beni iştirak ettirmek isteyerek böyle bir hazinesi olduğundan müftehir, gözlerimin içine bakarak:

— Size Handan'ımızı tanıtacağız, diyordu.

Yalnız bu tezahürâta üvey annesi pek o kadar hararetle iştirak etmiyordu. Handan'dan bahsederken Neriman'a bakmadan gözlerinin içinde derin bir igbirar uyanıyordu. Yemeğe doğru resmiyetimizi bozan yine Handan lakırdısı oldu. O, kurumaz, bitmez bir menbaa benziyor.Cemal Bey Handan'ın ta küçüklüğünden beri fevkaladeliklerinden, hikâyelerinden Neriman onun kabiliyetlerinden ve güzelliğinden bahsediyordu. Her şeyi sükûnetle dinleyen Sabire Hanım yalnız lakırdı güzelliğe intikal edince dayanamayarak:

— İnanmayınız Refik Bey, Handan her şey olabilir, akıllı bir kızdır, fakat güzel değildir, diyordu.

Ben de bu son şeye inanıyordum. Halam da onun güzel olmadığını söylemişti. Herhalde merak-âver bir kadın olacak.

O gün ayrılırken Cemal Bey cuma ve pazar günleri nikâhlımı görmeğe gelebileceğimi söyledi. Şimdi muntazaman cuma ve pazar gidiyorum. Ne kadar, ne kadar mesudum Server. Artık bana kadınlarda işkence, kadınlarda ateş, kadınlarda gözyaşı olacağını söyleme! Eğer öyle kadın varsa, ben o kadını sevmeyeceğim. Neriman, bütün kadınlığı, muhabbet ve saadeti temsil eden Neriman huzur, sükûnet ve âsudegî veriyor ve daim verecek! Benim için de başka kadın ve aşk olmayacak.

Dün cuma idi; gittiğim zaman küçük hanımların bahçede olduklarını söylediler. Biraz yürüdüm. Evin arkasında bir düzlük ve üzerinde tenis vardı. Üç genç kız beyaz kısa fistanları baş örtüleriyle birbirlerine toplarını fırlatıp

duruyorlardı. Neriman beni görünce bütün açık ve sevgili yüzünde okunan bir saadetle koşarak geldi:

— Tenis oynar mısınız? dedi.

Oynamadığımı anlayınca azıcık inkisar-ı hayale benzer bir şeyle elindeki topu, raketi bıraktı. Gittik bir ağacın altına oturduk. Bilmem her İngiliz deliliğini yapmadığımı duydukça bu çocuğun yüzünde bu gölge uçacak mı? Mamafih bu gölge çabuk geçti. Yerine emniyet ve saadet ve bana haber vermek istediği bir şeyin sevinciyle yanan gözler...

— Handan'dan mektup aldım, dedi.

Benim dalgınca bir "ya" dememe gözleri bütün bütün bulutlandı.

— Refik Bey, siz Handan'ı sevmiyorsunuz?

— Sevdiğimi mi istiyorsun?

— Evet.

— Niçin?

— Çünkü ben severim de onun için. Hem görsen mutlak mutlak seversin, onu herkes sever.

— Gerçi senin sevmen bir sebep olabilir ama herkesin sevmesi değil. Ben herkesin sevdiğini hiç de sevmem, Neriman. Mutlak kendini beğenmiş olur. Hem söyle, bu kadının fezaili nedir, yavrum?

— Hiç de kendini beğenmiş değildir. Fezaili mi? Ne bileyim ben! Eğer bundan beş vakit namazını, her sene orucunu kaçırmaz demek istersen pek değildir. İkide birde camilere gittiği de var ya. Fakat iyidir, yok, yok hem de fenadır, her şeydir, ne bileyim ben!

— Ne kadar seviyorsun, Neriman, Herhalde senin kadar güzel değildir, hem de yaşlı olacak!

Neriman kendi çehresinin Handan'dan güzel olmasına hükmettiğimi tuhaf bulmuş gibi güldü, güldü.

— Evet, benden üç yaş büyük. Yirmi üç yaşında.

— Ya güzelliği?

— Onu ben de bilemem!

— Fotoğrafisi yok mu?

— Hiç kendisine benzemez.

— Tarif et.

— Dur bakayım: Birçok kızıltılı, açıklı, koyulu acayip saçları vardır. Saçlarını iyi düzeltir. Saçlarının renginde büyük büyük gözleri vardır.

— Çehresinin başka yerleri?

— Handan'ın çehresinde insan sade gözleriyle saçlarını görür, başka yerlerini düşünemez bile.

— Endamı, vücudu?

— Güzeldir.

— Boylu? Etli?

— Yok, yok, ne tuhafsınız! Orta, ince, fakat birçok inhinâ, hat ve güzel kımıldanış!

— Ben seni sade bir kız zannederim. Meğer nasıl sanatkâr ruhun varmış. Çirkin yeğenlere güzellik veriyorsun. Haydi beni de tarif et!

— .....

— Sükût ediyorsun. Ne düşünüyorsun?

— Bir gün Handan seni tarif ettiydi, onu düşünüyorum.

— Handan beni ne biliyor?

— Bir gün onunla sizin kapının önünden geçiyorduk. Kapınızın sarmaşıkları altında başınız açık, birisini bekliyordunuz. Karşıdan gelen sarışın, ince birine tebessüm ettiniz. (Bu, sensin Server) Handan bana o vakit: Ne güzel bir çehre, dedi. Esmer, zengin, sıcak akşamlara benziyor. Fakat yüzünün aşağı kısmı biraz mânâsız ve hatsız, otuzundan sonra çok şişman olacak gibi!

— O kadar mı?

— O kadar.

— Demek Handan kız olaydı, onu da alabilecekmişim!

Neriman pek parlak bir şaka imiş gibi yine güldü, güldü, azıcık kızdım.

— Ne gülüyorsun, senin beğendiğini Handan beğenmez mi?

— Belki, fakat sizi beğenmez.

— Siz deme Nerimancığım, niçin, söyle?

— Ne bileyim ben, siz, şey... sen onun beğendiği tipten değilsin. Yanındaki sarışın olsa ne ise. Handan sarışınları sever.

Görüyorsun ya Server, sana bu mucize, bu bir tane Handan'ın zaafı olacakmış. Halbuki biz bu kızların yüzüne bile bakamayarak nasıl kızarır utanırdık.

— Handan'ın kocası sarışın mı?

— Hiç değil, fakat o başka!

Handan'ın kocası daima Neriman'da, bütün ailede bir bulut yapıyor. Anlıyorum ki ya sevişmiyorlar, yahut aile uyuşmuyor.

— Neriman, söyle, beni mi Handan mı çok seversin?

— İkinizi de.

— Birimizi biraz fazla?

— Hayır, dedi ve açık, saf çehresindeki Handan'a verilen derin rabıta ile ben de iktifâ edecektim. İşte bu biraz müşkil. Belinden tuttum, çektim.

— Beni nasıl sevdiğini ve nasıl seveceğini söyle, dedim. Biraz düşündü. Ne düşündüğünü sordum.

— Aşkın amentüsünü düşünüyorum.

— Bu nedir ve hangi fevkalade muharririn?

— Handan'ın!

Sonra Rumeli'nin yeşil ve koyu dağları arkasından son humretiyle giden güneşe bakarak bütün akşamın derin samimiyetini içmiş gibi taze sesinde bir vakar-ı aşkla söyledi.

İşte azizim Server, hayatımın ne güzel ve metin bir vaadle başladığını gör. Gözlerinden öperim.

1 Mart 1318 / 14 Mart 1902

* *

Hüsnü Paşa'dan Handan'a

17 Kânun-ı sani 1321/30

Ocak 1906

Azizem Handan,

Bugün sana postaya yirmi lira vermek için postahaneye, Paris'e indim. Senden bir mektup buldum. Geleyim mi? diyorsun. Hayır, azizem. Hayatımızın bu son aylarının birbirimizi didiklemekten bıraktığı ta'b bende hâlâ zâil olmadı. Her akşam, her sabah, her dakika kavga etmek korkusu, son-

ra hiç bir arzumu rahat yerine getirememek. Bu azap, bu esaret günlerini tekrar edemem. Sen iyi bir kadınsın, fakat çok hırçın ve müstebitsin. Senden ayrıldığım günden beri temin ederim ki hürriyetimden, saadetimden sarhoşum. Fakat bundan seni sevmiyorum gibi bir şeyler çıkarma, azizem. Hayır. seviyorum. Ve sevmemek için her şeyi yapmış olduğum halde seviyorum. Hattâ sen mutlak ve munis bir esir gibi her arzumu, her zevkimi yerine getirsen senden bıkarım diye düşündüm. Onu da yaptın, yine sevmekten kalmadım. Fakat nasıl söyleyeyim? Seninle benim için müşterek hayat bir hata; sende kendime karşı ebedî bir yabancı buluyorum; benim için ölsen bile bu his zâil olmuyor. Sen de bana en mütevâzı dakikalarında yüksekten bir bakış var ki bu beni titizlendiriyor, çıldırtıyor.

Seni temin ederim ki senin verdiğin sırf maddi zevki bile başka bir kadın, bana veremiyor. Fakat o başka kadınlar meşrebime daha yakın, bana daha yakın. Yanlarında bu yabancılık ezasını duymuyorum, hırçınlanmıyorum. Biraz sabret, Handan. Sabır derken de açık davranayım, böyle giderse üç ay sonra bile hayat-ı müşterekemize avdet edeceğimi bilmiyorum. Fakat yine bu üç ay hürriyetimi çok görme. Eminim ki yüz sene ben başka yerlerde olsam sen de en yakıcı 'temptation'larla muhat olsan yine benimsin; efkârınla, vücudunla benimsin. Bunda pek de kendime bir hisse-i gurur çıkarmıyorum. Sen öyle kadınlardansın ki kocan kim olsa aynı vefa ve temizlikle onun olacaktın. Ben bu benim olan şeyi elimi uzattığım zaman alacağımı biliyorum. Bu benim olan şey de benim elimi uzatacağım dakikayı beklesin! İzdivaç nedir ki? İnsanın hasta, bedbaht ve yalnız dakikalarında bir ihtiyaç değil mi? Emin ol ki param da, kuvvetim de bitiyor. Bilmem, daha iki sene ya bu hayata devam edebilirim ya edemem. O vakit sana avdet edeceğim, senin olacağım, yetişmez mi?

Sana bir şey rica edeceğim. Senden uzak olduğum dakikalar, hususuyla başka kadınlarla yaşadığım zamanlar senin kokunu koklamağa, senin yürüyüşünü görmeğe, senin vücudunu saran ahenkdâr ince şeylerin o kadar şâyân-ı arzu ve güzel surette düşüşlerini görmeğe muhtacım. Anlarsın ya, kokularından bir şişe gönder. Bir de senin güzel bir gül kurusu fistanın vardı, onun modelini ve kabilse kumaşını al gönder. Gece giydiğin siyah mantonun da örneğini, kabilse. Olmaz mı azizem? (s. 152-153)

Hüsnü

* *

Hacı Murat Efendi henüz akşam abdestini almış, kollarını indiriyordu. Merdivenleri sarsan bir genç ayak sesini dinlerken sağ eli mintanının sol kolu üzerinde dalgın kaldı ve dinledi. Bir sıra kavaid-i ahlakiye ve diniye listesi olan ruhunun çizgileri temiz ve sert yüzünde bütün bütün buruşurken bu genç ayak sesini takip eden bir kılıç şıkırtısıyla açıldı, gözlerinde tebessüme benzer bir hulya ile bekledi.

Odaya giren yirmi, yirmi üç yaşlarında Harbiye'nin son sınıfında çehresinin rikkat ve zaafını herhalde Hacı Murat Efendi'den almamış olan bir çocuk. Kendisine öpülmek için uzatılan eli görmeden belinden kılıncını yorgun bir tavırla söktü. Köşeye dayadı, sonra birdenbire:

— Affedersiniz, baba yoruldum. Kılıcımı evvelâ çıkarıyorum, dedi.

— Bugün Feyzi Bey'in düğününde değil miydin?

— Hayır, Cemal Bey'in kızının cenazesinde!

— Ya?

— Siz niçin gitmediniz, baba?

— ...

— Kız Paris'te öldü diye mi, baba?

— Allah taksiratını affetsin!

— Bana kalırsa etmiştir bile. Zavallı kadın!

— Anlat, sen nasıl haber aldın, gittin?

— Sabahleyin evden çıkınca bekçiye rastgeldim. Bir kazan bir teneşir götürüyorlardı. Sordum. Cemal Bey'in kızının cenazesi var, dedi. Çoktandır Cemal Bey'in kızının Paris'te pek hasta olduğunu, babasının gidemediğini biliyordum. Cemal Bey her vakit gelmezken bu bayram namazında minberin arkasında elleri açık, gözlerinden yaşlar boşanırken hemen her tesadüf edişimde kendisini beli daha bükük, sakalı daha beyaz görüyordum.

Hacı Murat Efendi :

— Başları sıkışınca camiye koşarlar, diye mırıldandı. Fakat genç Haşim, işitmemiş gibi, gözleri kafeslerin arkasından gelen ziyanın halıdaki kafesli nurlarına dalarak devam etti:

— Bunu işitince yüreğim sızladı. Gittim. Bazan bayramda da gider Cemal Bey'in elini öperdim. Bilirsin ya, o ihtiyarı çok severim.

Hacı Murat Efendi tekrar:

— Onu sonraya bırak, cenazeyi söyle, dedi.

— Köşkün bahçesinden girince dinledim, bekledim. Ses sada yok! Fena bir sükût. Başka cenaze çıkan evlerdeki çığlık yoktu. Selâmlık kapısı açık Mehmet Ağa birkaç komşuyu

karşılıyordu. Ben de aralarına takıldım, girdim. Sofada küçük, iki yaşında kadar güzel bir çocuk İngilizce bir şarkı söyleyerek sıçrıyordu.Uşak kollarından tuttu. Harem kapısından içeri bıraktı. Fakat Cemal Bey'in bîtâb, yaşlı başı odadan ağlayarak seslendi.

— Mehmet, Nâzım'ı bırak, çocuğa dokunma, dedi.

Kimse Cemal Bey'e bir şey söylemeğe cesaret edemiyordu. Yüzü tamamen bir çocuk gibi saf ve yaşlar içinde ağlıyor, ağlıyordu. O kadar zayıflamış, harap olmuş, küçülmüş bir ihtiyar ki. Yalnız imam efendi Kuran'dan ayetler okuyarak teselliye çalıştı.

Siyah sakallı bir adam da çarpınıp, çırpınıyordu.

Kocası Hüsnü Paşa imiş. Onu sarışın ince bir genç teselli ediyordu. Sordum. Öteki damadın dostlarından Server Bey isminde bir genç imiş, ta Paris'ten cenazeye gelmiş.

Nihayet tabut hazırlandı, geldi. Üstünde koyu yeşil bir çuha üzerine işlenmiş bir örtü koymuşlardı, şal yoktu. Refik Cemal Bey'in hareminin işlediği bir yatak örtüsü imiş. Onu çok severmiş de üstüne koymuşlar. Örtünün üstünde yemeni yerine gül renginde uzun bir tül, o da arkasına aldığı bir örtü imiş.

— Bunlar yeni icat yavrum, estağfurullah! Sonra?

— Sonra kapının önünde imam efendi cemaate sordu. Bu ne acip şey, babacığım. Sanki ahrete gitmek için insanların teveccühünden yapılmış bir hüsn-i şehadet tezkiresi lâzımmış!

— Günaha girme Haşim.

— Sonra yola düzüldük. Tabutun önünde bir kolunu Hüsnü Paşa tuttu, ötekini Refik Cemal Bey. Refik Cemal da-

ha uzun olduğundan Server Bey şık esvabını, eldivenlerini nazar-ı itibare almayarak Hüsnü Paşa tarafını biraz kaldırmak istedi. Hüsnü Paşa gözyaşları arasında bir haykırdı:

— Bırakınız, ben tabutunu yalnız bile taşıyabilirim. Onu sağlığında benim kadar kim taşımıştı?

Ne ise, sonra ben de yardım ettim. Zavallı babası örtünün bir ucunu tutmuş, ağlayarak, inleyerek, beyaz başı yerlerde, tabutun arkasında sürüklendi, durdu.

— Nereye götürdüler?

— Çamlıca'ya. Cenaze oraya gelince birçok ağlayan bir ihtiyar daha peyda oldu. Cemal Bey'in boynuna sarıldı, ikisi birden boşandılar. Zaten cenazede o kadar ağlayan ihtiyar vardı ki. En acîb şey tabutu mezara indirdikleri zaman oldu. Üstüne toprak atarlarken ayakta sâkin ve dalgın duran Refik Cemal Bey'e Hüsnü Paşa hücum etti.

— Karımın sebeb-i mevti sen oldun, diye yakasına sarıldı.

Refik Cemal Bey yakasından onu yakaladı. Fırlattı. Hüsnü Paşa mezarın üstüne düştü, cemaat karıştı, imam efendi araya girdi.

Hüsnü Paşa kayınpederini aldı götürdü. Cemal Bey tamamen bir çocuk gibi olmuş. Refik Cemal Bey, Server Bey cenazenin sonuna kadar kaldılar. İşittiğime göre Refik Cemal, Hüsnü Paşa'nın haremini severmiş. Hülâsa bu familya arasında birçok karışık şeyler olmuş. Zavallı Refik Cemal.

— Eğer halkın helâline göz diktiyse gözü kör olsun. İnci gibi karısı var.

Bunu, son sözleri işitebilen Haşim'in annesi Lutfiye Hanım kapıdan söylüyordu. Murat Efendi kaşlarını çattı:

— Ölüleri hayırla yadediniz derler. Allah tazenin taksiratını affetsin. Şimdi çocukluğu gözümün önüne geldi. Hani bir bayram Cemal Bey onu nasılsa getirmişti, yahu nasıl uzun saçlı bir kızdı.

— Cemal Bey'in alafranga kızlarının büyüğü değil mi? İmansızlığın sonu budur, efendi. Acımana şaşıyorum. Allah ona ahrette yatacak yer verecek mi sanıyorsun? Bütün ömrü gâvur memleketlerinde geçti.

Murat Efendi'nin gözleri on beş, yirmi sene evvel kibar komşusunun nasılsa ona bir bayramda kızıyla geldiğini ve o kızın kendi elini öptüğünü tahayyüle dalmıştı. O sene Handan'ın annesini gömmüşlerdi. Murat Efendi de cenazesinde bulunmuştu. İhtiyarın yüzündeki buruşuklar bir daha düzeldi:

— Allah taksiratını affetsin, dedi. Haşim'in de gözleri annesinden, babasından uzak bir hayale dalmıştı. İki sene evvel Refik Cemal'in karısı doğururken, Handan İstanbul'a geldiği zaman bir perşembe günü kapıdan çıkarken görmüştü. Handan'ın o gün güzel günlerindendi. Arabadan inerken çocukluğunda gördüğü komşunun oğlu genç zabite gözleriyle uhuvvetkâr ve tatlı bir tebessüm göndermişti. Onun yanaklarından yaşlar aktı. O güzel çehreyi şimdi bir günah aşkın pençesinde müteellim, bedbaht ve deli gördü. Yabancı bir memlekette, yabancı bir hastahanede ölüp gitmişti. Yüreğinden kopar gibi:

— Zavallı Handan, zavallı Refik Cemal, dedi.

(3.b. 1924, s. 280-285)

İstanbul iki gündür zavallı İzmir gibi. On altı Salı sabahı İstanbul garip bir hisle uyandı. Sokaklarda mütemadi ayak sesleri, telâş, gidiş geliş var, fakat kimse konuşmuyor. İstanbul'un bu kadar sustuğunu bir de miting günü görmüştüm. Fakat o gün havada korku yoktu. Salı günü öyle tutulmaz, melun bir korku hissi vardı ki... Saat dokuzda Zeynep geldi. Gece yarısı işgal başlamış olduğunu, sabahleyin İngilizlerin kafile kafile insanları muhafaza altında yürüterek zırhlılarına taşıdıklarını, Hilâl-i Ahmer'i basıp hayli tahribat yaptıklarını ve Nuruosmaniye'de Esad Paşa'yı tahkirle hattâ geceliğiyle götürdüklerini hafif de yaralı olduğunu söyledi. Sokaklarda alay alay İngiliz askeri dolaşıyordu. Başımı örttüm, Zeynep'le beraber ne olduğunu anlamak için sokağa çıktım. Harbiye Nezareti'nin meydanında üniformalarıyla büyük küçük rütbeli bütün nezaret zâbitanı ayakta duruyorlar. İstiklâlimizin bir nevi alemi olan Harbiye Nezareti kapısından İngiliz bahriyesi giriyordu. Ne hicap, ne zilletle dolu gün!.. Mutlak ayakta bekleyen bu zabitler bir gün bu zillet ve hakaretin hesabını sormalıdırlar. Çünkü şimdiye kadar daha küçük şeyler için kaç defa döğüştülerdi.

Bunların arasında tanıdığım var mı diye bakındım. Uzaktan Haşmet Bey'i görür gibi oldum, fakat kalabalığa girmek kabil değildi. Arkadan, Darülfünun'un önünden geçtim. Direklerarası'na doğru sokaklarda küçük kan izleri vardı. Bir hamala sordum. Gözleri kan içinde, bıyıklarının telleri ayağa kalkmış, etrafına bakınıyordu. Onuncu fırkada nöbet bekleyen neferleri İngilizler süngülemişler, içeriye girmiş, yatakta uyuyan mızıkalı neferleri de birer birer yatakta vurmuşlar. Kapıda nöbetçi İngilizlere "yasak" demiş. Sadece nöbet beklediği yerden sağ iken düşman girilmez olduğunu her Türk askeri gibi o da biliyormuş. Ben orada iken tahta tabutlar içinde İstanbul'un ilk istiklâl şehitlerini defnetmeğe

götürüyorlardı. Yere yatıp kan izlerini öpmek istedim. Öyle azîm ve güzel bir şeydi ki! O gün Yusufpaşa'daki ders verdiğim eve kadar gittim. Sokaklar perişandı. Birçok evlerden İngiliz neferleri girip çıkıyorlardı. Benim ders verdiğim eve bitişik bir evin kapısının üstü delik deşik; evde yalnız kadın olduğu için kapıyı açmaya korkmuşlar, muharebe oluyor gibi hücumla, ateşle içeri girmişler. Evde beş altı yalnız genç kız varmış, feci şeyler olmuş. İstanbul da zavallı İzmir'in âkıbetine benziyor. Minarelerde kara yüzler var. Sokak içlerinde tahliye ettirmek istedikleri eski İstanbul evlerinde kadın figanları duydum. Dinledim, korkudan ziyade isyanla haykırıyorlardı.

O gece Zeynep'le sabaha kadar oturduk. Biçare kadın hep Anadolu'da ki paşanın gelip İstanbul'u kurtaracağını söylüyordu. Kim bilir, belki! Sabahleyin sokak İngiliz üniformalı askerlerle doldu. Karşıdaki eski türbenin içinde ve harap tekkede, sokakların kaldırımları altında bomba arıyorlardı. İngiliz azametinin, haşmetli silâhlarının, donanmasının korktuğu bu silâhsız ve mağlup Türk milleti ne korkunç ve büyük milletmiş!

Nihayet bizim eve de geldiler. Çarşaflandım, kapıyı açtım. Bir Ermeni tercüman, bir küme İngiliz askerine tercümanlık ediyor. Ağzı kulaklarına kadar açık, öyle muzaffer sırıtıyor ki, zavallı uşak Ermeniyi hattâ bize isyan ederken severdim, fakar İngilize uşaklık ederken küçük bir şey!

— İngiliz askeri evinizi istiyor, hemen çıkmalısınız, dedi.

Benden korku ve isyan bekledi. Taş gibiydim. Kapıyı açtım, bir şey söylemeden yukarı çıktım, bir bohça yaptım, çıktım, yürüdüm. Kendilerinden daha kibirli olana tahammül edemeyen İngiliz zabitleri, bilmem utandı mı? Biri arkamdan

yürüdü. Bozuk bir Fransızca ile daha bazı eşya almama müsaade edeceklerini söyledi, cevap vermedim. Tercüman haykırıyordu:

— Lisan bilmez, cahil karı gitsin, nezakete alışık değildir. Allahım; İngiliz kadınına hakaret etti diye Hintliyi İngilizler dört ayak hayvan gibi yerde yürütmüşlerdi. Türk kadınının ismetini çiğneyenlere, yerde süründürenlere karşı ordumuz aynı ihtirasla ceza etmeği istemeyecek mi? Kadınına hakareti bayrağına hakaret gibi düşünmüyor mu?

Evden çıkınca Gedikpaşa'nın küçük sokaklarına saparak tramvay caddesine çıktım. Küçük bir evin kapısında atılmış bir beşik, kapının yanında çarşafıyla, çocuğu kucağında ayakta duran bir genç kadın vardı. Bilir misin? Bu küçük evden sana çok bahsetmiştim. Bu evde geç zaman ut sesleri, bazen bir beşik gıcırtısı ile bir ninni duyardım. Burada genç bir çift oturuyordu. Kadının yanına gittim, konuştum. Yukarıda İngilizce şarkı söylüyorlardı. Bana kocasının genç bir zabit olduğunu, çeteye yazılıp gittiğini, kendisinin yalnız olduğunu söyledi. Üsküdar'da bir amcası varmış. Kadına yardım ettim; bir araba buldum, çocuğunun ufak tefek eşyasını topladım, daima ağlıyordu. Çocuk şişman, kırmızı yanaklı bir oğlan! Gözleri simsiyah! Böyle iki siyah çocuk gözünün altında patlayan bir kurşunla nasıl donduğunu hatırladım. Kadını İhsaniye'ye kadar götürdüm. Vapurda el ele oturduk. Boğaziçi'ndan İstanbul'a çevrilen toplara baktık. Geç vapurla dönecek, size gelecektim. Halamın hiddetine, istiskaline tahammül etmeye karar verdim. Çünkü tamamen sokakta kalmıştım. Doğancılar meydanından inerken Mülazim Seyfi'yi gördüm. Arkasında düşük, sivil bir esvap vardı. Koştu, yanıma geldi, bohçayı elimden aldı. Gözleri ateş gibi bakıyordu.

— Biz İzmir'i almağa size yemin ettikti, bakın İstanbul'u bile kaybediyoruz, dedi.

— Borcunuzu birden ödersiniz, dedim. Sonra konuştum. Dün üniformasıyla bana gelirken sokaklarda Ermeni, Rum çocukları büyüklü küçüklü hücum etmişler, taşlamışlar. Bugün yine İstanbul'a geçecek, bana gelecekmiş. Evi ..... da hücra bir yerde. Beni oraya götürmeği ve orada karar vermemizi düşünmüş. Birçok arkadaşlar geliyor ve Anadolu'ya geçilen yerlerden bir mebde de orasıymış. Ne kadar sevindim, bilsen! Onunla beraber gittim. Ben de bizim zavallı millet gibiydim. Tutunacak bir yerim yoktu.

Halam, darılma ama, bizim padişaha benziyor. İngilize uşak olmayan herkesten vaz geçmiştir.

Mezarlıklara yakın bir yer! Siyah servilerin gölgesinde sarı tahta bir eve girdik. Kapının ipini yukarıdan makara ile bir el çekti. Toprak bir avlu, tıkır tıkır üzerinden yürünen uzanmış bir tahta.. İki odalı, bir sofalı bir ev. Sahibinin, ağzı sakızlı, yüreği elmas gibi parlak, fedakâr bir genç karısı, başörtüsü temiz, iyi bir anası var. Dün geceyi nine ile beraber Seyfi'nin odasının karşısındaki odada geçirdim, nineye bütün İzmir'in derdini ve benim derdimi anlattım. Öyle derin derin ağladı ki karşıdaki evliyaların, ölülerin hepsinin gazabını İngilizlerin üzerine tahrik için sabaha kadar namaz kıldı. Elinde tesbih:

— Allahım, sen küffârı hâksar eyle, diye dua ediyordu.

(1922, s. 76-81).

VURUN KAHPEYE'den

Mevlud ve Ferdası

... kasabanın incir bahçelerinde yatan bir köylü bekçi gece yarısı, muttarit, muntazam bir hışıltı ile uyandı. Ortalık sessizdi, yalnız el ile bile delinemeyecek kadar katı görünen karanlığın ortasından o uzun, mütemadi ve muttarit sesler geliyordu. Evvelâ yattığı yerden yalnız kulaklarıyla değil, bütün vücudu ile dinledi. Muntazam ve mütemadi bir ihtizâz, muntazam ve mütemadi bir hışıltı yavaş yavaş yaklaşıyordu. Bu büyük bir ordu yürüyüşüne benziyordu.Birdenbire bekçi, tüylerini ürperten bir korku ile bir zaman nefes alamadı, sonra sürünerek bahçenin çit duvarına yaklaştı, dikenler arasından müphem bir beyazlıkla uzanan yola baktı, yolun uzaklarında karanlığı kurşunileştiren bir beyazlık, bir duman vardı. O yürüyen ordunun kaldırdığı toz ve dumandı. Şimşek gibi bir korku ile beyninden vuruldu. Durmadan hattâ çarıklarını giymeden, yalın ayak kasabaya doğru tarla yollarından koşmağa başladı. Hiç şüphesi kalmadı, Yunan ordusu kasabayı basmağa geliyordu, bir an evvel kasaba halkını haberdar etmek için durmadan, nefes almadan koştu, koştu.

Aynı akşam kasabanın Meydan Camii'nde mevlut vardı. Ömer Efendi bir ticaret işi için şehre gitmişti. Gülsüm Hala feneri yaktı. Aliye ile mevluda giden kalabalığa karıştı.

Eylülün sonuydu, havada ılık ve tatlı bir sükûnet vardı. Gök yakın, yıldızlar parlak ve çok, hepsi şaşaalı bir sıcaklıkla kasabanın siyah bir küme gibi yığılan damlarını belirsiz ve müphem bir aydınlıkla seçtiriyorlardı. Siyah meydanda beyaz câmi narin minaresiyle ve güzel ve ezelî gök altında hulyalı ve yumuşak hatlarla beliriyor, her taraftan

ellerinde fener camiye giden ahali nur taşıyan birer muzlim hayalet gibi kımıldanıyorlardı.

Caminin kapısındaki bu ışıklı karaltılar eski perdesini kaldırıp içeriye dalarken kusursuz bir çocuk göğsünün billurî bir vecd ve güzellikle tekrar ettiği "Allahü Ekber"ler gökteki nurlar gibi ilahî bir hararetle bir ılık hava ve yarım ışıklar içinde geçen hayaletlerin kalbine dökülüyordu.

Aliye her siyah karaltı geçerken onda uzun ve sevgili bir endamın hatlarını seziyor, her ışık ona kalbini yakan aziz gözlerini hatırlatıyordu. Göğün gözleri ona Tosun Bey'in gözlerinden bakıyor, muzlim hayaletler ona Tosun Bey'in birer gölgesi gibi geliyordu.

Minarenin ezelî teranesi, câminin hülyalı ve hafif nurları, buhurdanlardan çıkan mukaddes ve bayıltıcı kokular, bütün bu güzel ibadet dünyası Aliye'nin bâkir ruhunun heyecanında ölüme götüren bir istigrak lerzesi yapmıştı. Benliği tamamiyle ilk güneş gören bir gonca, mucize ile gözleri açılan bir kör gibi dünyayı ilk defa şimdiye kadar sezemediği yeni heyecanlar, meçhul lezzetler ve aziz işkencelerle hissediyordu.

Aliye kafesin arkasında ekserisi, yüreği aziz bir ölünün hasretiyle kanayan kasaba kadınlarıyla yatsı namazını kıldı. Mevlut eşraftan Latîf Ağa'nın Çanakkale'de şehit olan iki oğlunun her sene okunan mevlutlarından biriydi. Kendi şehitlerine mevlut okutamayan zavallı analar bu mübarek ayinin inâyet ve şefaatinden kendi şehitlerine rahmet payı çıkarmak için gelmişlerdi.

Mevludu tesadüfen kasabadan geçen bir İstanbullu dede okuyordu. Kafesin arkasından câminin içi sarı ve müphem nurlar ve gölgeler içinde görünüyordu. Top kandilin altında başları önlerinde, yıpranmış, parça parça olmuş, rengârenk

mintanları, poturları, başlıkları ile ahali buhurdanlardan yükselen dumanlar, kandillerden inen uzun, titrek ışık huzmelerinin içinde büyük ve muhalled bir eserin ahenk ve rengini hatırlatıyorlardı. Dede ışığın tesiriyle kafeslerin arkasında uzak ve rüyaya benzeyen bir ziya içinde kürsüde oturuyordu. Sarı yüzü çenesine doğru incelen, seyrek ve beyaz sakallı bir ihtiyardı. Sikkesinin altında tevâzuyla eğilen başı, bol harmanisinin kıvrımları altında dindar ve zarîf bir huşuyla düşen zayıf ve ihtiyar omuzları mevludun ahengiyle yavaş yavaş sallanıyordu. Bütün bu temevvücle kandiller, ibadet edenler, havanın ışıkları ve buhur dumanları hattâ cami, dokunulmayan ilâhî bir vecd içinde hem-ahenk dalgalanıyordu.

İhtiyar dedenin sesinde asırların getirdiği bu mevludu harsının ince hassasiyeti, her perdede derece derece yükselen, büyük bir sanatın sükûn ve sadegî çerçevesinden çıkan bir heyecanı vardı. Aliye bu kadar derinden hissettiği bir şey hatırlamıyordu.

Çocukluğunda Süleymaniye'de, Bayezıt kubbeleri altında Ramazan gecelerinin cami avlularında, mahyalar altındaki mahalle çocuklarıyla konuşup oynadığı dakikaların, verem annesinin haber gelmeyen babasının hasretiyle loş ve çıplak odalarında, gece kandillerinin gölgesinde yanaklarından dökülen gözyaşlarındaki garip esrarın havası bu akşam hafızasında uyandı, söndü.

Bu dedenin derin yüzü, güzel sesi onu Allah'a temas eden bir aziz vecdiyle sarsmıştı. Halbuki bu güzel caminin durduğu meydanda daha kaç gün evvel başka bir adam, vazifesi kudsî olan bir din adamı ona cehennem ve azap dakikaları yaşatmıştı. Nasıl olur da bu kadar beşeri, bu kadar merhamet ve iyilikle dolu bir dinden Hacı Fettah Efendi o kadar kâbusa benzeyen bir azap ve işkence çıkarıyordu:

Dede vilâyetle başladı:
Âmine Hatun Muhammed anesi
Ol sadeften doğdu ol dür dânesi
Çünki Abdullah'tan oldu hâmile
Vakt erişti hefte vü eyyâm ile

Dedenin emsalsiz bir şark hüzn ve esrarıyla, en garip ve kalbi yakan bir musiki ile başladığı bu satırlarda dünyanın en büyük sırrı olan vilâdeti bir çocuk, bir şair sadegîsi ile öyle bir nakledişi vardı ki Aliye'nin fen kitaplarında kaba zevâhir ile gördüğü şey ezeli ve beşerî bir mucize tatlılığı ile kalbini sardı.

Hazret-i Amine'nin asırlardan beri halka en tatlı bir musiki ve şiirle nakledilen ve yine bu asırlardan beri biriken heyecanlarla takdis olunan bu vilâdet hikâyesini Aliye de öteki Anadolu kadınları gibi kalbinden gelen sıcak yaşlar yanaklarından döküle döküle dinledi. Bir kadının kudsiyetini, hayatın ve tabiatın en derin bir alâmeti olan vilâyetin nihayetsiz ıztırap ve saadetini ilk defa bir kadın gibi anlıyordu. Hazret-i Amine'nin lohusa yatağındaki beşerî acılarını, göklerden inen melek saflarını, Sündüs adlı meleğin döşediği nur döşeğini ruhunun gözüyle görüyordu.

Dedenin ihtiyar sesi esrar ve saadetle dolu bir kadının hulyasını ne nefis bir incelikle hikâye etti:

Didi gördüm ol Habib'in ânesi
Bir aceb nur kim güneş pervanesi
Berk urup çıktı evimden nâgehân
Göklere dek nur ile doldu cihan

İşte beşeriyetin bütün işkencelerini temsil eden vilâdet bütün azap ve meşakkatiyle beşeriyete bir şey veren herhangi

yaratıcı bir mahlukta tabiî olarak nihayetsiz bir hararet ve ihtimam, ancak bir ak kuşun kanatlarının okşamasıyla verebileceği nevaziş ve rikkati -olduğu gibi- bâkir ruhuyla Aliye duydu.

Kadın ve ana ruhunun, vücudunun en büyük sırrını Aliye'nin bu gece olanca vecdiyle, olanca kabiliyetiyle duymuş olmasının anahtarı Tosun'dan kalan bir anın hayali idi. Tuhaf ve fikrî ve belki de sırf ruhanî bir berraklıkla fırtınalı hayatında bu güzide hissin hiç bir zaman hakikat olamaması ihtimalini içini çekerek düşündü.

Kafesin arkasında ön sıraya yığılan kadınların arkasında duvarın önüne çömelmiş, başına siyah yeldirmesini atmış bir kadın vardı. Bunu Aliye ilk camiye girdikleri zaman görmüş, tanımış ve öteki kadınlar gibi o da bu zavallının arkada kalmasını tabiî bulmuştu. Bu bakkal Salim'in karısı denilen dul bir kadındı. Ötekinin, berikinin tarlasında çalışır, kimsesiz hayatını temin ederdi. Fakat oldukça güzel bir yüzü olması onu hayli dile getirmiş, dedikoduya sebebiyet vermişti.

Köy düğünlerine onu oynatmak için götürdüklerini duymuştu. Kasaba kadınları onu bundan dolayı muhakkar bir mevkide bırakmışlar ve şeker dağıtırlarken müezzini ona vermekten menetmişlerdi. Bunu evvelâ tabiî bulan Aliye'nin kalbinde cemaatle müşterek dinî heyecanın uyandırdığı payansız bir merhamet ve müsamaha onu birdenbire kadınla alâkadar etti. Bilhassa kadının mihnet çekmişlere mahsus öyle mânâlı ve zavallı gözleri vardı ki Aliye bu gözlerin acısını doğrudan doğruya kendi içinde duydu. Sonra bu kadar lezîz bir iştirakle kalbinin, ruhunun aynı ayinde yaşadığı cemaatin bu dürüst hareketi onu epeyce rencide etti. Hele her satırının ve kelimesinin ilahî güzelliğini içer gibi dinlediği bu büyük menkıbenin ruhuyla kadınların hareketini zıt buluyordu.

Doğduğu an, günahkâr ümmeti için Cenab-ı Hak'tan af dileyen ve "Şefi-ül müslimin ve kamu düşmüşlere destgîr" diye selamlanan Peygamberimizin ümmeti nasıl günâhkârlara ve düşmüşlere hakaretle bakabilirlerdi:

Gülsüm Hala'nın kolunu çekti, yavaşça:

— Peygamberimiz doğduğu gece günahkâr ümmeti için Allah'a yalvarmış, siz Peygamberden de mi büyüksünüz, dedi. Sonra yavaşça kadının olduğu yere kadar gitti. Şekerlerini eline koydu, döndü. Kadınlar garip gözlerle ona baktılar; fakat Gülsüm Hala titreyen bir sesle:

— Ne iyi ettik de senin adını Emine goyduk. Peygamberimiz, resulümüzün anası da mutlak senin gibi altın yürekli idi, dedi.

(1926, s. 56-63)

* *

SİNEKLİ BAKKAL'dan

"Kâinatta ne varsa hepsi vehim ve hayal, yani aynalara vuran akisler veyahut gölgeler"

Bu dar arka sokak bulunduğu semtin adını almıştır: Sinekli Bakkal.

Evler hep ahşap ve iki katlı. Köhne çatılar, karşıdan karşıya birbirinin üstüne abanır gibi uzanmış eski zaman saçakları, Ortada baştan başa uzanan bir aralık kalmış olmasa, sokak üstü kemerli, karanlık bir geçit olacak. Doğuda batıda, bu aralık, renkten renge giren bir ışık yolu olur. Fakat sokağın yanları her zaman serin ve loştur.

Köşenin başında durup bakarsanız, her pencereden kırmızı toprak saksılar ve kararmış gaz sandıkları görürsünüz. Saksılarda al, beyaz, mor sardunya, küpe çiçeği, karanfil. Gaz sandıkları da öbek öbek yeşil fesleğen ile dolu. Tâ köşede bir mor salkım çardağı altında civarın en işlek çeşmesi vardır. Bütün bunların arkasında tiyatro dekorunu andıran beyaz, uzun, ince minare.

Sürülü kafeslerin arkasında kocakarı başları dizili. Arada dikişlerini bırakır, pencereden pencereye bağıra bağıra dedikodu yaparlar. Sokakta, ayağı takunyalı, başı yazma örtülü, eli bakraçlı kadınlar çeşmeye gider gelirler. Saçları iki örgülü, kız çocukları kapı eşiklerinde sakız çiğner; çakrışı yırtık yalın ayak, başı kabak oğlanlar kırık taşlar arasındaki su birikintileri etrafında çömelmiş, kâğıttan gemi yüzdürürlür.

Burası dünyanın herhangi yerindeki bir fukara mahallesinden çok farklı değildir. Bir geçitten ziyade toplantı yeri: Mahalleli orada muhabbet eder, konuşur, kavga eder, eğlenir. Hayatın orada geçmeyecek bir safhası yok gibidir. İhtiyarlar, vaktiyle, çeşme başında doğuran kadın bile olduğunu gülerek rivayet ederler.

Eğer bir yabancı durur, su dolduran kadınlarla ahbaplık ederse bir kınalı parmak ona mutlak iki yer gösterir. Biri Mustâfendi'nin "İstanbul Bakkaliyesi" öteki, arka pencereleri çeşmenin üstüne açılan İmam'ın evi. Birincisi sokağın ortasındaki evlerden birinin altına kara bir kovuk gibi gömülen dükkân, öteki sokağın biricik üç katlı binası. Gerçi kapısı öteki sokağa açılır, fakat küçük Sinekli Bakkal onu benimsemek ister. Çünkü zengin, fakir bütün civar halkı ölüm, doğum, nikâh gibi hayatî meselelerde o eve gelmek mecburiyetindedir.

Mustâfendi herhangi meddahın tarif ettiği hasis, tiryaki bir mahalle bakkalı. İmam? Şöyle bir bakılırsa herhangi bir mahalle imamına benzer, fakat hakikatte o kendinden başka kimseye benzemez.

Kirpi kılları gibi ayakta duran iki kalın kaş, içeriye çökmüş kömür gibi siyah, kor gibi yakıcı, burgu gibi keskin iki ufak göz. Burun uzun ve tilkivâri. Kara sakal hayli kırlaşmış. Boyu kısa, vücudu cılızdır. Fakat beyaz sarığın kallâviliği, geniş yenli lâtanın içinde ağır ağır sallana sallana yürüyüşü ona hususi bir heybet verir.

İri yarı erkeklerin bile gıpta edeceği gür, kalın bir sesi vardır. Vaaz eder gibi şedit bir talâkatle konuşur, gündelik lakırdıları bile Kur'an okur gibi tecvitle söyler, her elif onun ağzından "dâllîn"deki elif miktarı çekilir.

Defin ilmühaberi, nikâh izinnamesi almak için çekişe çekişe onunla pazarlık ederler, ona pinti imam, hasis imam der geçerler. Fakat küçük mescitte vaaza devam edenler, huzurunda biraz korku, biraz da rahatsızlık hissederler.

Eğer Sinekli Bakkal imamı İkinci Abdülhamid'in tedhiş devrinde gelmeyip de ondördüncü asırda gelseydi, gözlerinin ateşi, akîdesinin korkunçluğu, bilhassa üslubunun kudretiyle sürüleri başına toplayıp herhangi bir fikir peşinde sürükleyecek, softa tiplerinden biri olabilirdi.

Cemaate telkin etmek istediği naslar bıçak gibi keskindir. İnsan için hayatta iki yol vardır: Biri cennete, biri cehenneme çıkar. Vaazlarında imam ikinci yolu daha parlak, daha canlı olarak anlatır. Cehennemin bilmediği köşesi, ukubetin tarif edemeyeceği şekli yoktur. ona göre cehennem yolcuları zevke, cümbüşe düşkün gafillerdir. Bunu öyle bir anlatır ki cemaatin gençlerinde derhal bu gafillere iltihak etmek hevesi uyanır. Cennet yolcuları bambaşka insanlardır.

Gülmezler, oynamazlar, rahat etmezler ve kimseye rahat vermezler. Onlar için zevk ve neşe veren her şey günahtır. Oyun ve eğlence zihniyetiyle işlenen her fiil kabairdendir. Cennet yolcularının suratları asık, kalbleri elem içinde, her an âhıret düşüncesiyle meşguldürler. İyilik kötülük düşüncesiyle, yoksullara yardım, yalan söylememek, kalb kırmamak gibi ahlâki kaidelerle imam, vaazlarında hemen hiç meşgul olmaz. Onun dünyaya öğretmek istediği bir şey vardır: Hazza ve sevince, umum hayat tecellisine karşı dinmeyen bir kin, affetmeyen bir düşmanlık. İşte bunun için yolunun üstünde tebessümler dudaklarda donar, kahkahalar kısılır, çocuklar çil yavrusu gibi dağılır.

Sinekli Bakkal sokağında daimî bir âhiret havası yaratmak isteyen imam, insanların günah temayüllerinin karşısından kendini âciz buldu. Mahalle halkı neşeli, gürültülü, bir düziye Allah yolundan şeytan yoluna kayan insanlardır. Fakat o meyus olacak hilkatte değildi.

İmam, karısını genç kaybetti ve bir daha dünya evine girmedi. Emine adlı bir kızından başka kimsesi yoktu. Bu, beyaz, gergin tenli, pembe yanaklı, fare kapanı gibi sımsıkı kapanan ince dudaklı, küçük kara gözlü bir kızcağızdı. Temizdi, hamarattı, titizdi, mahalle çocuklarıyla oynamağa tenezzül etmezdi. Suratsızdı, gülmezdi, imamın akîdesinin biricik timsali gibiydi. Fakat insanları ummadıkları yerden vuran aksi talih, imama Emine'nin eliyle en acı bir darbe indirdi. Kız on yedi yaşında iken, mahallede haylazlığıyle meşhur, zenne rolüne çıkar "Kız Tevfik" lakaplı bir delikanlıya kaçtı... Esasen münasebetleri mektep sıralarında başlamıştı. İki çocuk aynı rahle önünde diz çökmüşler, aynı kalfa peşinde mektebe gitmişler ve başlanma alaylarında "Şol cennetin ırmakları" ilâhisini bir ağızdan söylemişlerdi. Dışı ve içi hiç birbirine benzemeyen bu iki çocuğu, tabiat, hesaba, mantığa sığmayan hikmetiyle birleştirivermişti.

Tevfik, tâ o zamanlarda uzun bacaklı, gürbüz; kestane rengi gözleri bir kız çocuğu gibi tatlı; kırmızı dudakları durmadan söyler, yaramaz, maskara bir oğlandı.

Yürüyüp söylemeğe başladığı andan itibaren herkesin taklidini yapmış, bütün mahalleyi güldürmüştü.

Dul annesiyle, dayısı bakkal Mustâfendi'nin evinde yatar kalkardı. İhtiyarın bütün ısrarına rağmen ne bir yere çırak oldu, ne de bir sanata girdi. Başıboş, İstanbul sokaklarında sürter dururdu. Bütün havailikle beraber gene İstanbul'un hüdaînâbit yetiştirdiği halk sanatkârlarının hususiyetlerini de gösteriyordu.

Sanatkârlık şöhreti, pek erken, dayısının bahçesinde Ramazan geceleri Karagöz oynatırken başladı. Bu işten oğlana cep harçlığı çıkacağını hesap eden Mustâfendi itiraz etmedi. Memulünden çok kolay kopardığı izni alır almaz, Tevfik, tavan arasından eski mukavva kutuları sırtladı indirdi; dükkândan beş on renkli kalem aşırdı; bir hafta mütemadiyen kesti, biçti, boyadı bir kâğıttan bir alay sanatkâr ortaya çıkardı. Hattâ Karagöz takımına bir iki yeni sima bile ilâve etti.

Başlıcaları Mustâfendi'ye benzeyen bir bakkal, imama benzeyen, yerden bitme, koca sarıklı bir ihtiyar imam, bir de Emine'nin eşi küçük bir mahalle güzeli idi. Tevfik, perde kurup şem'a yakıp, "zıll-ı hayal" göstermeğe başladığı gecenin haftasında, çocuk seyircilerin arasında bir sürü yaşlı başlı adam peyda oldu. Haftanın bir gecesinde yalnız kadınlara oynayacak kadar mahallede rağbet kazandı.

Bakkal ile imamın karikatürleri perdede belirince büyükler arasında hafif bir fısıltı başlıyor, mahalle güzeli çıkar çıkmaz, çocuklar ayaklarını yere vuruyor, "Emine'dir Emine" diye bir ezgi tutturuyorlardı.

On dokuz yaşında Tevfik, kadın rolüne çıkan ortaoyuncuların en meşhurlarından olmuştu. Oyun Çırpıcı çayırına gelince, mahalleli ne yapıp yapıp onu seyre giderlerdi.

Erkekler kendisine pek yüz vermezlerdi. Ne de olsa semtlerinde yetişmiş bir gencin, yüzüne lâdenden ben koyup kaşına rastık, gözüne sürme çekip kırıtması cinsî haysiyetlerine dokunuyordu. Fakat en ciddisi bile onun maskaralığına gülmekten kırılırlardı. Hattâ civarın kibar tarafında, konağı olan Zaptiye Nazırı Selim Paşa da Tevfik'i görmeğe gitmiş, şanına yaraşmayacak bir hafiflikle kahkaha salıvermişti.

Aynı sene Tevfik, birbiri ardınca dayısını ve anasını kaybetti. Birinden dükkan, ev ve arkasındaki bostanımsı bahçe kaldı, ötekinden yüreğine bir türlü dolmayan bir boşluk, bir hüzün yerleşti. Bu iki hadise başka başka sebeplerle, esasen kafes arkasından, kapı aralığından devam ededuran Emine -Tevfik münasebetini körükledi. İstanbul Bakkaliyesi işlek bir dükkândı, işini bilen bir bakkal orada pekâlâ para kazanabilirdi. Emine'yi, bu pek düşündürdü.Esasen Tevfik'te gözü vardı. Bütün mütehakkim tabiatlar gibi o da, balmumu gibi kalıptan kalıba giren Tevfik'te, ideal bir koca sezdi. Tevfik'in ağzından oyunculuğu bırakıp, bakkallık edeceğine dair söz alır almaz, imamın evinden kaçtı. İmamın burnunu kırmak için bu münasebeti körükleyen mahalleli, gençlere yardım etti. Nikâhları başka bir mahallede kıyıldı. İmam'ın kızı, Tevfik'in evine geldiği gün, imam mahalle huzurunda Emine'yi reddetti.

(**Sinekli Bakkal** 22 b., 1949, s. 5-10)

— Bir ayağı topaldı. Öteki palazlar gibi suya bile giremezdi. Hep koynumda büyüttüm. Don olunca sakat bacağı iki kere dondu.

Gözlerinden damlayan yaşlar çoğaldı, iki ince yol bulmuş, yanaklarından aşağı akıyorlardı.

— Böyle şeyler örmesini bilsem örerdim, fakat anamın eski şalvarına sarardım, içinden sarı başını çıkarır çocuk gibi bana bakardı. Bir Sırma, bir anam, bir de ben akşamları ateş başında otururduk. O, hep pekmez küpüne sakladığı paraları çıkarır sayar, Sivrihisar'da gördüğü öküzleri almak için daha ne kadar para lâzım olduğunu hesap ederdi.

— Söyle ana, derdim, öküzlerimiz olursa artık kazları pazara götürmezsin.

— Götürmem.

— Her akşam hemen bir kere Sırma'yı kesmeyeceğine yemin ettirirdim, çünkü o, sakat olursa tavukları keserdi. Bazan, akşamları kapıyı vururlardı. Anam açmazdı. Kimdir, derdim. "Sivrihisar'da emmim oğlu Sarı Ali'yi gördüm o olacak."

— Niçin kapıyı açmıyorsun, derdim.

— İçeri erkek gelirse köylüler bana kahpe der, derdi. Anam kahpe değildi. Vallahi billahi, Bayan Refika bana kendini satan kadınlara "kahpe" derler, demişti. Anam hiç kendini satmadı. Abidin onun peşinde dolaşır, para teklif ederdi. Anam yerden taş alır onu kovalardı.

Kız sustu. Rıfkı'nın elleri defterine bir şeyler yazıyor, gözleri Nadire'de fakat nefes almaya bile cesaret edemiyordu. Biraz sonra kız yine söylenmeye başladı:

— Sivrihisar'ı Yunan bastıktan epeyce sonra etrafta harp oldu. Fakat bizim köy sapa olduğu için Yunan bize gelmedi. Yunan'ı kovduktan sonra Seyitler köyü bizim ordunun karargâhı oldu. Arada askerler gelir giderlerdi.

Pınarbaşı'nda rastladığım bir iki zabit bana bir gün "Sizin köyde hizmetçi kadın var mı?" diye sordular. Anama söyledim. Ondan sonra anam Seyitler'e hizmete gidiyor, gündelik alıyor epey para kazanıyordu. Bir akşam yine kapı vuruldu. Anam açtı. Mükerrem geldi. Anam bana yine "Emmim oğlu" dedi.

— Niçin içeri aldın, köylüler sana kahpe derler, dedim.

Mükerrem;

— Bu kız çok bilmiş, bunu odada istemem, dedi.

— Senin odan mı, ne karışıyorsun, dedim. Beni elimden tuttu, odanın dışına attı. Ondan sonra hep o geceleri geldikçe odadan çıkıyordum.

— Altı çimento döşeli, kapıdan girince ilk odaya giderdin değil mi?

— Sen ne biliyorsum?

— Evini gezdim.

— Evet, orada yatardım. Anam altıma bir şilte atardı. Mükerrem ne dese yapıyordu. Ben artık anamla konuşmaz oldum, çünkü bayırda bile çocuklar arkamdan koşuyor, "kahpenin kızı" diyorlardı. Bir akşam anamın Mükerrem'le hızlı konuştuğunu duydum. Bu parayı zor topladım, öküz alacağım, veremem diyordu. Çömleği Mükerrem'e gösterdiğini anladım. O:

— Ben sana faizle öderim, diyordu.

Epeyce çekiştiler. Mükerrem birkaç akşam gelmedi. Sonra yine gelmeye başladı. Bir akşam dedi ki:

— Taburun öküzleri satılıyor, ucuz gidecek, sana alıvereyim.

Anamla bir hayli konuştular. Parayı saydığını duydum. İkide birde anam ağlar gibi:

— Sakın alıp kaçma, helâk olurum, diyordu.. O da öküzleri aldıktan sonra, terhis olur olmaz, gelip anamı alacağını, köyde yerleşeceğini söylüyor; yemin ediyordu. Aklım başımdan gitti. Çünkü, çok hain bir herifti. Gündüz birkaç kere Pınarbaşı'nda görmüştüm. Kazları taşlar, bana söverdi. Odadan çıkarken üstüne atıldım, parayı elinden almak istedim.

— Bu piçe de ne oluyor, diye tekme atmak istedi. Sırma köşeden üstüne saldırdı. Ayağını kaldırdı. Sırma'ya bastı. Sırma'nın barsakları fırladı... Ooooh... Ooooh:

Şimdi açıktan açığa, kalbi kırılmış bir çocuk gibi hıçkırıyordu. Başımı kaldırdı, gözleri ateş içinde, yine söylenmeye başladı.

— Yemin ettim. Bir gün ben de senin barsaklarını deşerim, dedim. Sabaha kadar Sırma'nın başında uludum. Bereket versin evimiz öteki evlere uzak. Köylüler birşey işitmedi.

Ertesi gün Mükerrem gelmedi. Ben eğer gelirse köylülere söyleyeceğime yemin ediyordum. Anam beni teskin etmeye çalıştı. Daha ertesi gün Mükerrem yine gelmedi. Anam Seyitler'e gitti.

Gözler bir daha uzak ve feci bir şeye bakıyordu.

— Geldiği zaman, deli gibiydi. Saçını, başını yoluyor bağırıyordu. Karargâh bir gün evvel oradan gitmiş. Köylüler nereye gittiğini bilmiyorlardı. Anam ondan sonra iflâh olmadı. Artık iş falan görmüyordu. Gündüzleri avare avare dolaşıyor, akşamları bangır bangır ağlıyordu.. Bir gece ağlarken birdenbire gözlerini tavana dikti.

— Ana ne oluyorsun? dedim.

— Ses etme, dışarda ayak sesi var, paraları getiriyor, dedi ve biraz sonra dondu kaldı.

— Ana, dedim, o cehenneme kaçsa ben yine onu bulur paraları alırım.

Fakat gözleri tavanda hiç kıpırdamıyordu. Boynuna sarıldım. Buz gibiydi.

Rıfkı, yerinden kalktı. Gözleri yere dikilmiş, yüzünden hayat çekilmiş, kendinden geçmiş gibi duran bu kıza bir şey yapmak, teselli vermek istiyor, fakat ne yapacağını bilmiyordu. Onun gözleri hâlâ mazide, fakat biraz sonra hikâyesine devam etti.

— Anam ölünce Abidinler beni yanlarına aldılar. Gece gündüz çalıştırdılar. Verdikleri bir lokma ekmeği başıma kakarlardı. Bir gün Sivrihisar'dan bir alay şehirli oralarda atla dolaşırken bizim köyü de gezdiler. Aralarında Nuri ile karısı vardı. Refika beni gördü, Abidin'in karısıyla biraz konuştu. Bir besleme istiyormuş. Beni yanına aldı. Biraz sonra da Sivrihisar'dan Bursa'ya gittiler, beni de götürdüler. Yanlarında çok rahat ettim.

— Niçin onların evini terkettin.

— Sallabaşlar, bir yaz Bursa'ya banyoya geldiler. Refika da romatizması için her gün banyoya gidiyor, beni de götürüyordu. Bülent iki yaşında idi. Bir Alman dadısı vardı,

fakat çocuk cılız, hasta ve bir düziye ağlıyordu. Bana ısındı. Ben de çok sevdim, çünkü Sırma'nın tüyleri gibi sarı ince saçları vardı. Hem de bir ayağı aksıyordu. Bir düziye güneşte bile üşürdü. Tıpkı Sırma gibi omuzlarını kaldırır, kafasını sokacak yer arardı. Bayan Sallabaş, bizim bayan Refika ile ahbap olmuştu. Beni dadı almak istedi. Ben de gittim. Sırma'ya baktığım gibi Bülent'e de baktım. Çocuk bakımı için okumadığım kitap kalmadı. O kadar içim çocuğa ısınmıştı ki, anası ne yapsa çekiyordum. Zaten çocuğunu pek de sevmezdi. Yalnız süsleyip, püsleyip misafirlere göstermesini bilirdi. Beni çocuktan ayırmasınlar diye ne dese eyvallah diyecektim. Her şeyi unutmuştum. Mükerrem'i görsem barsaklarını bile deşmek istemeyecektim. Yeminim çarptı...

Altı ay evvel Mükerrem şöför diye geldi. Hemen tanıdım. Ellerim buz gibi oldu. Fakat belli etmedim. O beni tanımadı. Gözüm görmesin diye nerede görsem kaçıyordum, fakat o hınzır, beni hain hain süzerdi. Son günlerde çok peşimde dolaşıyordu. Kimse farkında olmadı, çünkü sinsi bir herifti. Guya çocuğu sevmek istiyordu.

Ziyafet akşamı odama geldi. Çocuğu yeni yatırmıştım. Sarhoştu. Çirkin çirkin tekliflerde bulundu. Çocuk olmasa mutlak o gece gebertecektim. Cebinden birçok para çıkardı.

— Bak, zengin kadınlar bana bayılıyor, para veriyor, benim gözümde değil. Benim bilmem nen olursan bu paraların hepsi senin, dedi.

— Paran başında parçalansın, defol, çocuğu uyandıracaksın, dedim.

— Beni bu topal piç için mi odandan kovuyorsum. Şimdi tutar bacaklarından ikiye ayırırım, dedi.

Gözüm döndü. Elimde bir silah olaydı, o gece sahiden barsaklarını akıtacaktım.

— Anamın öküz parasını aldın yüreğine indirdin, öldürdün. Sırma'nın canına kıydın. Ben şimdi gidip baya seni haber vereceğim, diye kapıya yürüdüm.

Zannederim hemen o dakika tanıdı.

— Aşağıda misafir var, bayı göremezsin, fakat ben seni bayana yarın erkenden kovduracağım. Kadınlar elimde balmumu gibi. Sen bir defa git, gelen dadı derhal emrime girer, o vakit ben senin bu topal piçe, kaz palazına yaptığımı yaparım, dedi ve kapıyı kapadı, çıktı.

— Sofada Etienette ile konuştuğunu duydum, fakat fena halde korkmuştum. Bana, eğer ben konaktan gidersem, Bülent'in sahiden canına kıyacağına kanaat geldi. O gece hiç uyumadım. Çocuğun başını bekledim. Sabah erkenden Etinette odama geldi.

— Bohçanı al, şimdi git. Bayan seni kovuyor, çocuğa ben bakacağım, dedi.

Aklım başımdan gitti. Bayana gidip ayağına kapanacak, yalvaracaktım. Ben gidersem mutlak çocuğa bir fenalık gelecek zannediyorum. Bayanın odasına girince...

— Sonra?

— Bayan tırnaklarını parlatıyor, Mükerrem önünde diz çökmüş, bayanın yüzüne bakıyordu. İkisi de dalgındı. Benim girdiğimi duymadılar. Ve masanın üstündeki bıçağı kaptım...

Sustu. Çeneleri çarpıyor, elleri titriyordu, fakat artık gözünde yaş yoktu. Rıfkı'nın yüzüne baktı. Tuhaf tuhaf güldü. Âdeta sükûnetle, sevinçle:

— Artık Bülent'e bir şey yapamaz, anamın da, Sırma'nın da hıncı çıktı, daha ne isterim, dedi.

— Sen bunları niçin müstantiğe söylemedin, yavrum?

Ayağa kalkmış, dağılan çocuk esvaplarını yatağın üstünde düzeltiyordu.

— Söylemek ne lâzım? Beni yolumdan alıkoyarlar.

Mavi gözleri berrak dudakları gülüyordu.

— Şimdi anamın öküzlerini alır götürür, Sırma'ya hırkasını giydiririm. Bir daha kışları üşümez.

— Onları nerede bulacaksın.

Sen anlamazsın diyor gibi Rıfkı'ya baktı.

— Bunların hepsini hâkime söylemelisin.

— Sus, sakın ha duymasınlar, beni deli sanır burada alıkoyarlar.

Demek Nadire sahiden deliydi. Fakat deliliğini saklayacak kadar akıllı. İnsanların elinden kurtulmak fırsatını kaçırmamayı bilecek kadar akıllı.

Yolpalas Cinayeti, 1937, s. 38-44.

* *

TATARCIK'tan

Feridun Paşa Korusuna Dair

Koru, köyün sırtındaki yamacı tamamen kapladığı gibi iki tarafından da civar köylere doğru taşar. Tatlı bir meyil ile tepeden sahile doğru yayılan renkli bir Anadolu halısına benzer. Zemini en koyu neftiden, en açık neftiye kadar birbirine karışmış bir yeşildir. Üstü, baharlarda beyaz salkımlar, mor at kestaneleri, açık pembe gül ibrişimleri, alev gibi yanan erguvanlar ve zakkum çiçekleriyle işlenir. Burası Boğaziçi'nin sayılı güzelliklerinden biridir.

En tepede yüz senelik fıstık ağaçlarının çepçevre sardığı tabiî bir terası vardır. Burası asıl ana binanın olduğu yerdir. Etrafı balkonlu, iki kat, yayvan bir ahşap köşk. İki tarafında biri biraz uzakta bir kestanelik içinde, biri yemişlik içinde iki küçük köşk daha vardır. Ailenin başlıca efradı bu üç bina içine dağılmıştır. Bunun haricinde şurada burada bir, iki odalı boş yahut dolu birkaç bina daha varsa da, onlarda oturanlar hizmetkâr, korucu vesairedir.

Koru ve sahipleri Poyrazköyü'nün gururunu okşar. O yer ve içindekiler nasılsa sahilde seneden seneye geçen, fukaralaşan yalıların vaziyetine düşmemiş, hem içtimaî, hem de iktisadî vaziyetini muhafaza etmiştir. Koru işini bilen korucular elinde, köşkler sık tamir edilir ve boyaları yenilenir. Yan taraflarda bir, iki yerde yıkılmış duvarlar varsa da bunlar kimsenin gözüne çarpacak gibi değildir.

Koru sahiplerinin nesilden nesile hiç düşmeyen servetlerinin membaı Mısır'dan geldiği söylenen bir aile iradına atfedilir. Her nesilde orada memlekette, herhangi bir sahada isim sahibi simalar olması da eskiliğine rağmen tereddi etmemiş, sağlam bir unsurdan geldiklerini ispat eder. Kimi bunu tâ İstanbul'u Türkler fethedeliden beri bu koru halkının tarihe geçen askerler yetiştirmiş olmalarına hamleder.

Bugün bu üç köşke yayılan üç nesil erkek arasında ayrı ayrı varlığını etrafına hissettiren örnekler vardır.

En ihtiyarı Feridun Paşa'dır. Fakat ona herkes sadece "Paşa Baba" dediği için köy halkı arasında bile asıl adını bilmeyenler vardı. Yaşı seksenle yüz arasında olabilir, çünkü ne ailesi, ne de komşuları onun ne zaman doğduğunu bilir. İstanbul semti için Sultanahmet sebili, Yeni Cami, Rumeli kıyısı için Hisarlar ne ise, Anadolu kıyıları için de "Paşa Baba" öyle canlı bir antika eserdir.

Surat, vakti geçmiş bir muşmula. Parmağınızı dokunsanız buruşukları arasına batacak zannedersiniz. Küçük siyah gözleri kuyuya batmış gibi derin, göz evlerinin içine gömülüdür. Kaşlar kalın, çatık, bembeyaz. Bıyık kılları gibi uzun tüyleri zaman zaman uzak bir deniz feneri gibi yanıp sönen siyah gözlerine kadar iner. Beyaz bıyıklar kırpıktır. Sakal yoktur. Başı bir karlı dağ tepesi gibidir. O kadar yaş, bu vücudun bereketini, hayatını söndürememiştir.

Boyu bugün hiç görülmeyen derecede uzundur. Değnek gibi zayıftır, arkası kamburlaşmıştır. Yürürken hâlâ fırtınaya, kurumuş gövdesiyle meydan okuyan asırlık bir çınar hissi verir. Sesi incedir, yorgundur, fakat titriye titriye bayramlarda, kandillerde odasını dolduran torunlara hikâyeler anlatacak, onlarla uzun uzun şakalaşacak kadar kuvveti vardır. Hulâsa ilk bakışta azıcık aksi ve korkunçtur. Fakat bu ihtiyar yüzün onu her nesle sevdiren ve bir kere görünce unutturmayan nadir bir tebessümü vardır. Buruşuklarını derinleştiren, gözlerini çukurlaştıran tatlı ve gönül alan bir tebessüm.

Son senelerde o nadiren kendi katından iner, arkasında deve tüyü bir ropdöşambr, ayağında fanilâ terlik, baş açık, sofada balkonda dört döner durur.

Paşa baba askerliğin zehirli gaza, tayyareye, kimyahane ve makineye değil, sağlam yüreğe, sağlam kafaya, iyi kumandaya ve ölüme "niçin, neden" diye sormadan yürüyen nefere tâbi olduğu zamanın en babacan kumandanlarından biriydi. Paşa baba sekiz oğlunu da askere vermişti. Eski Yunan harbinden başlayarak Büyük Harb'in sonuna kadar süren sayısız kavgalarda sekizi de şehit olmuştu. Yani erkek evlâdı yoktu. Onlar şimdi ihtiyarın kafasında günden güne şekil bile verilemeyen birer heyûla idi. Bunlardan biri erkek evlât bırakmamıştı.

Paşa babanın üç kızı da askerle evlenmişti. Onların bir alay delikanlı çocukları vardı. Ve Paşa baba onları zaman zaman, kimi Kafkaslarda, kimi Makedonya'da, kimi Çanakkale'de kalan oğullarıyla karıştırırdı.

Garip olarak üçüncü neslin biri asker değildi. Fakat Paşa Baba'nın çocukluk devresine giren muhayyilesi o kadar zengindir ki, etrafında ister şahıs, ister vak'a olsun istediği hüviyeti, dilediği mânâyı vermeye kadirdi.

Buna bakıp da onu alelâde bir bunak telakki etmek doğru değildir. Hafızası gerçi Boğaz sabahları kadar sislidir. Fakat orada yer yer berrak kalan, zaman zaman üstündeki duman tabakasını delip yükselen bir hayli şahikalar vardır. Bunlardan en aydınlığı Plevne'dir.

Bir genç binbaşı olarak iştirak ettiği bu muhasara, ev halkının teferruatıyla bildiği bir maceradır. Bunun haricinde her insanın adı, her vak'anın tarihi çocuk ihtiyarın keyfine göre değişir.

Mesela Paşa Baba on defa -fakat birer birer olmak şartıyla- evlenmiştir. Son karısı Gülizar Hanım -sırf ihtiyara baksın diye nikâh edilmiş bir eski kalfa- her sabah merhumlardan birinin adıyla çağrılır. Ve ihtiyarın onlara karşı beslediği hisse, yahut hissizliğe göre Gülizar Hanım muamele görür.

Gülizar Hanım en çok iki isimden, iki ölü kadın şahsiyeti ile karıştırılmaktan korkar. Biri Emine'dir. Yani Paşa Baba'nın gençliğinde gelip geçen ve âşık olunan bir kadın. O gün muşmula yüzün siyah gözlerinde çakan ateş, dişsiz ağzının titriye titriye tekrar ettiği ve Gülizar'a Çin lisanı gibi gelen eski Divan şairlerinin gazelleri hiç durmaz. Gülizar'ı en çok sıkan şey "Emine günü"dür. O gün ihtiyar mütemadiyen kadının çoraplarını çıkartıp ayaklarını

okşamak ister. İş bu kadarla da kalmaz, bu muhayyel Emine'nin sık sık ayaklarına kapanır yatağa yatmak ister. Biri Zehra'dır. O günlerde ihtiyar gözünü açtığı dakikadan yatıncaya kadar kavga eder, titizlenir, kadının arkasından terlik fırlatacak kadar huşunet gösterir. Bunun haricindeki kadınların ismini andığı günlerde Gülizar nefes alır.

Tatarcık, 1939, s. 38-41

* *

SONSUZ PANAYIR'dan

Saffet Balkar, sigarayı bırakmak için iki sene nefsiyle cenkleşti. Nefse ağır ve zor gelen fedakârlıkları tâlikte insan daima büyük bir kabiliyet gösterir, fakat 1945 yılının arefesinde bu fedakârlık, Saffet Balkar için mutlak bir zaruret halini aldı. Mamafih, artık iler tutar yeri kalmayan paltosunu eskiciye satmak suretiyle bu kararını biraz daha uzattı. Karısı, ellerine geçen paranın bir kısmıyla kıza bir çift ipek çorap temin edebileceğini düşünerek itiraz etmedi. İpek çorap ve altı mantar iskarpin giymeyen kadınlar âdeta sınıf harici ve eski biçim insanlardır. Bunlar ve dudak boyası içtimaî mevkiin, bilhassa yeni zihniyetin İstanbul tarafında birer alâmetidir. Eski günlerde yeldirmeli ve başörtülü kadınlar nasıl daima eski bir zaman örneği iseler, bugün de boyasız ve ipek çorapsız kadın bir eski zaman örneğidir.

Saffet Balkar'ın karısı Macide, altlarındaki yün şilteden biraz yün çıkardı, eğirdi, büktü, kalın bir kazak, bir de başlık ördü. Artık Saffet, dirsekleri yamalı ceketinin ceplerine ellerini sokar, boynunu kirpi gibi büzer, sıska omuzlarını ıslak karga gibi kaldırır. Ayşe'nin yanında her sabah Cerrahpaşa'dan Aksaray tramvay durağına kadar yürürdü.

İstanbul tarafındaki tramvaylarda erkeklerin kılıksız, paltosuzlarına, kadınların boyasız ve ipek çorapsızlarına hiç itibar yoktur. Esasen kalabalıkta tabiî olan itişip dürtüşme arasında biletçiler Ayşe'nin babasına -paltosunu satalı- daha yukarıdan bakmağa, "hey herif, ileride yer var, yürüyelim" diye daha fazla bağırmağa başladılar. Gerçi, "yürüyelim, önde yer var" önde yer olsa da, olmasa da herkese söylenir, fakat "hey herif" daha fazla düşkünlere yapılan bir hitaptı. esasen son zamanlarda "herif" ve "karı" gibi tezyif ifade eden tâbirler tramvaylarda çok artmıştı.

Ayşe'ye gelince, o, babasına "herif" denilmesine kızmaktan ziyade, "herif" denilen bir adamın kızı olmaktan utanıyordu. Ayşe, kendi kendine babasının kıyafeti ve düşüklüğü gözünün önüne gelince, daima isyan ediyor, onu, gençlerin meymenetsiz, beceriksiz moruk dedikleri sınıfa sokmaktan kendini alamıyordu. Herhalde hayatta muvaffak olamamış babalara zamane gençliği hep bu isyanı hissediyorlar, buna mukabil, genç nesli bir türlü anlamayan ihtiyarlar da, aralarında gençliği çekiştirirken hattâ tel'în ederken, gözleri maziye saplanıyor, bugünkü gençleri âdeta kıyamet alâmeti telakki ediyorlardı. Herhalde, "hükm-i zaman"ı anlayan ihtiyar pek azdı.

Ayşe, "paltomun yeni ve yakası pırlım pırlım, insan içine çıkamıyorum" diye anasına çattığı zaman, vaktinden evvel ihtiyarlayan kadının gözlerinden yaşlar boşandı. Evvelâ, yarı aç gezerek bile çocuklarına karşı vazifelerini yapamamaktan dolayı, bir taraftan vicdan azabı çekiyor; bir taraftan da kızın, bir türlü vaziyetlerini, hatta fedakârlıklarını takdir edememesi içini yakıyordu. Gerçi Ayşe, lisenin son sınıfına gelmiş ve ondan sonra bir iş bularak eve yardımı dokunacağını hesap ederek, çektiği sıkıntının boşa gitmediğine emindi. Fakat fedakârlığın da, sıkıntının da bir hududu vardı. Dedi ki:

— Ne yapalım, elimden bundan fazlası gelmiyor. Artık benim gündelikle çamaşıra, ortalık temizlemeğe gitmemden başka çare kalmadı. Çünkü baban yapacağını yaptı. Paltosunu bile sattı.

— Ama anne, paltosunu benim için satmadı ya!

— Sana bir çift ipek çorap, bir de azıcık kömür aldık.

— Ya sigarası. Emzik gibi ağzından düşmüyor. Senin çamaşırdan kazanacağının iki mislini o sigarayı bırakırsa derhal kazanır. Ne kadar zamandır bırakacağını söyleyip duruyor. Hani ya? Yooo... İtiraz istemem. (s. 5-6.)

***

Açık-Göz bana, sofrada yavaşça dedi ki: "Şaşırtmaç sana sahiden portresini yaptırırsa işin iş... Poz için oturmaz amma, bir fotoğrafını alır, ötesini beri eder, biraz çirkinliğini yontar, portre diye yurttursun. Resmi yapılacak neresi var keratanın? Fakat bu akşam turnayı gözünden vurdun, Ferdi! Herif değil bizimkilerin topunu, bütün Amerikan milyonerlerini cebinden çıkarır."

— Amma yaptın ha!

Açık-Göz kulağıma, öyle şeyler fısıldadı ki, ağzım açık kaldı. Güya bütün büyük ve küçük milletlerin gizli servis bütçeleri bu herifin elindeymiş... Âdeta Molière'den bir komedi pasajı tekrar ediyor gibi geldi. Hele "en çok", "en büyük", hulâsa ne kadar "en" konulabilirse o kadar kullandı. "En" faslı başlayınca, pek kulak vermez oldum. Çünkü bir şeyin her hangi erişilmez veya son haddini ifade eden bu "en" damgasını her şeye vurur olduk. İki satır şiir yazarsınız, en büyük şairsiniz, bir nutuk kekelersiniz en büyük hatipsiniz. Ben bu "en" tabirinden çok ürker oldum. Bütün diktatörler ve aveneleri, sırf bu erişilmez kudret haddine erişmek için dünyanın ne "en" ne boyunu bıraktılar. Bizde bu "en" tabiri umumiyetle lüks hayat gösterilerinde kullanıyor, biraz da galiba karaborsa ve iki binlerin para dalavereleri için.. Bu akşam ben de

bu tâbiri kullanıyorum. Ben, halkın en son damlasına kadar kanını emmek için iki ayaklı sülüklerin başında gelen bu Şaşırtmaç'ın mutlak resmini yapmak istiyorum. O bana bir portre ısmarlarsa ben en büyük parayı isteyeceğim, fakat verse de, vermese de ben gene onun resmini yapacağım...

Şaşırtmaç, kendisine yakın boylu, fakat karnı kocaman bir adamla konuşuyor, daha doğrusu adamın anlattıklarını dinliyordu. Bir adama baştan başlayarak aşağı doğru bakılır, benim gözlerim, Şaşırtmaç'ın ayaklarından başladı yukarı doğru çıktı. Fakat bu "düşman ayağa bakar" olduğu için değil. Bugün her zamandan iyi biliyorum ki, herhangi -küçük veya büyük, fakat hakiki- sanatkâr için dost ve düşman yoktur. Tabiî bunu sanatına mevzu seçtiği örnek için iddia ediyorum. Hattâ mevzuunun iyi veya kötü, güzel veya çirkini bile yoktur, zannediyorum..

Beni Şaşırtmaç'ta en çok alâkadar eden hususiyetler, bu adamın birbirine benzemeyen hususiyetleri, fakat başka insanlarda belki bir ahenk veya ölçü ile birleşebilecek zıt şeyler, bu adamda ayrı ayrı duruyor. Ayaklarından başlıyorum: Çok büyük, fakat sağlam, bastığı yere yapışmış gibi duruyor. Şişmana yakın enli ve boylu bir vücudu var. Smokini mutlak İngiltere'de yapılmış olacak, esasen bütün kıyafeti İngiliz erkeklerinin modasını takip etmiş. Fakat kendisi esvabıyla hiç alâkadar görünmüyor, vücudunun da smokin içinde çok rahat bir tavrı var herhalde yeni moda baylar gibi vücudu kıyafetinin bir mankeni değil, ve zihnimi işgal eden şey bilhassa bu vücudun rahatlığı, bana geldi ki, bu vücut değil smokini, hattâ eski Osmanlı devrinin entari ve cübbesini eski sadrazamlara yakışan bir tabiîlik içinde taşıyacak.. Belki, belki bir amele kıyafeti içinde bile gene tabiîliğini kaybetmeyecek. Gözlerim bu vücuda takıldı kaldı, çünkü bu adama dair işittiğim birbirini tutamayan bir takım zıt tezahüratı bana bu vücudu izah edebildi. Her halde, ona atfedilen aygırlık, hayvanlık iştihalarını bu vücut değil,

üstündeki kafa ve surat izah edebiliyor. Arkasından bir ip indirseniz en küçük bir inhisa yapmayacak kadar düz bir sırtı var, kalçalarında, birçok yeni zenginleri ve haremağalarını hatırlatan ve eski kadınlara benzeyen şişmanlıktan eser yok.

Fakat gözler, ense kökünün üstüne çıkınca, birdenbire hava değişiyor. Hilkat atölyesinde bu vücudu yoğuran eller tam ensesine gelince, işi başka ellere terketmiş olduğunu hissediyorsunuz. Dik, katı, yuvarlak, kalın bir ense... Bu boynu kapayacak gömlek yakası bulamamış olacaklar ki, dörtte üçü meydanda, üstünde top oynayacak kadar parlak, kırmızımtırak yuvarlak bir satıh.. Fakat bu boynun dikliği ve kudreti hiç de vücudun tabiî kudretiyle mukayese edilemez, çünkü öne doğru eğilmiş bir huniyi hatırlatıyor ve insana bu acayip ve korkunç boyun, ensenin tam ortasına oturtulamamış gibi geliyor. Ve bu eğilişte, iştihası ele avuca sığmayan, yemek, yutmak, ezmek, hülâsa önündekileri midesine indirmek ister gibi vahşi bir temellük mu'dilesi seziliyor. Ense ve boyun bana tarihten evvelki hayvanların, insan ile maymun arası mahlukatın öne doğru eğilişini hatırlattı. Bilhassa, son harpte, temerküz kamplarında insan kafilelerini toprağa çeviren, memleketten memlekete yıldırım gibi geçerek "benim hayat saham" diyen insaniyetin en kocaman resimlerini hatırlattı. Hulâsa, dünyanın, Prusyalı diye tavsif ettiği ense... Fakat, bence bu, yerle, ırkla değil, sırf içindeki hâkim ihtiras ve kabiliyete göre tasnif edilecek bir boyun ve ense.. Ve bu adamın kafası, ensesinin devamından ibaret! Bilhassa saçların kısa kesilmiş olması bu ense-kafa birliğini daha fazla tebarüz ettiriyor. Eğer, tepesinde fırça gibi kesilen saçları biraz uzun olmasa, buna katiyyen insan kafası diyemezsiniz, çünkü dimağ cihazının yuvarlak kabı olan kafa çıkıklığı bu huni içinde kayboluyor. Biraz ürperdim ve dışarıdaki mahlukatı boşluğunun içine doğru çeken ve emen bir sülük görüyor gibi oldum. Tıpkı mekanik elektrik süpürgeleri gibi, hareket

dairesine giren her şeyi son zerresine kadar sömüren, kör iştahlı, kör kudretli bir âlete benzettim, kendi kendime dedim ki:

— Ne yazık ki, bu vücudu asırlar süren bir tekâmülle bu kadar rahat, sağlam bir şekle sokan eller yorulmuş, omuzdan ötesini sadece sömürmek ve yutmak için muazzam sülükler imal eden iptidaî bir hayat ustasının ellerine terketmiş.

Çatlak bir ses :

— Hey Şaşırtmaç, senin hayran ressama göster yüzünü, diye seslendi.

Yalnız o vakit Üftade Hanım'ın sofrasında olduğumu, serseri ressamın dikkatini celbedemeyen bayanların tuhafına gittiğimi hissettim. Mamafih, sofra halkıyla meşgul olacak vaktim yoktu, olanca dikkatimi şimdi bana yüzünü çevirmiş olan Şaşırtmaç'a çevirmiştim. Fakat bu defa, ayaktan başa doğru değil, başın kendisini bilhassa suratının hususiyetlerini zihnime yerleştiriyordum.

Fırça gibi kabaran saçların altında üç parmağı geçmeyecek kadar dar bir alnı vardı. Kaşları çatık, kalın ve burnu kısaydı. Yanakları iki et dağı gibi kabarıyordu ve kaşlarla bu topografik çıkıntılar arasında iki su birikintisi gibi parıldayan iki mini mini siyah gözü vardı. Bilhassa dudaklarıyla burnu arasındaki tıraşlı mesafe hemen hemen alnından daha genişti. Sonra, âdeta bir murabba şeklindeki bu yüzün yukarısına nisbeten fazla geniş ve kudretli bir çenesi vardı. Yüzünün buraya kadar hususiyetleri, bu zümrenin diğer kurnazlığı aklına faik, iptidaî iştihaları insanlığına galip fertlerinden pek de başka değildi. Fakat asıl gözlerimi alan tarafı ağzı oldu. Galiz ve korkunç, hayvan devrini hiç geride bırakmamış olan bir ağız! Bol ve kalın dudakları morumsu, arasından seyrek, fırlak, uzun sarı dişleri görünüyor; bilhassa sol tarafındaki dişleri üst dudağını biraz kaldırıyor, açık tutuyor ve yan dişlerinden biri daima dışarıda kalıyor. Evet, şimdi ona neden aygır denildiğini anladım.

Belki, Şaşırtmaç'a aygır lakabını veren bayan, bomba gibi dişinin üstüne saldıran kızgın bir aygırı düşünmüştür. Fakat bu ağız ve surat bana Paris'te, hayvanat bahçelerinde çok alâka ile seyrettiğim su aygırlarını hatırlattı. Garip olan şey, bana su aygırlarının daima dost davranmış olmalarıdır. Bana öyle geliyor ki, bu dostlukları sırf onlara yiyecek attığımdan ileri gelmiyordu, çünkü herkes onlara yiyecek atardı. Fakat herkes onlara aynı zamanda korku ile bakardı. Hayvanlar kendilerinden korkanlara daima musallat olurlar, daima onlara düşmandırlar. Halbuki ben, su aygırının yırtıcılığından, çirkinliğinden hilkati mesul tutarım. Bunu düşünerek bana Şaşırtmaç'ın küçük gözlerindeki dost bakışları, kendine karşı korku hissine kapılmadığımdan, bilakis onunla alâkadar olduğumdan ileri gelmiştir, dedim. Bu gözlerde biraz tecessüs biraz da kendini anlayan bir insana karşı duyulan muhabbete benzer bir şey vardı.

Ben, hemen arkasına ellerimi dayayıp durduğum iskemleyi çektim oturdum, masanın üstüne kâğıdımı koydum, bu harikulade mahlukun ilk krokisini çizmeğe hazırlandım. O, elleri cebinde bana doğru geldi, arkamdan eğildi, kâğıda gözlerini dikti, kulağıma fısıldadı:

— Sakın resmimi olduğum gibi yapmaktan çekinme. (Gözleri, masanın etrafında bizi seyreden bayanları süratle taradı.

— Kadınlar, korkunç erkekleri severler.. Ne bakıyorsun? Tabiî zenginleri de. Fakat korku başta gelir. Hem bu yapacağın resim sırf bu bayanları eğlendirmek için.

Henüz çizmeğe başladığım kâğıdın üstüne bir ellilik banknot düştü.

— Asıl portremi sana sonra yaptıracağım.

Sonsuz Panayır, 1946, s. 105-109.

Oda mı, ambar mı, ahır mı? Bir tarafında bir inek, bir eşek, iki keçi ile yavruları yem yiyor, öbür taraflarına akla gelebilen her nevi tarla mahsulü yığılmış, sağda Hanife'nin boyunu geçmeyen bir tahta bölmenin arkasına Hanife baktı. Demir parmaklı pencerelerinin arkasından yeşil bir bahçe gördü. Orada da tavanına asılmış kırmızı soğan dizileri, ötede beride kışlık erzak yığınları görünüyor. Fakat pencerenin yanında, tahta bir küçük sedir önünde çıkrık, tezgâh, her nevi dokuma âletleri var...

Tarık'ın anası, bir iki dakika burasını tetkik için Hanife'yi rahat bıraktı. Sonra kolundan çekti, bir asma merdivene götürdü. Hanife, ayaklarının altında gidip gelen basamaklarda muvazenesini muhafaza için iki yanında parmaklık gibi asılı duran iplere sımsıkı sarıldı. Aydınlık fakat dar sofaya ayak basınca oranın duvarlarında da, tavanında da kırmızı, yeşil biber ve soğan dizileri ve askıları göze çarpıyordu. Bir köşesinde yığılan balkabaklarıyle, mısırlara Hanife durdu baktı.

Girdikleri geniş yer, Hamide Hala'nın oturduğu, yemek yediği, mutfak diye kullandığı sevimli bir odaydı. En evvel demirden kocaman bir yemek sobasını Hanife'ye, gözleri parlayarak gösterdi:

— Nurda yatsın, Tarık'ın babası bana Batum'dan getirdi. Alpi böyle bir şey görmemiştir. Ben eşyamı hep Trabzon'dan getürdüm. Bu trapez, bu muşamba.

Birer birer eşyasını, aile halkını bir misafire takdim eder gibi Hanife'ye gösteriyordu. O da şimdi Tarık gibi durmadan konuşuyor, her eşyanın âdeta hal tercümesini anlatıyordu. Sobada Hanife'nin gözü kaldı. Sade yemek pişirmek, fırın hizmetini görmek değil, bir de su ısıtıyor. Bir

tarafta sabit mermer bir tekne.. Duvarlarda üstleri pırıl pırıl yanan çanak çömlek dolu raflar... Altlarında geniş dolaplar... Mutfağa açılan bir kapının ötesi küçük bir hamam... Kurnası, soğuk ve sıcak su muslukları, ayrı bir sobası var. Duvarlarında temiz havlular asılı... Hanife, kendini orada küçük iskemleye oturmuş, yıkanıyor gibi görüyordu. Nihayet Hamide Hala onu sedire doğru götürdü. Önündeki beyaz muşamba örtülü masanın üstünde, yeşil bir testi içinde bahçeden henüz koparılmış kırmızı güller vardı. Perdeler ve sedir örtüsü hep elle dokunmuş kırmızı, beyaz, yeşil bezden.. Ve en boş tarafı belki penceresinin manzarası... Körfezcik, dalyanı ile o yemyeşil bahçenin ardından adeta süslü bir havuz... Fakat Hanife'nin gözleri bunların hepsini atladı, açık denize daldı. Nasıl koyu mavi, yer yer morlaşan, sert ve hareket halinde bir su alanı... Kayalı, kovuklu kıyılara öyle haşin ve ani darbelerle çarpıyor ki!

Hanife bir türlü sedire oturamıyordu. Üstü başı bu temiz örtülere sürünemeyecek kadar bütün mânâsıyla kirli..

— Kara yeldirmeni çıkar evlâdım, niçin oturmuyorsun? Biraz bekle, ben erkeklerin çorbasını bahçeye götüreyim, sonra gelir, seni de esvaplarını da yıkarım. Ben sana giyecek bulurum. Tarık, rahmetli babasına benzer, evde her iş yapar; yemek pişirir, bulaşık yıkar, dikiş bile diker.. (Tatlı bir hatıraya güldü) Ama, rahmetli Ahmet Ağa.. Benim arslan balıkçı (bu ikinci kocası), melek gibi adamdı, ama, düğmesini bile dikemezdi.. Ben sana öyle bir hamsi yedireceğim ki..

Durmadan konuşuyor, mevzudan mevzua atlıyor, fakat işini acelesiz, intizamla, hiç bir şey kırıp dökmeden yapıyor. Nihayet tepsinin üstüne dumanı çıkan çorba ile ekmek, zeytin, kırmızı soğan koyduktan sonra, hâlâ konuşarak tepsiyi aldı, asma merdivene gitti. O sallangaç merdiveni tepsi ile inerken bile, konuşmasının hızlı temposu devam etti.

Evet, Hanife'nin ebedî gibi görünen cehennem yolculuğundan sonra, muvakkat bir cennet bu.. Her an batacakmış gibi korkunç dalgalar üstünde giden hayat gemisi zaman zaman bir sükûn limanına giriyor.. İlk sığınak Ziba kadının evi, sonra babasının çiftliği.. (Yumruklarını kafasına indirdi.) Kaz gibi kendi ayağıyla cehennem hayatına atıldığı için oh olsun.. Şimdi bir gecelik mühlet... Rahat nefes alma, selâmet, sonra yine belki bir daha bir liman nasip olmayacak fırtınalı, tehlikeli, hattâ her ânı işkenceli hayat seyahati!

Kadının bahçeden gelen sesi insana emniyet veriyor, bu kadın nasıl sarsılmaz bir kayaya benziyor. Şimdi oğlu ile konuşuyor.. Tarık'ın kesik, sıçrayan kelimeleri ile kadının su gibi akan cümleleri nasıl bir ahenk teşkil ediyor. Şimdi bu tatlı ahengi Mürsel'in hain sesi bozuyor.

Kadın sallanan asma merdiveni beklediğinden daha çabuk çıktı. Hanife'nin karnı o kadar acıkmıştı ki, yıkanmadan evvel yemek yemeleri için kadına yalvarmağa karar verdi. O menhus geçidin başlarında yedikleri ekmekten sonra kursağına bir lokma girmemişti.

— Hadi soyun.. Seni yıkayacağım.

— Kuzum, kuzum teyze.. Karnım çok aç!

Şimdi açlıktan başka bir de korku var: Yeldirmesinin yakasını sımsıkı yakalamış, âdeta müdafaa vaziyeti almıştı. İçindeki buluzun parça parça olduğunu nasıl izah edecek? Sonra vücudunu kaplayan çürükler, diş yerleri... Utancından yere geçecek.. Kadın ne diyecek, ne soracak?

Yalvaran gözlerinde öyle bir ıztırap var ki, beyaz yanakları o kadar gergin, dudakları öyle titriyor ki...

Bu gözlerdeki imdat dileyen mânâ kadının içine dokunmuş olacak ki "çok acıkmışsın, evlâdım, işte, işte.." diye derhal sofranın üstüne çorba, ekmek, bir kırmızı soğan,

bahçeden getirdiği iki domatesle bir hıyar koydu. Yüzündeki alayla karışık sert görünüş şimdi bütün mânâsıyla koruyucu bir ana şefkati ifade ediyordu. İşte bu herhangi sertlikten ziyade kıza tesir etti. Bir taraftan önündeki ekmekleri çiğnemeden yutuyor, bir taraftan sokakta kalmış bir köpek yavrusu gibi sesler çıkarıyor ve içinden gelen hıçkırıklarla omuzları sarsılıyordu. Hamide Hala bu garip çiftin esrarını çözmeğe çalışıyordu. Kendi kendine konuşuyor gibi, fakat aynı zamanda bu bedbaht kızcağızla anlaşmak, emniyetini kazanmak isteyen bir hali vardı.

— Dört yıl önce ben bir kızımı toprağa verdim. On iki yaşında öldü. Balıkçı Ahmet'ten olan kızım.. Bir yıl sonra babası da öldü. Acıya dayanamadı. Adı Hafize'ydi. Senin adın ne evlâdım?

— Hanife.. Yok, yok şaşırdım. Benim adım Huriye.. Adımı bile unutuyorum.

Artık gözlerinden boşanan yaşlar durmadan yanaklarından aşağı akıyordu.

— Ziyanı yok, evlâdım.. Yıkandıktan sonra aklın başına gelir. Erkekler takacılarla konuşmak için köye gidecekler. Sen rahat rahat uyursun.

— Ben, ben yıkanamam, çamaşırım yok..

— Biliyorum. Zarar yok. Hafize'nin çamaşırları var. On iki yaşında senden boylu bir kızdı.

Kalktı. Yandaki bir kapalı kapıyı açtı, içeriye girdi. Hanife'nin köylerde pek nadir gördüğü iki siyah demir karyola.. Her yer öyle temiz, öyle derli toplu ki!.. Kadın çekmeleri çekiyor, biraz müteredditt bir tavırla bir şeyler çıkarıyor. Herhalde ölen kızının çamaşır ve esvaplarından fedakârlık

etmek, bu kaya gibi kadına bile zor geliyor. Kollarında bir yığın çamaşırla geldi. Artık ne buluzunun yırtıklarını, ne de vücudunun çürüklerini saklayabilir. Kadın minderin üstüne koyduğu esvapları içinde hâlâ Hafize'si varmış gibi okşuyor. Mamafih bu zavallı çocuk gelini temiz çamaşır, güzel entari ile görmek, cömert ve dost kalbi için bir teselli...

Hanife'nin çiçek yüzü ile tezat teşkil eden vücudu Tarık'ın anasının da dikkatini çekti. Bu kızı bu parça parça buluz, yalınayak günlerce dağ tepe tırmanırken düşünmek çok acı.. Hem herifin ayağında, renkleri kalmamış olmasına rağmen vaktiyle epeyce pahalı ayakkabılar varken, neden karısını yalınayak yürütmüş? Ne maskara, ne şehir uşağı taklidi herif! Ne de çalım satıyor şaşkaloz! O fırça saçlı, o şehir maymununa varmak için belki de baba evinden kaçmış! Yoksa kaçırılmış mı? Yoksa aklı eksik mi? Yoksa hangi aklı başında kız bu herife varır? Kadın bir sürü sual sormak istiyor, fakat kızın gözlerinde "aman bir şey sorma" der gibi öyle yalvaran bir bakış var ki!. Bu mahluk ancak kendi isterse söyler. İşte, kızın parça parça entarisi tamamen çıkıp da altındaki çürük içinde vücudu göründükten sonra bile bundan dolayı bir şey sormadı. Gusulhaneye götürdü, örgülerini çözmeğe başladı..

Döner ayna, 1954, s. 121-125

* *

AKILE HANIM SOKAĞI'ndan

Sokağı Takdim

Lâleli civarında, oldukça kısa fakat genişçe, orta yeri gayet dikkatle yapılmış, beton bir sokak. Bu, ana caddeye muvazi olan sokakların galiba üçüncüsüdür. Bir taraftan Aksaray'a giden dik ve arızalı bir iniş vardır. Öbür tarafı

Bayezıt'a çıkar.Birkaçı sokaktan geçer, yer yer ana caddeden inen sarp yokuşlar görürsünüz.

Yamrı yumru arka sokaklar arasında bu sokağın beton olması, dümdüz ve muntazam görünüşü herkesin dikkatini oraya çeker ve merak uyandırır. O civarlılar bunu şöyle bir düzme veyahut doğru bir rivayetle izah ederler: Gûya, orada oturanlardan biri, mevki sahibi olan bir şahsın yakın dostu imiş. Herhalde bu düzlük o civar çocuklarını buraya çeker.

Burası bütün mânâsıyla demokrat bir memleket çocuklarının oyun meydanı manzarasını gösterir. Konaklardan, apartmanlardan olduğu kadar izbelerden, gecekondulardan da çocuklar orada birleşirler. Orta yerde ve yaya kaldırımında, her kılık ve kıyafette çocukların top, koşmaca, güreş taklidi sporlarını, hulâsa her nevi oyunların numunelerini görürsünüz. Ayakları çıplak, pantolon ve gömlekleri parça parça, yüz göz toz içinde, sümüklü çocuklar, gömlekleri, ütülü, papuçları pırıl pırıl, saçları dikkatle fırçalanmış, hattâ briyantinle şekillendirilmiş çocuklar mutlak bir müsavat içinde orada oynar, dolaşırlar. Kavga, gürültü, sövme, sayma, el veya dil dalaşı yok gibidir. Evet, oraya "Birleşmiş Çocuklar" toplantısı diyebilirsiniz ve herhalde "Birleşmiş Milletler" toplantılarındaki mücadeleden fazla bir mücadele görmezsiniz.

Buradaki evler bugünkü Türkiye'nin, mimarî bakımdan eski ve yeni birbirine benzemeyen üsluplarının bir hulâsası gibidir. Çökmeğe, mahkûm cumbalı, kafesli, yanları teneke kaplı evcikler, biraz daha içinde yaşanabilecek başka ahşap binalar ve bu eski biçim evlerin aralarında meselâ, yüzleri iki metreyi geçmeyen, altı, yedi katlı kâgir veya beton Hilton karikatürleri de göze çarpar. Herhalde, üç dört yüz yıllık bina usullerinin -şaka olsun diye- nümuneleri karmakarışık bir sergi halindedir.

Hiç biri fazla büyük değildir, fakat Aksaray'a inen tarafın iki köşesinde karşı karşıya, biri ahşap, öteki kâgir iki konak vardır. Bunlar âdeta kibar mahallelerden buraya uçmuş gelmiş gibidir. Bunlardan biri kâgiri, tuğla renginde kırmızı; öteki, boyaları dökülmüş, beyaz bir ahşap konaktır.

Kırmızı konak ve onun sırasındaki evler, arka taraftan sadece bahçelere, küçük camilere, evlere, ön taraftan sokağa bakar. Beyaz konak ve sırasındaki evlerin arka manzaraları çok gariptir. Bir takım daracık, inişli yokuşlu garip izbeler, kulübeler, eski zamandan kalmış yarı yıkık hamam kubbeleri, bunların arasında dolaşan insanlar ve onların arkasında bütün ihtişamıyle mavi deniz! Bu iki konağın arasından İstanbul'un ev toplulukları, yüksek minareler görünür. Bunların arkasından da her akşam güneş batar, göğü ve bulutları hayale sığmayan gizli renklere bular.

Sokaktan gelip geçenler de kılık kıyafet bakımından, çocuklar kadar birbirine benzemeyen insanlardır. Saçlı sakallı, kellifelli efendiler arasından geçen kadınlar da hiç birbirine benzemez.

İşte, askervâri yürüyerek geçen üç güzel kız! İkisinin saçları kesik, birinin saçı bir tarakla tepesine tutturulmuş, ucu bir at kuyruğu gibi sırtında sallanıp duruyor, kollar ve bacaklar çıplak, ayaklarda dümdüz, terlik biçimi ayakkabılar. Üçü de birbirinden güzel, fakat hiç biri fingirdek değil, gayet ciddidirler. Bazan konuşarak, bazan gözleri ufuklarda gelip geçerler. Kendilerine dönüp bakan erkeklerde uyandırdıkları alâkadan hiç haberdâr değildirler. Tavırları hiç bir erkeğe sulanmak cesaretini vermez. Yüzlerinde boyadan eser yoktur. Bunlar belki üniversite talebesi, belki de münevver aile kızlarıdır.

İşte, boyalı şişman ve zayıf, ancak plajlarda görülecek kadar çıplak kadınlar. İşte, sımsıkı başörtülü, kucağında bir

yavru, eteğine yapışmış birkaç yavru daha, koltuğunun altında bir bohça veyahut bir elinde evinin akşam nevalesini yerleştirdiği sepetle geçen bir kadıncağız.. İşte, eski İstanbul bakıyyesi yeldirmeli veyahut Anadolu'dan gelmiş çarşaflı, ağzını, burnunu örten bir hatuncağız daha!

Erkeklerin hemen hepsi kolları kısa gömlekli, yakaları açık, belleri kemerli, bazıları sportif ipince gençler, bazıları şişman, karnı dışarıya fırlamış, enseleri okkalı, gözleri fırlak, yeni zamana ayak uydurmağa çalışan yaşları ilerlemiş adamlar. Hiç birinin başında şapka yoktur.

Bu sokak halkını en çok alâkadar eden, köşedeki karşı karşıya olan konağa gelen misafirlerdir. Bazan hususi arabalarla, bazan taksilerle gelirler. Bunların ekserisi ceketli, boyunbağlı, umumiyetle şapkalıdırlar. Kadınları, yüksek terziler elinden çıkmış şık elbiseli, azametli, sokağa yukarıdan bakan bayanlardır.

Herkes buraya "Âkıle Hanım Sokağı" der. Fakat bu isim sokağın başındaki levhada yoktur. Resmî adı "Ahmetkemal Sokağı"dır. Fakat eski adı olan "Âkıle Hanım Sokağı" kim bilir kaç yüz yıldır civar halkın hafızasında yer etmiş olacak ki bir türlü yeni adını benimseyemezler.

Bayezıt meydanına bakan dükkânlar yıkılmadan evvel orada meşhur eski bir bakkal dükkânı vardı. Bir gün, oraya, melon şapkalı, siyah kostümlü bir beyle, lâcivert tayyörlü, başında kuş yuvasını andıran avuçiçi kadar bir şapkacık, ellerinde naylon eldivenler ve gösterişli bir çanta ile hanım girdi. Kapıda gördükleri küçük bir çırağa sordular:

— Ahmetkemal sokağı nerede, gösterir misiniz?

— Burada öyle sokak yoh...

— Canım, Lâleli civarında imiş...

— Bilmeyon...

Hanım kasaya doğru yürüdü. Şişman, kellifelli bir kasadar önündeki hesap görmeğe gelmiş müşterilerle meşguldü.

— Efendim, postacılar biliyor da acaba neden burada Ahmetkemal sokağını sizin çırağınız bilmiyor? Halbuki bana, sizin dükkândan alış veriş ettiklerini, size sormamı yazmışlardı.

Kasadar bu suale cevap vermedi, başını kaldırarak sordu:

— Kimi arıyorsunuz?

— Eski Belçika sefiri Samim Akyürek Bey'in evini.

— O sokağı herkes Akıla Hanım sokağı diye bilir.

— Acaba neden?

Kasadar gene cevap vermedi, fakat kasanın önünde sıra bekleyen uzun boylu bir efendi hemen lafa karıştı:

— Akıllı kadınlar eski günlerde de varmış, Hanımefendi. Bu civarda kaç tane tarihe geçmiş kadın vardır. Şair Fitnat...

Kadın sözünü kesti; kasadar başını kaldırmadan seslendi:

— Ahmet, buraya gel. Sen bugün Samim Bey'in evine su götürecektin. Hemen şimdi götür, Hanımefendiye de evi göster.

Samim Bey'in evini arayan eşler, sırtına su damacanasını yüklenerek önlerinde giden çırakla dükkândan çıkıp Akıle Hanım sokağının yolunu tuttular.

Uzunboylu efendi kasaya yaklaştı:

— Galiba bu civardan olmayacaklar...

Arkadan bir ses:

— Kılıklarından Ankara'dan geldikleri anlaşılıyor.

— Öyle olacak, yoksa "Ahmetkemal sokağı"nı sormazlardı.

Artık kasanın başında toplanan müşteriler bu konuyu münakaşaya başlamışlardı:

— Ben tarihte Akıle adlı meşhur bir kadın bilmiyorum.

— Eski İstanbul'un âdetini bilmez misin a birader? Kalubelâdan beri sokak isimlerini, o civarda dikkati çeken iyi kötü kendisine mahsus şahsiyeti olan adamlardan alırlardı. Kim bilir, belki bu civarda vaktiyle herkese akıl öğreten bir kadın yaşamıştır.

— Ukalâ desen daha iyi olur. Zaten erkeklere akıl hocalığı etmeyen dişi mahlûk var mıdır ki..

— Eskiden sokak isimlerini biraz alay tarzında verirlerdi...

— Meselâ Sinekli Bakkal

— Meselâ Şaşkınbakkal...

— Meselâ...

Arkada duran bir müşteri sözlerini kesti.

— Eskiden sokağın adı ne idi, bilmem ama, bugün o sokağa o isim çok yaraşıyor. Ben sokağın yanındaki yokuşta otururum. Orada Âkıle adlı bir hatun vardır; bütün sokak ondan akıl danışır.

Âkıle Hanım Sokağı, 1958, s. 3-7.

Büyük, kestane renginde, içinde hüzün gölgeleri uçuşan gözleri vardı. Yuvarlak, solgun çehresinde dolgunlukları yumuşak hututuyla zıt olan, üzerlerine öksüzlüğün ıssızlığı çökmüş bükük dudakları vardı. Tavrında düşük bir teslimiyetle o kadar sâkitâne derdini taşıyışı vardı ki görüp de anasız olduğunu anlamamak kabil değildi. Bu çocuk benim üvey kızım Nesrin idi.

Bu muğlak hisli, el ellerinde büyümüş yavruyu ilk görünce küçük ruhunun ana eliyle düzelecek ne kadar potları olduğunu, bütün varlığı kesik, kırık bir yalnızlıkla ezildiğini anladım. Hemen onu sevmeğe karar verdim. Fakat bütün rikkat ve yumuşaklığına rağmen mazi olmuş bir vücuda o kadar anûd, vakur bir vefası, kalbini matemiyle karattığı ananın yerine gelene karşı o kadar bârid bir uzaklığı, lâkayıtlığı vardı ki kabil değil onun benliğine takarrüp edemiyordum. Bütün Beyoğlu'ndan gelen oyuncaklar, onunla arkadaş olmağa çalışarak icat ettiğim oyunlar, onun kalbinde ötekinin mevkiinden bana bir karış yer kazandırmıyordu. Evin içinde yegâne sokulduğu vücut annesinin zamanından kalma ihtiyar bir bacı idi. Bana soğuk gözlerle bakan bu dürüşt, haşin tavırlı kadının yanından ayrılmazdı. Anlıyordum, o bizim kapatmağa çalıştığımız eski yaraları, eski hatıraları ter ü taze muhafaza ediyordu.

Onun benden en çok kaçtığı zamanlar babasının onu bana ısındırmağa cehdettiği günlerdi. O zaman babasının unutkanlığını ta'yîb eden manidâr bir serzenişle nemnâk gözleri açılır, hafifçe içini çekerek bir köşeye büzülür, hiç bir şey durgunluğunu, sükûnetini izale edemezdi. Bu çocuk gözlerinin temiz, fakat hayatı anlamayan derin nazarları karşısında mevkiimi fena, hem pek fena bulmağa başlamıştım. Çoktan toprak olmuş bir kadının yerini tutmak bir kabahat ol-

madığını ona nasıl anlatabilirdim. Bazan bu evden, bu büyük gözlü mahzun çocuktan kaçmak, onun anacığının mukaddes hayalini rencide etmemek isterdim. Bazan da benim yerime gelecek bir kadının onun ince kederlerini, ana yoksulluğundan bütün etvarına yerleşen mağmum, çekingen durgunluğunu anlayamayarak onu rencide etmesi ihtimalini düşünür; o vakit onu anlayışsız ellere, insafsız tesadüfe tevdi etmeğe kıyamazdım.

Çok zamanlar onu kendime ısındırmak emeliyle uğraştıktan sonra muvaffakiyetsizliğimden meyus olarak çekilir, sükût ederdim. Beni düşkün gördüğü bu zamanlar yavaşça yanıma sokulur, hassas gözlerinin mütevazi, mutazarrı nazarlarıyla beni sevemediğinden dolayı benden af dilerdi.

Bana geliyordu ki eğer Necibe Bacı haşin, bulanık gözleriyle daima onu hatırlatmasa, geceleri onun başında mazinin uzak karanlık köşelerini teşhir etmese bana daha çabuk alışacak ve beni sevecekti. Bunu bir gün babasına söyledim. Her sözümü bir kanun diye kabul eden bu adamın halîm çehresinden medîd bir acı uçuştu. Öksüz yavrusunu hayali bir darbeden muhafaza ediyormuş gibi ellerini kaldırdı; "Sakın, dedi, sakın onu bir tek tesellisinden mahrum etme. O zaman zevcime karşı biraz hiddet, fakat babalığa karşı birçok hürmet hissettim. Fena bir kadın olsam onu bana hırpalatmayacaktı. Bununla beraber onu bazan öyle bahanelerle hizmetçilerin yanına göndermesi, bana ısındırmak için Nesrin'in elîm bir anlayışıyla hissettiği ısrarları vardı ki çocuğunun kalbinde bıraktığı derin, yıpratıcı izlerin çizildiğini görüyorum zannederdim... Ah erkekler!.

Artık ben de yavaş yavaş Nesrin'in hayatına fazla neşe serpmenin yollarını öğreniyordum. Bana geliyordu ki kendimin anne olmak ümidim katileşeli onun bütün eksikliğini takdir ediyordum; onu ürkütmeksizin hayatındaki kayguları

izale edebiliyordum. En çok onu babasıyla yalnız bıraktığım zamanlar, o evde hakimiyetimi hissettirmediğim günler bana daha ziyade yaklaşırdı.

Fakat şu hareketimin evin intizamını bozduğunu, hizmetçilerin itaatsizlik etmelerini intaç ettiğini görüyordum. Bir gün odalarının önünden geçerken Necibe Bacı'nın haşin sesi: "Artık beyin yanında düdüğü ötmüyor" diyordu. Bu izzetinefsimi şiddetle sarstı, kulaklarımda müthiş bir uğultu ile merdivenleri çıkmaya başladım. Acaba cidden zevcimin yanında nüfuzumu kaybediyor muydum? Çocuğuyla bulunduğu zamanlar nasıl manevî bir beşaşetle gözleri parlıyordu. Acaba bunun ne kadarı kendini maziye rabteden hatırata râci idi? Bu endişe beni acîb bir yalnızlıkla müteezzi ediyordu. Yoksa kıskanıyor muydum? Mazisi beyaz, hatırası başka çehrelerin, başka hayatların resimlerinden âri erkek var mıdır?

Bu hırçın, asabî düşünüş çok sürmüyor. Zihnim henüz çehresini görmediğim yavruma gidiyordu. Belki ben de onu yabancı ellere bırakarak hatırasını kıskandığım "benden evvelki"nin serviler altında dinlendiği karanlık yere gidecektim. O zaman? O zaman acaba gelen kadın çocuğuma nasıl muamele edecekti? Geceleri soğuk bir terle, bu müziç düşünce zihnimi tırmalayarak uyanıyordum. Hele Nesrin'e, Nesrin'in en çocukça arzusuna karşı o kadar istekle koşuyordum ki... Kim bilir, bu gayretim, bu ana hissim belki çocuğumu hırpalanmaktan kurtarırdı! Daima yaşamak için, fakat yaşayamazsam benim başka bir kadının çocuğuna karşı beslediğim müsaadekâr, geniş rikkati çocuğuma gösterecek bir kadının evimize gelmesi için dua ediyordum.

Nesrin uzun sükûnetimden, üstünde kara düşünceler dolaşan buruşuk, muztarip alnımdan ürküyordu. Hattâ bir defa mezarı karşısında gören bir ananın endişelerine belki aşina çıkan büyük gözleri yaşararak: "Ninemin de yüzü beni bırakmadan evvel hep böyle idi" dedi. İşte o zaman anlaya-

madığım bir hüzünle gözlerimden yaşlar boşanarak kaçtım.

Uzun, acı hastalığım artık iyileşmeğe yüz tutuyordu, fakat yarası kapanmayan, boşluğu dolmayan zavallı yetim kalbim!. Küçük kadife elleriyle, penbe ipek çehresiyle onu kara topraklarda tasavvur etmek hayal-i fecii!. Yağmurların, karların sızdığı, belki kurtların hücum ettiği küçük tabutun rutubetini, bürudetini, kimsesizliğini duyan gönlüm daima büyük, kara, kadîd bir elin buz gibi temasıyla ra'şedârdı!.

Duvarların en ufak hususiyetini, tavanın en seçilmez hatlarını biliyordum. Bütün gün arka üstü gözlerim tavanda, ölümü bekliyordum, fakat iyileşiyordum, hattâ zorla iyi ediyorlardı. Zevcim beni kaybetmek korkusuyla solan halîm, müşfik çehresi baş ucumda ölümle pençeleşiyordu. Bir gün yanaklarımdan sessizce damlayan ruhumun yaşlarına bakarak: "Zavallı kadın, diyordu, sen Nesrin'i çok severdin, niçin onunla müteselli olmağa çalışmıyorsun?" Bilemem, nasıl bir acı ile isyan ettim, "Sus, dedim, kendi yavrumun yerine başkasını nasıl koyarım?" Fakat o anda zihnimden bir mukayese geçti. Kendimi Nesrin'in bir sene evvelki halinde buldum. Babası beni anasının yerine koydurmak için.. Anlıyorum ki kimsenin yerine konmuyor? Hususuyla ana ile çocuk!

Rüzgâr pencerelere çarpıyor, servilerden uzak, tehdidâmiz bir inilti geliyor.. Karlar ayın donuk, bulanık ziyasında uçuşuyorlar.. Soğuk.. Tabiatın bu dehşet velvelesi arasında yavrucuğumun mini mini bükâsı var mı? Bu elîm, bu korkunç acz ile yatakta doğruldum. Kaç aydır, yeis ve felâketle sarsılan zihnim târumar oluyor, hüviyetim zehirli küçük zerrelere ayrılıyordu. Acı acı haykırdım. O mahûf, ıssız, soğuk servilikteki yavrumun vücudunu himaye için bu soğuk kıyametine, bu insafsız kar fırtınasına atılacaktım. Ben kapıya doğru ayaklarım çıplak koşarken birdenbire kapı

açıldı. Nesrin, üvey kızım, uzun beyaz geceliğiyle, keder çekmişlere mahsus bir rikkat, felâketzedelere aşina çıkan bir melâl dolaşan yumuşak gözleriyle yanıma geldi. İlk defa, isteyerek ve severek ahenkdar sesiyle:

— Anne, anne! dedi.

Ve bir fısıltı derecesine indirdiği sesinde müşfik bir samimiyetle devam etti:

— Kardeşim için korkuyorsun; değil mi? Fakat benim annem kaç senedir orada, korkma; kardeşimi koynuna alır yatar, hem bilsen nasıl sarılır da insanı ısıtır.

Ben koltuğun üstünde hıçkırırken o ufak kolları boynumda: "Ben de artık senin çocuğun olayım, olmaz mı? dedi. Şimdi benim küçük öksüze ihtimamlarım beyhude olmadığına, yavrumun harap mezarlıklarda bir kadın şefkatine, bir kadının boş kollarına sığındığına yanık ruhum inanmak istiyor; küçük Nesrin annesine arkadaş yolladığım kardeşine mukabil, kalbimi ısıtıyor ve boş kollarımı dolduruyor..

Harap Mabetler, 1924, s. 90-96.

* *

ALLAH'IN NURU

— Oğlum Âyet'e —

Bu defa ben başımı senin dizine koyacağım oğlum ve sen beni dinleyeceksin, olmaz mı?

Küçük, esmer ellerinin biri yanağımın altında, öteki başımı okşarken sana bakıyorum. Bu esmer küçük eller bu akşam, senelerden beri nafile beklediğim bir şeyin hayalini getiriyorlar. Bunlar nihayetsiz kuvvetleri, iyilikleriyle be-

nim duasına cevap gelmeden kuruyan boş, açık avuçlarımı kapayacaklar ve ellerim artık ısınacak ve dolacak. Bunlar, bunlar işte hiç gelemez diye beklediğim bir erkek, bir oğul, bir kardeş bir her şey eli olacaklar; onlarda hiç, belki hiç bir hıyanet, hiç bir günah olmayacak. Bu eller benimkileri o kadar saklamak istediğim halde yine süründükleri şeye asla sürünmeyecekler! İlk bana geldikleri zaman nasıl üzerlerine temas edilmemiş bir ipekli ziya varsa yine öyle kalacaklar!

Akşam oluyor ve her tarafı örten bu esmer havada daha esmerleşen küçük yüzünün hututu ne kadar müphem ve vakur, sevgili oğlum. Siyah kirpiklerinin altından Allah'ın nuru karanlık hayatıma tebessüm ediyor. Bu ilk anlayan koyu, sevgili nur, göremediğim karanlık ve taşlı yolumu aydınlatıyor. Hissediyorum ki bu nur hayatıma her gün daha parlak, her gün daha müşkil ve müthiş yollarda korkusuz yürümek için daha müşfik yanacaktır. Zannediyorum ki çocukluğumun ve gençliğimin ilk imânı, ilk hüviyyeti senin küçük vücudunda canlandı ve bir daha ölmeyecek! Benim ruhumun kandilleri karardığı, hayatı ve inandıkları söndükleri zaman sendeki bu sevgili, eski nur daha parlak yanacak ve ben de artık hep bu Allah'ın nurunu takip edeceğim, sevgili oğlum. Ben kararmış, soğumuş, tahaccür etmiş bir insan bakıyyesi olduğum zaman, bu nurun imanı ile dua edeceğim, bu nurun âlemleri, düşünceleriyle düşüneceğim.

Küçük alnındaki çizgilerin arkasında neler var; yanaklarında bütün göz kapaklarının ve mühtez, küçük ağzının rikkati ve müphemiyeti ile bir şey, bir hayat, bir gölge, bir his var! Adını bilmiyorum, sevgili çocuğum, bu bir tebessüm mü, yoksa ruhun annenin ruhunu yaşlarla mı karşılıyor? Evet, ağlıyorsun galiba, niçin ağlıyorsun, Allah'ın sevgili nuru? Aydınlattığın yerin viranlığına, kuraklığına, kara, kırık ve yanık mihraplarına mı? Öyle ise ağlama, sevgili çocuğum, artık böyle şeyler söylemeyeceğim. Bak, neler söyleyeceğim; istikbalini söyleyeceğim, dinle!

Seninle ben dünyada hiç iki ruhun olamadığı gibi birbirimizin olacağız. En mutena ve en genç itilâlarımdan ördüğüm bu Allah'ın nurlarının arkasındaki hüviyetin her telini, her zerresini benim ruhuma öreceğim, seninkilerin ipek ve nur enasıyla imtizac edemeyen her kalın ve gerilmiş teli ruhumdan koparıp atacağım, daima elele, yanyana, anladın mı? Bu sevgili eller tüfengini iyi kullanmayı, bu sevgili göğüs ana toprağına siper olmayı, bu sevgili baş bu memlekete her şeyi vermeyi öğrendiği zamanlar; memleket bazen seninle dinlenmek için bir iki ay, bir iki gün verirse el ele tabiatın güzel göğsüne gidip dinleyeceğiz. Yüce yeşil dağlar ortasında yeşil ziyaları ile düşünen göllerin kenarında oturup semaya bakacağız. Ben o vakit hep senin gözlerinde büyüyen nura, ellerinde kuvvetlenen iyiliğe ve rahmete bakacağım! Senin yüksekliklerden düşmemen için dua edeceğim. Fakat senin kanatların daha genç, daha muzaffer bir kartal kanadı gibi beni devirip kıran fırtınalarla göğüs göğüse çarpıştıktan sonra kırılmayacak, daha yükseklere gidecek! Ve ben o zaman saadet nedir bileceğim; ben o zaman çocukluğumun nihayetsiz imanı, gençliğimin canlı ve asi hayalleriyle bir daha yaşayacağım; o karardı, söndü zannettiğim güzel şeyler için bir başka ben, daha yüksek ve kuvvetli bir "ben"in çarpıştığını göreceğim. Ve seninle beraber aynı safta bir daha çarpışacağım. Nihayet, artık tamamen ihtiyar, beyaz saçlarım, kuru ve yorgun ellerimle dinlenmeye giderken sönen hayatımın üstünde Allah'ın nurları bir daha bu esmer akşamdaki rikkat ve nemleriyle ruhumu yıkayacaklar; ve ben de sevgili esmer elinin üstünde yanağım, sevgili nurlarına bakan ruhumla ölürsem, ademin dinlendirici kolları arasında hayat kâbuslarını bir daha görmeden ve ebediyen uyanmadan uyuyacağım.

Türk Yurdu, s. I, 1328/1912, s. 186-188.

EY ANA TOPRAĞI!

Çocukların, felâket sularının en muzlim derinliklerinde boğuluyor; ruhları, şerha şerha yüreklerinden kan sızarak son defa senin karanlık, senin yumuşak sinende toplandılar!

Aç göğsünü, ey kara toprak, en hurda taşın için lime lime yaralarıyla yine düşmanı senden uzak tutan şühedanın, kahraman ecdadımızın yanında bize yer hazırla!

Ak sakallılardan en masum Türk yavrusuna kadar bütün çocuklarının amîk ruhlarından süzülen acı yaşlar senin metrûk, senin kurak, senin mensi kayacıklarını ıslatmaya kâfi değil mi?

Bize dargın mısın, ey ana toprağı? Seni çiğneyip geçen ayakların, seni yaralayıp, tırnaklayıp telvîs eden haydut ellerin, senin kemiklerini kemiren hainlerin seyyiatını bu mert, bîgünah nesilden sorma!

Ey maî dalgalar içinde uyuyan ana toprağı! Cibâlinin nazlı hututu, mor gölgeleri, afakının rüyamsı tülümsü sisleri, semanın penbe, inci seherleri, bulutlarının dilber, nazenîn renk yığınlarıyla bizi yetim bırakıp hangi yabancı arzulara doğru kayıyorsun? Yumuşak, vefakâr sinenin altı yüz senelik çocuklarını nerelere fırlatıyorsun? Seni ne muhteşem Roma, ne feylesof Yunan bizler kadar ateşin vefakâr; ölümlere kadar sevemez ve sevmemiştir; ve hiç bir millet-i müstakbel de!..

Türklüğün en vecdâver huşu ve tazarruu, Türklüğün en münezzeh âmâl ve istigrakı üstüne titrer Türklüğün yaşar, ölür, ezilir, inler hep senin üzerinde!

Kim bilir ne derinliklere kadar hamîrin Türk evladından, kanlarının en kıymetler damlalarını sinene akıtan Türk şühedândan, en tatlı an ve canını ayaklarının dibine ve-

ren Türk askerinden mürekkeptir. Daha binlerce sîne senin göğsünde ölmek için her gurbetzede Türk avare, yetim varlığını, yorgun, serseri kemiklerini sana gömmeğe sürüklenecektir.

Bu hatarnâk günde senin için ölmüş olmak mükâfat-ı ebedisiyle ka'rında dinlenen Türklerin şanlı fatihleri nermin rüzgârlarında, ufkunu tehdit eden kara gölgelerde dolaşıyor! Bir kitle-i his olan son fedailerinin yüksek cebhelerini mazinin enginlerinden gelen sâmit, vakur, muazzam ervâh kanatları okşuyor! Eğer yaşarsak artık yalnız senin içindir, fakat yüreklerimizin en ince ubûdiyetleri düşman eliyle parçalanacaksa yaşamayalım, hepimiz ebediyen kara topraklarda dinlenelim.

Ey ana toprağı! Beşikte yükselen masum başlardan mezara temayül eden köhne bellere kadar ve bütün çocuklarının hüviyetleri seni tehdit eden bir gün için kanlı sızılarla biribirinden ayrılır, ölümün kadîd yüzünü munis görürler.

Ey Kemal'in, Midhat'ın anası; Fatih'in, Selim'in mezarı! Senin pâk köşelerine, nezih mahremiyetine hürmetsiz ayaklar basacaksa... biz hepimiz, büyük Enver'imiz, bahadır Niyazi'miz, aslan ordumuzla kadın erkek, saçı bitmedik yetimlerimizle en siyah, en derin ka'rına göçelim! Fakat yumuşak göğsünde düşman tırnakları hissedemeyecek kadar bizi gizli derinliklerine göm! Hayır, sen eğer anamız olmaktan kaçacaksan, sen de bizimle beraber göç; saray damların, ulu kubbelerin, esrarlı ormanların, hattâ mavi gölgelerinle göç! Ka'r-ı arzın en karanlık, en uzak kuyularında uyu! Ne insanların hatırasında, ne kitapların kara yazısında nâm ve nişanın kalsın! Sînende senin için ruhları bir lahza dinlenmekten kalmayacak çocuklarının kadîdlerinden sızacak elem kanlarıyla, kül olan mamurelerinin harabeleriyle, hepimizle beraber yokluğa karış!

Harap Mabetler, 1924, 2.b.s. 10-11.

Ruhum, âlem-i hariciden çekilmişti: Ben uyuyordum, fakat o kendi hazaini, kendi kâinatı içinde kimsenin sezemediği zengin kabiliyetiyle yaşıyordu. Dünya ile revabıtım kesildiği zamanları çok severim: Gözlerim ziyalara kapalı, kulaklarım sadalara tıkalı, mevcudiyetim bütün temaslardan uzakta, yalnızca yaşarım.

İşte öyle bir an idi. Yabancı bir varlığın ipek ihtizazlarla etrafımda dolaştığını duydum. Ruhumda akşamdı: Şimal akşamlarının uzun, renksiz, müphem hayalleri içinde yüzüyordum. Âlemde renkten âri, gümüşimsi bir ışık ağaçlardan akıyor, suların yüzünde uzanıyor; yıldızların uzak gözlerinde mevceleniyor; bütün heva-yı nesimîde yumuşak, sâkit titreşiyordu. Evvelâ bunu etrafımda ihtizaz eden ateşsiz, parıltısız ziyanın ruhu zannettimdi. Fakat bu ihtizazda sükûnetli denizlerin sahilleri yalarken gönderdikleri musikiye benzer bir şey vardı. Halbuki bu ziya dilsizdir. Onun yalnız renksiz gölgeleri ve edâ ilahesiyle hem-ahenk hareketleri vardır.

Etrafımda hissettiğim varlık tebessüme benzer bir sesle ruhuma dedi ki:

— Beni tanımadın mı?

Ruhum fısıldadı :

— Hayır!

O vakit o daha tatlı:

— Öyle ise bana bak, dedi. Ve ruhum etrafında ihtizaz eden tayfı gördü. Şafak sislerine benzer şeffaf, penbe kanatlarıyla pür tayerân, pür ihtizaz şeker renk bir mahluktu. Gözleri rüya ziyasının aksi ile açılıyor, gülüyor, hüzünleniyor, daima tahavvül ediyordu. O vakit ruhum onu tanımak arzusuyla müteezzi ve mütehassir, yalvardı:

— Söyle, seni ben ne vakit gördüm? Bana ilk defa ne zaman göründün? Havada kaybolan esîrî kanatlarıyla ruhumu okşayarak anlattı: Sana ilk defa tesadüf ettiğim zaman hulya gözlü bir çocuktun. İlk aşkının yıldızlı kanatlarıyla çırpınıyordun; sen onun mavi ziyadar gözlerini düşünürken ben sana doğmuştum. O vakit hep düşüncelerin, hep gözlerinde uçuşan hülyalar, hep dudaklarından ve gözlerinden dökülen handeler ve giryeler benim sadamın, benim kanatlarımın darbeleriyle hem ahenk idi. Muhrik, ince, sabırsız, çâlâk! Hâlâ bilemedin mi, ben Suzinâk'im!

İşte o vakit ruhum, ilk hatıratının musikisiyle bîhûş, esirî penbe kanatlar arasında ebediyen yaşamak arzusuyla ağladı:

— Şimdi seni tanıdım. Bir gece papatya tarlasının yumuşak, saf kalbinde yatıyor, ilk aşkımı düşünüyordum; gözlerim nihayetsiz bir elmas tarlası gibi başımın üstünde pırıldaşan yıldızların gözlerindeki nâmütenahî mânâyı içerken seni gördüm. Çünkü sen, onun Chopin'in ruhunu yaşatan parmaklarından, Chopin'in gamları ısrarla tekrar eden sada darbeleri arasından birdenbire gülüvermiştin. Nasıl en ağır, en muazzam gamlar, sadalar arasında gömülmüş bir hande ile kanatların ruhu okşardı. Fakat çoktan beri sen kıyafetini değiştirmiştin. Seneler, ama seneler var ki sen tozlu, bayağı, bayat şarkılar arasında yeknesak nağmelerinle beni ta'zîp ediyorsun.

Ruhumun ilk billur handelerini lezîz bir hatıra ile diriltir gibi Sûzinâk güldü:

— Artık on altı yaşında değilsin, dedi. Şimdi sendeki sesler Hüzzam ve Acemaşiran dostlarımın pes iniltileri, gayesini kaybetmiş yeisli giryeleri ve sendeki renkler kanatlarımın dilber renklerine hiç benzemeyen ebedî

kurşunîliklerdir. İster misin, seni bütün hayat ruhunun muhtelif lisanları olan makamatın ervâhına takdim edeyim?

Fakat beni dinlemedi; kanatlarının iki nağmekâr darbesiyle uçtuk ve kendimizi nihayetsiz bir çam ormanının muzlim ve solgun ziyalarla yıkanan kurşunîliğinde bulduk. Hulyaperver dallarında renksiz ışıklar akıtan bu levent ve güzel ağaçlar zirvelerini bir tarafa temayül ettirmişler; bütün iğnelerinden dolaşan hissî bir ihtizaz-ı lezzetle aralarındaki konseri dinliyorlardı. Bu sahile doğru uzanan ormanlı vadinin ta öte yerinde billur köpükler ve dalgalarla raksan beyaz bir su, yosunların, kayaların, taşların üstünden atlayarak, kayarak, terennüm ederek bin dilber akışlarla çağlayarak kendini dinler gibi uyuyan bir denize akıp gidiyor. Burada öyle gayşedici bir ahenk, bir ahenk-i ruh vardı ki bütün aşkların ervahı burada ağlaşıyorlar, bütün tabiatın ağaçları, yaprakları, dağları, suları en güzel mersiyelerini burada ittihad ettirmişler zannediliyordu. Fakat bu nihayetsiz denizlerin hareketsiz sinesine, heva-yı nesiminin en gizli mesamâtına uzanan nağmeler de şimal akşamlarının renksiz ziyalarına benziyorlardı. Ateşten, galeyandan, çılgınlıktan, tufandan âri! Hep hüzün, sadeğî, gumum ile meşhun ve pest enînler!

Suzinâk beni ulu ve himâyekâr bir çamın gölgesine tevdî ederken:

— Şimdi onları göreceksin, dedi.

Gözlerim bu ziyaların müphem ka'rını delmeğe alıştıktan sonra ve ilk gördüğü ruh suların ortasından yükseliverdi. Evvelâ ince, yüksek bir taşla onun üzerinden atlayıp giden beyaz bir su zannetmiştim. Sonra gördüm ki melâl içinde inleyen bir tayf, bütün varlığıyla ağlayan ve gözyaşından libasını daima sulara mezceden ince, uzun bir hayal!

Üzerinde nûşîn dalgalarla akıp giden muhayyel, seyyal tüllerin altında uzun, narin, nefis azâları vardı. İnce kolları sesinin melâl-âmiz musikisiyle semalara doğru kalkıyor; kurşunî ziyanın levnlerine benzeyen uzun saçları seyyal tül libasıyla beraber sulara karışıyor; ebediyen akıyor gibiydi. İnce, çökük, beyaz simasında işkenceli bir rüya duruyor; büyük esrarlı gecelere benzeyen gözlerinden dökülen parlak yaşlar libasıyla akıp gidiyordu. Bütün bu giryelerle beraber renksiz ve güzel dudaklarından serpilen nağmeler geçmiş bir acının ebediyen devam eden hummasıyla sayıklıyordu:

— Muhteşem bir saray, sonra şaşaalı, debdebeler, altınlar, zebercetler, yakutlar, ipekler, süsler, hepsinin ortasında o... Mehîb çehresi, güneşten gözleriyle bakan o... ateş dudaklarının bir busesiyle ruhumu masseden o şehinşah, o ilah!.. Ebediyete kadar rüyalarımda ağlatan bir saatlik hayat! Değil mi ki beni bir saat için sevdi; değil mi ki beni o altunî, ihtişamı itmam eden yüzlerce güzeller içinde güneşten gözlerinin bir lem'asıyla çekti, götürdü.. Bir saat ziya, renk, hayat, güneş, sonra ebediyen renksiz gölgeler arasında dolaşan bir enîn, bir tayf!. Bir an için rüyalarıma bile gelmez misin? Bak, kollarım senin için kıyamete kadar küşade, bak, gözlerim seni ebediyete kadar bekleyecek bir şefkat!. Bak, dudaklarım muazzam varlığını oyalamak için ruhunu ebedî bir nağme gibi sana akıtacak!.

Hayretli gözlerimle o hayali dinlerken Suzinâk tiz, kıskanç bir nağme ile dedi ki:

— Bu Yavuz Sultan Selim'in bir saat sevdiği bir kız, Hüseyni'nin anası! Hüznü terennüm eden bir divanedir. Gel, gidelim.

Derenin ucuna doğru büyük beyaz kavuklu, sarı cübbeli, ağır cepheli, karışık kaşlı, yeşil gözlü biri bağdaş kurmuş,

elinde tanbur, daima çalıyordu. Batî, azametli, mukni, tek seslerle daima söylüyordu. Suzinak:

— Bu Rast dostumuz, dedi.

Biraz ileride suların ıslattığı güzel bir söğüdün yaprakları arasından alâim-i sema renkleriyle parlayan bir mahluk gözlerimi aldı. Başımı kaldırdım; uzun, zarif kuyruğu ile bütün mevcudiyetini, hattâ acîb, altun gözlerini bile ihata eden bin rengi vardı. Dudaklarında yeşil, eflatun, inci sesler, bin levn, bin incelikle terennüm edip dağılıyordu.

Suzinâk :

— Bu musikinin haşmetli bir perisidir, Evc-ârâ, dedi.

Biraz ötede bir taşın üzerinde kurşunî büyük gözleri esrarla perdelenmiş, ismini bilmediğim telli bir saz çalan bir tayf vardı.

Tanıdım, Hüzzam idi. Arkasında Uşşak, Ferahnâk ve Yegâh hulyalı çehreleriyle onu dinliyorlardı. Uzak ağaçların ortasında küçük gümüşî ziyalı bir meydancıkta Karcagar, Hicaz, Hicazkâr siyah saçları, uzun beyaz libasları, gülen gözleriyle müterennim, neşedâr, raksân bir nağmenin uçan kahkahalarıyla dönüp oynuyorlardı.

Uzun sikkesinin altındaki şi'r-i hüznle nemnâk gözleri, kibar, zayıf vücudunun hülyalı hututunu tezyîn eden, yumuşak abâsıyla Sabâ, büyük bir mevlevinin duâlar, vecdler, sırlar içinde tapınan ruhunu terennüm ediyordu. Acemaşiran ve Isfahan siyah cübbeleri, büyük kavuklu, muzlim çehreleriyle, hürmetkâr, onun etrafında dolaşıyorlardı.

Bu gümüşlü ormanı, billur suyu dolduran bilmediğim kıyafetler, çehreler, mahluklar ve bütün onların mânâsını

sezmek için ruhumun gerildiği mütenevvi, müphem teraneler vardı. Bütün bu muhtelif seslerin, sazların ittihadıyla aşk ervahının ağlaştığı bir neşide husule geliyordu; onu, iradem yumuşamış, biraz da mahmurlaşmış olduğu halde uzun müddet dinledim. Halbuki tahlîl edilirse bir ses yoktu ki ruhumun bir levnini ifade etmesin; bir nağme yoktu ki ruhumun bir safhasını, bir hikâyesini terennüm etmesin. Suzinâk'ın penbe kanatlarına sokularak dedi ki:

— Beni artık yatağıma götür, bütün ömrümü terennüm eden neşidelerin hayalleriyle ebediyen uyuyayım.

Çok sürmeden çamların arasında bir potin gıcırtısı işittim, hayret ettim; çünkü bütün ervâh ya çedik papuç giyiyorlar, ya billurî çıplak ayaklarla çam iğneleri üzerinde kayıyorlar, ya solgun ziyâdar kanatlarla uçuyorlar, ya rengîn ve zarîf deniz kızı kuyruklarıyla sürünüyorlardı. Bununla beraber yine döndüm. Baktım; siyah bir cübbenin altına yüksek bir yakalık takmış şık bir pantalon giymiş, gözünde bir tek gözlük, siyah gözlü, küçük kafalı mütehalik ve acûl tavırlı, evzâıyla teranelerine can veren bir genç idi. Herkesten çok bağırarak, mütekebbir ve müftehir daima söylüyordu. Yanında onun bütün sözlerini dikkatle dinleyen setre ve pantalonlu züppe tavırlı birisi vardı. Lüstrin potinlisi diyordu ki:

Şimdi Grand Operadan geliyorum. Garbın en büyük bestelerine mutlak beni karıştırırlar. Bazan Norveçya'ya kadar gittiğim vardır. Efendim, Nihavent olmak bütün makamatın şahı olmak demektir. Garpta ne zengin, ne pür hayat, ne şaşaalı sadâlar vardır. Bazan bu efendilerle gelip terennüm ederim, fakat ben asıl garbın o, büyüklerin malıyım.

Bu sözlere ötekilerin canı sıkılmış gibiydi. Hepsi istihfâfkâr, başlarını çeviriyorlardı. Yalnız Rast homurdandı:

—Maskara, züppe, yalnız kantoya yarar.

O aldırmadı, devam ediyordu:

— Ben bu efendilere söylüyorum. Artık kanunda valsler, santurda galoplar, tanburda noktürnler çalınacak zaman geldi. Bu semailer, peşrevler, besteler hep size ait!

Yanındaki Hicazkârkürdî ceketini, boyunbağını düzelterek hep onun dediklerini tekrar ediyordu:

— Bendeniz, âcizâne o eski, ağır, müziç şöyleri bıraktım, küçük şık şarkılarım var. Güfteler tennitenlerden artık âzâde! Bir yenilik olsun diye güftelerime birer doktor sıkıştırıyorum.

Bir açık yareye doktor urulur mu neşter?

Eski tuyûf kendi ahenklerine müstagrak, onu dinlemeğe tenezzül etmiyorlardı. Fakat o an, samadânî bir orkestra kemanlarının ilk darbesi gibi muazzam bir sesle hepimiz silkindik. Herkes sahile koşuyordu. Cübbeler, harmaniler, uzun libaslar, kanatlar hep birden dalgalanıyor, çırpınıyor, uçuşuyordu. Sahilde bu ervâh-ı makamât dizleri üstüne çöktüler, biraz evvel uykuda görünen renksiz ve sessiz denizler şimdi ulu dalgalar, köpükler ile huruş etmiş akıyor ve altın, la'l gölgeler bu hareket ve renk deryası üzerinde titriyor uzanıyordu. Sonra bu nihayetsiz yangınlardan güneşlerden bulutlardan, toplanmış renklerle yanan bir ufuk vardı. Bu ihtişam rengi gönderen güneşlerin altın, ateş cereyanlarının akışını işitiyorduk ve güneşleri takip eden seyyârâtın musikisiyle eziliyorduk. Yarab! O ufuktan, o denizden, o güneşten insanı ne ağlatıcı, ne harap edici sesler, nasıl bütün varlığı sarsan neşide-i elemler, aşklar akıp geliyordu. Suzinak hayretkâr, yaşlı bir sesle bana diyordu ki:

— Bu yıldızların, denizlerin, renklerin terennüm ettiği büyük şeyler neden bizi sarsıyor, eziyor, hiç ediyor, kasırgaya tutulmuş bir çöpe döndürüyorlar, bilir misin? Onlar hep hayatın, yaşayanların, kalblerin fısanını söylüyorlar; ruhların harekette olan anlarını, tabiatın heyecanda olan safhalarını terennüm ediyorlar.

— Ya biz? dedim.

— Biz gölgeleri, eski insanların sükûnette olan kalblerini, eski rüyâlarını tekrar ediyoruz.

— Ya kendi tahassürümüz, kendi gözyaşlarımız?

— Hayır. Onları hiç söylemeyiz? Ebediyen geçmiş hulyaları tekrar eder, kurumuş yaşları akıtırız, hayat, hayat-ı hâzır, bu garbındır, işte!

Harap Mabetler, 1924, s. 39-48.

* *

SEYİT ONBAŞI

İki karanlık vagonun ortasındaki dar yolda ay, gölgeli bir ışık yayıyor. Önümde askerî gölgeler uzayıp gidiyor. Kendi kompartımanıma tırmanırken, zayıf bir inilti beni alıkoyuyor. Kapısı açık bir kompartımanın basamağında oturuyor. Kendisi ağır bir asker gölgesi, yalnız bir kolu beyaz bir sargı içinde:

— Niçin burada oturuyorsun evlât!

— Ağır yaralı arkadaşlar rahat etsin!

Daha içeriye baktım, döşeme üzerinde uzun yüzlü bir nefer uzanmış, öteki yaralı arkadaşları onun için ve ona göre va-

ziyet almışlar, vagonun kapanık havasında derin ve sıcak bir arkadaşlık ve rikkat var. Artık kompartımana giremiyorum. Trenin önünde dolaşıyorum. Bu Ankara'ya giden bir yaralı treni...

Bütün kompartımanlarda esen bir vaziyet var; en kuvvetli, en şâyân-ı dikkat nefer daima kapının önünde oturuyor. İnsan biliyor ki içerdekilerin uzanmasını veyahut oturmasını o tanzim etmiş ve kompartımana o hâkimdir. Belki yarası o kadar hafif değildir. Fakat kalbi ve iradesi, bilhassa fedakârlığı tabiî bir haslet olan bunlar, arkadaşlarını en evvel düşünmüşler, en evvel kendi eziyet ve ıztırabını unutmağı tabiî bulmuşlar!

— Sen çok Yunan öldürmüşe benziyorsun hemşehri!

Onun muharebe hikâyesini dinleyen birisi söylüyor, o bizim cehâletimize biraz acıyarak, biraz küçümseyerek bakıyor.

— Biz eski askeriz. Biz Çanakkale'yi yaptık.

Kendi kuvvetlerini ve şecaatlerini söylemeğe, vak'a ile tesbit etmeğe hâcet görmüyorlar. Çanakkale'de döğüşmüşlerin yapamayacağı bir şey yoktur. İşte o kadar... Nihayet düdük çalmıyor ve biz hareket ediyoruz. Sağımda ve solumdaki kompartımanlarda derinden iniltiler var. Bu ıztırap sesleri bile yaralıların size hangi sınıf ve sene askeri olduklarını bildirir. Yeni askerin bir çocuk gibi nazar-ı dikkati celbeden, henüz ıztırabında bir ana, bir arkadaş ihtimamı arayan tazallumkâr bir inleyişi vardır. O ister ki onu etrafındakiler okşasın ve onunla meşgul olsun. Eskiler bilâkis en şiddetli acılardan çenelerini kilitler dişlerini sıkarlar. Etraflarında küçük ve asabî ihtimamları sevmezler, hakiki yardımlara karşı minnettardırlar, fakat zayıf ve merhamet nümâyişine istihfafla bakarlar.

Bütün gece pek uzaktan gelen bir "Of anacuğum!" sesi kulaklarımda, trende gittik. İlk ışıkla yanaklarımı kamçılayan soğuğa rağmen başımı çıkardım, yaklaştığımız Ankara'ya baktım. Anadolu'da ışıkların çok sihirli anları var. Ankara, davası gibi muzlim ve sarp, turuncu ışıklar arasında yükseliyor. Birinin zirvesinde bir halka, ötekinin sırtlarında kartal yuvası gibi kalesiyle ortası açık iki koyu dağ, üzerlerinde beyaz sisler uçuyor ve o tabiî aralık arasında sabahın ihtişamı geliyor. Biraz sonra güneş doğacak!.. Nasıl ve neden bilmiyorum. Yalnız dediğim gibi bir his var. Başımı çeviriyorum. Sağımdaki pencereden yanık, yuvarlak bir yüz, tahrirli mavi gözleriyle benim baktığım yere bakıyor. Güneşin tunçladığı yanakları solgun ve dudakları etrafında derin ıztırap hatları var. Sargı içindeki sağ kolunu sol koluyla tutuyor ve daima ışıklara bakıyor.

O da hemen aynı zamanda başını bana çevirdi. Trende herkes uyuyor, uzun bir öksürük silsilesi ve bazı iniltilerden başka ses yok.

— Merhaba hemşehrim!

— Merhaba beyim!

Bilmem neden askerler benim kadın olduğumun hiç farkında değiller. Siyah örtümü bir nevi Karadeniz başlığı zannediyorlar.

— Nerede yaralandın?

— Sakarya ötesinde.

— Hangi alaydan?

— .... ncü alaydan.

— Alay kumandanın kim?

— Şehit Ülüfet Bey (Refet Bey).

Yüzündeki teessürden mülhem olarak soruyorum.

— Çok seviyordunuz galiba!

— Hiç sevmedik? Ülüfet Bey yok mu, bir ata binip de dağa tırmanıverdi mi, hepimizin yüreğinde bir deprenme olurdu. Hepimiz onun atından evvel sıçramağa bakardık. O nereye hücum etse mutlak alırdı.

Gözlerinde yaşlar toplanıyor. Sesinde derinden gelen bir tutukluk var. Ancak bir kadın, ancak bir ana bu kadar derın sevebilir.

— Alayınızın çok zabit şehidi var mı?

— Ne diyon beyim. Hepsi bizden evvel koştu, hiç biri gerimizde kalmadı. Onlar, âh onlar şehit olmasaydı.

Şimdi kumral kirpiklerinden ilk ışığın yaldızladığı damlalar topraklara düşüyor. Biliyorum ki Sakarya harbinin buyük mucizelerinden biri mektepli bir zabitle neferin arasındaki boşluğun muhabbetle dolmuş olmasıdır. Şehirli zabit köylü neferin bütün faziletini, kuvvetini, şehadetini menfaatsız, istisnasız yaşamıştır.

Sakarya vadisinde yatan şehit zabitlerin kanı milletin münevver sıfatıyle köylüsünün muhabbet misakını mühürlemiştir.

Bu elim anı gıdermek için mevzuu değiştiriyorum.

— İyi döğüştünüz hemşehrim!

— Ne deyon, biz vaktiyle hayli yiğit kişilerdik.

Sonra çocuk gibi gülüyor.

Hepsi burada. Onun üstunden iki Anadolulu baş bakıyor. O sağlam koluyla üzerındeki başı ihâtaya çalışıyor ve

mağrur, onları takdim ediyor. O kadar hepsinin bir sokuluşu ve birbirini sevişi var ki!

— Adın ne hemşehrim!

— Seyit Onbaşı!

Onbaşılığın ne büyük rütbe olduğunu o an anlıyor ve kendimin onbaşı olduğumu söylemiyorum.

— Çabuk iyi olunuz, Eskişehir'e beraber gidelim.

Hepimiz birden sırıtıyoruz zannediyorum, fakat trenden inerken anlıyorum ki açılan dişlerimizin, gülen ağızlarımızın üstünde hepimizin gözlerinden yaş akıyor.

Hâkimiyet-i Milliye, nr. 307, 29 Eylül 1339/1921.

* *

KIRMIZI TEPE

Davul seslerini düğün mü sandın
Al yeşil bayrağı gelin mi sandın

Zaferin neşesi ıssız ve sarı Anadolu'nun dağlarına bile sirayet etmişti. Büyük denizler gibi nihayetsizlik ve umman sesi ile insanı eğen bu kudretli boşluk hepimizin içindeki sıcak renklere bürünmüş görünüyordu.

Eski Polatlı'nın yolunda, çeşmeler önünde hayvanlarını sulayan askerler, ganimet tüfekleri toplamış dönen küçük kıtalar, uçar gibi geçen tek suvariler, hepsi selâmlaşırken gözden göze, kalbden kalbe sevinç akıtıyorlardı. Eski Polatlı'nın muntazam Tatar evleri arasındaki küçük asker kümeleri, ağırlıklar ve çadırlar önünde kavî ve sakin oturan zabitler, kolordu karargâhına geldiğimizi gösteriyordu. Sa-

man ve kerpiç yığınları arasından geçtikten sonra müstatil bir köy evinin önünde Kemalettin Bey ile karşı karşıya geldik. 16 Marttan evvel İstanbul'dan, Anadolu harekâtının bir gölgesi gibi tanıdığım zayıf ve yorgun Kemalettin Bey, Yunanla yumruk yumruğa, göğüs göğüse yaptığı yirmi günlük meydan muharebesinden sonra, kavî ve geniş omuzlu, yanmış yüzünde gözleri hemen kumanda edecek gibi mütehakkim, harbin bütün cephedeki askerlere verdiği hususi ve erkek bir zarafetle ayakta duruyordu. Kalın, kurşunî esvaplarının bol hatları, geniş çizmelerinin mahmuzları üzerine buruşarak inişi, kocaman kalpağı ve bütün bunların üzerindeki hafif toz tabakasıyla muzaffer Sakarya ordusunun hakiki bir cephe kumandanıydı. Onların hepsinde müşterek ve umumi olan mühmel, câzip ve pek şayan-ı af bir çalım vardı.

Orada hayvanlarımızdan atladık; muzaffer kumandanla beraber en kızıl harplerden birini geçirmiş olan Kırmızıtepe'ye yollandık. Sıcak bir güneş vardı ve yolda bazen kağnı ile, ekseriya yaya hicret eden ahalinin döndüğünü görüyorduk ve Kemalettin Bey bize sağda ve solda, alçak, yüksek nihayetsiz tepelerin hep menakıbını anlatıyordu.

Şimdi bu sessiz ve ezelî toprakların üstünde iki milletin biri hırs ve yağma, öteki kendinin olma mukaddes ve beşerî şeylerin muhafazası için karış karış, adım adım, ateş ve ölüm altında nasıl boğuştuklarını görüyordum. Kırmızı Tepe'nin eteklerinde, yarısı top ateşi altında yıkılmış küçük bir köyün ortasında kırmızı şalvarlarıyla kadınlar, kimisi kucağında bir çocuk, kimisi eteğinin yanında iki küçük başla genç, ihtiyar, Kemalettin Bey'e geldiler. Aralarında buruşuk ve kuru yüzlü bir ihtiyar kadın koyunlarının Yunanlılar tarafından alındığını söyledi. Kumandan:

— Kadınım, dedi. Senin koyunlarını ben saklatıyorum. Şu iki tepe arasında toplar atılırken sen buralarda koyunlarınla hâlâ ne yapıyordun?

Kadın güldü, sadece:

— Otlatıyordum, dedi. Kumandan koyunlarının kadına verilmesini oradaki noktaya emrettikten sonra otomobilinin sağında ve solundaki tepeleri göstererek:

— Buralardan top atılırken bu kadın burada nasıl dolaşıyordu, dedi ve sonra ilâve etti: Şuracıkta, yaverim yanı başımda idi; biz yanımızdaki sipere atlamış olduğumuz için ancak kurtulduk. Ne tuhaf ihtiyar kadın!

Nihayet, otomobil soluyarak Kırmızı Tepe'ye tırmanmağa başladı.

Bu, Çaldağı'nın koyu mor sırtlarına muvazi, uzun ve bülent bir dağ; Çaldağı ile arasında uzun, müstatil bir ova var. Sular, daha mütenevvi dağcıklar, ovacıklara, sırtları uzak bir ufka güneşin sarı ve sıcak ışığında yıkanarak uzanışını gösteriyor ve biz daima sırta çıkıyoruz. Birdenbire ortada otomobil durdu ve biz atladık. Dağın iki tarafında da birdenbire kesilen uçurumlar ve yarlar var. Çaldağı'na karşı uzun siperleri göstererek kumandan:

— Bu ilk siperlerimiz, diye başladı. Ve yarlardan birini göstererek: Bakın, burada görülmemiş, kalmış Yunan cesetleri var, dedi.

Marazî bir tecessüs ile Yusuf Akçura Bey ve ben uçuruma ilerledik ve aşağıya baktık. Uçurum kovukları, iki büklüm, baş aşağı yatan cesetler vardı. Kararmış, tefessühe başlamış kafaları ve siyah kıvırcık saçlarıyla bu Anadolu uçurumlarında, bu cesetler ne arıyorlardı? Buraya leş halinde düşen, yahut aç, yorgun Anadolu çöllerinden kaçıp giden bütün bu insanlar ne kazanıyorlardı? Bütün kazançları bir köylü kadının birkaç ziynet altınından, bütün hatıraları alevler içinde feryat eden mazlum kadınların, kimsesiz çocukların sesinden ibaret değil miydi?

Kemalettin Bey daha hızlı yürüyor ve daha uzun görünüyordu. Bu boş siperlere amud ve biraz ilerideki iki sıra uzun siperlere yaklaşıyor, taze bir boğuşmanın bakıyyesinin üstüne bizi götürüyordu.

— İşte, dedi, bu siperler içinde askerlerimiz Yunanlılarla boğaz boğaza burada, boğuştular.

Artık etrafımdaki insanları, her şeyi unuttum. Otuz metre fasıla ile birbirine muvazi uzanan iki siper silsilesinin içinde ve arasındaki kızıl sahneye daldım. Evvelâ, zihnimde Sakarya'nın büyük mimarlarını gördüm. Bu harbi en küçük teferruatına kadar hazırlayanlardan iki büyük başı, harbin başlayacağı gecenin şafağında gördüğüm gibi gördüm. Bütün manevra bitmiş, bütün hazırlık nihayete ermiş ve artık iş silahlara kalmış olduğu an, 23 Ağustosun ilk ışığı, Sakarya harbinin ilk karargâhında başkumandanlık odasına girerken, bu iki kumandan ayakta, karşı karşıya birbirlerinin gözlerinin içine baktılar.

— Sen her şeyi yaptın! Bundan sonraki iş Allah'ın!

Bunu Mustafa Kemal Paşa, elleri İsmet Paşa'nın omuzunda söylemişti. Sonra harbin yavuz ve müthiş yüzüne çok bakmış olan bu nâfiz kumandan müteessir bir sesle:

— Yarın düğün başlayacak, demişti.

O, kendi ruhunda, kendi etinde harbin, kızıl ve korkunç facianın nasıl bir heyecan olduğunu biliyordu. Nitekim iki bin sene evvel İsa kendine işkence edilen haftayı "İhtiras haftası" ve kendine edilen işkence ve azap dakikalarındaki

heyecanı da düğüne benzetmişti. Heyecan şeklinde olunca ıztırabın ve zevkin en son şekilleri birbirine karışıyor ve tamamen birbirine benziyor. Onu Kırmızı Tepe'de ne kadar iyi gördüm! Ve anladım ki bütün ihtiraslar, bütün beşerî vecdler ve heyecanların yaşandığı yerler, düğün sofralarını hatırlatıyorlar ve kırık billurları, halılara dağılmış lekeli örtülerinde ziyafet bakıyyeleri, etrafında zevk ve heyecanı körükleyen sazların kırık cesetleri. Yerler, yolunmuş, solmuş çiçeklerle dolu düğün ziyafetlerinin geçmiş olduğu gecelerin ferdâsındaki ziyafet odalarına benziyorlar.

İşte, bu etraf dağlarda musikilerin en ilâhisi: "Dumanlara, topraklara ve göklere uçan kanlı insan parçalarıyla harp ve ölüm neşidesini mütemadiyen gürlemiş" çalmış bu kanlı siperler içinde Türk, Yunan birbirinin esvabını, hattâ gırtlağını, etlerini koparârak kan içinde boğuşurken, dağlardan gelen yüksek ve ezelî davullarla mitralyözün muttarit ve kısa nağmeleri, tüfeklerin daha tiz yaylım teraneleri bu en yüksek ölüm raksına hâkim olmuş. Nihayet topla sürülen karışık topraklar, kucak kucağa kanları içinde yatan muharipler... Kaçan ve kovalayan askerler... Elinde kılıç, başından kanlar akarak askerin başında boğuk seslerle kumanda eden genç zabitler... İnleyen yaralılar ve bütün Türk askerinin "Allah Allah!" sesleriyle bu sahnenin üzerine perde inmiş! İşte. Etrafa yayılan top kovanları. Kırık tüfekler. Nâmütenahî fişek yığınları: Bunlar bu sahnenin kırık sazları; işte dağlar gibi şişmiş, kararmış, yuvarlanmış Yunan ölüleri. Bunlar bu ziyafetin süprüntülüğe atılmak için toplanmış bayat ve kokmuş etleri. İşte siperler önünde ezelî bir vakarla yatan şehit mezarları; bunlar bu düğünün bahadır ve kıymetdâr billurlarının bakıyyesi! İşte bu siperlerin

taşlarında henüz ıslak duran kızıl kanlı, parçalanmış başlıklar ve gömlek bakıyyelerindeki kızıl yaşlık: Bunlar, bunlar bütün bu ilâhî sahneyi vecd içinde yaşayanların mukaddes kevseri!

Bu uzun hayalden birdenbire önümde bir tümsek beni uyandırdı. Topla parçalanmış, taşlarında kan pıhtıları duran bir siper önünde sıra ile şehit mezarlarına kadar gelmiştim. Bir tanesinin üstünde fişek kutusunun tahtasından bir kitâbe konulmuş. Üzerinde: "Genceli şehit Hüseyin Avni Efendi" yazılıydı.

Bu, içimdeki şiiri, kasırgayı, isimsiz güzel ezayı hemen dindirdi. Yanımda ayakta duran kumandan ve arkadaşım Akçuraoğlu Yusuf'tan utanmasam, hemen mezarın ayağına diz çökecektim. Diyecektim ki:

— Büyük fikirler için ölen ve azap çeken insan kalblerinin Allah'a en yakın olduklarına iman ettim. Genç ve aziz şehit! Kardeş bir memleketten sen de bizimle omuz omuza gelmiş, döğüşmüşsün! Yine iman mücadelesinin yüce bir dağının en yüksek noktasında ebediyen uyuyorsun! Burada, senin şehit mezarını Allah'ın kandilleri mavi gökten aydınlatacak ve yanındaki adsız silâh arkadaşlarınla türbeleriniz bu aziz yurdu siyanet eden ilâhî hatıralar gibi kalacak. Fakat bazen gökler karanlık; mezarın genç kalbinin hasret çektiği sevgili hatıralarla buraları yadırgar, müteezzi olursan; o zaman halâs için kanını akıttığın bu diyarda senin için hatırasında bir ana köşesi saklayan bir Türk kadını olduğunu hatırla! Ve mezarında, beşiğinde yattığın günler kadar asûde uyu!

Dağa Çıkan Kurt, 1922, s. 67-73.

Ordu Günlerinden :

AFYON'A KARŞI

— Zaidin altına bakın, Afyon'u göreceksiniz, dediler.

Ellerim titriyor, kalbim çarpıyordu. Çek sevdiğim bir insanı, bana bir zındandan parmaklıkları arasından gösteriyorlar gibi geldi. Fakat bakmamak elde değildi. Hayatta öyle acılar var ki insan onları bilmem neden, nasıl mütemadiyen kendi elleriyle kalbinde açar ve günlerce sızısını çeker.

Yalnız dürbünü biraz sağa çevirmiş olacağım ki evvelâ yeşil dağları ve kurşunî gölgeleri gördüm. Üst üste uzanmışlar, birbirlerinin başları üzerinden bükülüyorlardı. Önümüzdeki ovaya inen zarif tepelerde uzun garip şekilli gölgeler titreşerek kaçışarak, dolaşıyorlar, aralarında Yunan siperleri, beyaz uzun hatlar gibi görünüyor.

Yeşil ışıklı, kurşunî gölgeli, serin rüzgârlı dağların ortasında bu çizgiler bana bıçakla açılmış cerahatlanmış uzun yaralar gibi geliyor. Biliyorum ki dağlar bunlardan muztariptir.

Dürbünü hemen sola çevirdim ve Afyon'a baktım. Kara kayaların dibine bütün sevgililerini kaybetmiş bir öksüz kız gibi sinmiş, büzülmüş, beyaz minarelerin ortasına kadar dürbün deliğinden görülen şeffaf bir duman var. Evleri ve sokakları hep bu beyaz zulmet içinde eriyor.

Biz seni yalnız gözlerimizle değil, kalbimizle görüyoruz aziz memleket! Arkamdaki hâki esvaplı, dik bakışlı yiğitlerin sakin ve yanık alınlarında, derin gözlerinde senden başka hayal kalmadı.

Mutlak senin bu beyaz dumanlarının arasından aynı tahassürle bize bakan aşina gözler, kardeş kalbler var. Yabancı

çizmelerin ezdiği sokaklarında siyah yeldirmelerini başlarına çekerek, duvarlara sürünerek muhteriz ve biçare sapacak köşeler arayan kızların bize bakıyorlar. İhtiyar ninelerin kulakları pek topraklarda Sakarya Ordusu'nun nal seslerini dinliyor.

Önümdeki siperde nöbetçinin geniş omuzlarına mıhlanmış gibi duran başına bakıyorum.

— Merhaba nöbetçi!

O, sabit bir heykel ve sesi çok uzaklardan gelir gibi kıpırdamadan cevap veriyor.

Biliyorum nöbetçi arkadaş, sen de gözlerinde beraber karşıdaki esir memlekettesin. Bütün Sakarya Ordusu gibi, sen de karşıdaki düşmana esir olan sevgili memleketlerde bıraktığın kalbler arkasından yürüyorsun. Biz de oralarda kopup kalan kalblerimizi almak için daim yürüyen heyulalara benziyoruz. Oralarda kalbimizi bağlayan esir memleketlerin zincirlerini koparıncaya kadar yürüyeceğiz. O günü, şu etrafımızdaki hâkî arkadaşlardan acaba kaç tanesi görecek? Kaç tanesi hasretine kavuşmada şu kurşunî gölgelerin uçup kaçtığı yeşil ovalarda, serin rüzgârlı dağlarda kalacak?

Afyon'u çamurlu, karanlık kasabaya içimde beraber getirdim. Gece yalnız kaldığım zaman başımdaki hayali daha iyi görmek için ışığı söndürdüm. Kayaların dibindeki kimsesiz memleketin beyaz zulmetine dalmak, onu bir insan gibi ellerimle tutmak, gözlerimle gözlerine bakmak istiyordum.

Yedi sene oluyor. Şimendöferle Afyon'dan geçiyordum. Ağaçların arasından zehir gibi esen rüzgârda beraber bir küçük ses hayrıkıyor.

— Kaymak! Kaymak!

Pencereden eğildim. El kadar bir kız çocuk, küçük zayıf elleriyle bir kaymak bakracını uzatıyordu. İstasyonun ışığı mavi gözlerinde parlıyordu. Uzun, sivri çeneli, zayıf, muntazam burunlu bir yüzü vardı. İnce kumral kaş altında birbirine kurumuş gözyaşlarıyla yapışmış gibi top top olan kumral kirpikleri arasında solgun mavi gözleri, mahzun bir istifhamla yüzüme bakıyordu.

— Yukarı gel çocuğum, dedim.

Mütehâlik, titrek elleriyle etrafına toplananlara kaymaklarını satarken ben ona bakıyordum. Soluk tirşe basmadan bir don, çocuk omuzlarının birini çıplak bırakan yıpranmış bir mintanı vardı. Başında parça parça olan yemenisinin oyalarını sarı kâküllerinin üstüne getirmişti. Adını sordum. "Esma" dedi. Babası askerde kalmıştı. Ana bir tek kömüşlerinden çıkardığı sütün kaymağı, yoğurdu ile geçiniyordu. Esma'nın iki küçük oğlan kardeşi daha vardı.

— Te hâ! diye rayların ötesinde donları yırtık, ayakları çıplak, kulakları kepçe gibi açık ve kocaman, benizleri sapsarı iki çocuk gösterdi. Sonra bütün kaymağını sattıktan, parayı yırtık yemenisinin ucuna dikkatle bağlarken bir nine kadar ciddi gözlerinden ilk defa bir çocuk sevinci uçtu.

Şimdi Esma, on sekiz yaşında bir genç kız olacaktı. Fakat bütün Anadolu genç kızları gibi, şüphesiz zavallı çocuk elleri ve yüzü kösele gibi kararmış ve meşakkatten buruşmuştur. Zarif yüzünde belki sade mavi gözleri, başında altın saçları ziyan olan güzelliğinden yegâne bakıyye olacaktı. O şimdi siyah yeldirmesi başında acaba istasyona kaymak satmaya geliyor mu?

Yunan neferlerinin yabancı ve kirli gözlerinden gözlerinin gençliğini yeldirmesiyle örterek sokaklarda çıplak ayaklarına batan taşlar üstünden avcıdan kaçan keklik gibi

kaçıp gitmiyor mu? Artık yemenisinin oyasını sarı kâkülleri üstüne çekmiyor, eminim ve o ciddi gök rengindeki gözler hep bu tarafa bakıyor. Mutlak, mutlak Sakarya ordusu arasında dövüşen Afyonlu delikanlılar arasında ya nişanlısı ya genç kocası vardı. Kim bilir, kim bilir bugün hani Afyon'a uçmuş gibi can siperde bekleyen esmer ve erkek omuzlu nöbetçi onun nişanlısı olamaz mı?

Artık Afyon'a bir insan gibi ellerimle dokunmuş, gözlerimle gözlerine bakmıştım ve sabaha kadar siyah yeldirmesiyle altın saçlarını mavi gözlerinin gençliğini örterek kayalar altına sinmiş, büzülmüş Sakarya ordusunu bekleyen Esma'sını görüyor. Afyon artık zavallı muztarip Esma olmuştu. Kendi ıztırabımı da onun ıztırabında uyutmak için nefesimi kısarak yavaş yavaş bir hasta çocuğunu uyutuyormuşum gibi tıpkı bir ninni ahengiyle:

— Geleceğiz Esma, geleceğiz Esma! Bütün sevgililerinizle beraber geleceğiz, geleceğiz, diyordum.

İkdam, nr. 9058, 5 Haziran 1338/1922

* *

BAYRAĞIMIZIN ALTINDA

Zafer yolunda unutamayacağım yüzlerden biri Hatice Nine'nin yüzüdür. Salihli'de nasılsa yangın harabeleri ortasında masun kalan beş on evden birindeydim. Halk bir türlü kâbusun geçtiğine inanamıyor, bir türlü uyumuyordu. Boş sokaklarda kadın erkek dolaşıyor, hep çocuklar gibi koşuyorlardı.

Ortalık ağarıyor, hâlâ kadınlar, gelip gidiyor, hâlâ birbirimizin boynuna sarılıp koklaşıyoruz, hâlâ geçen günleri konuşuyorduk. Ve Hatice Nine en son gelenlerdendi. Ben artık yatağıma uzanmıştım. Ev sahibesi ile çıktı o da geldi, boynu-

ma sarıldı ve bana geldi ki bu zafer arasında bütün Salihli'deki kadınların kimi sevgili bir vücudu, hepsi yerini yurdunu, hattâ karnını doyurabilmek itminanını kaybettikleri için orada alınlarından uçan siyah endişe gölgesi Hatice Nine'de yoktu. Halbuki en fakiri, en ihtiyarı ve en halsiziydi. Yanıma gelmek için birkaç defa duvara dayanmıştı. Ama kıymetdar esmer bir kösele gibi buruşuk yüzünde, ihtiyar siyah gözlerinde muradına ermiş bir ruhun huzuru ve olgunluğu vardı.

— Nine senin evin yandı mı?

— Hey oğul ben beş defa muhacir oldum, beş defa evim yandı. Ben Üsküp'ten beri beş defa düşman bandırasından bizim bayrağa kaçtım. Bunlardan evvelisi gün ümidi kesince bir tek oğlumu aldım, size, bizim bayrağa kaçtım.

— Bayrağımızı çok mu seversin nine?

Birdenbire buruşuk yüzü üzerinden bir gözyaşı seli aktı, kurumuş ellerini kaldırdı, avuçlarında muhayyel aziz bir şeyi öptü.

— Sevmek ne demek oğul? Ben elli senedir onu kovalıyorum. Dünyada oğlumdan başka dikili ağacım kalmadı. Bayrağımız nereden çıktıysa ben de oradan çıktım. Her gün buradan kaçıp size gelmek istiyordum. Her gün burada ölüverirsem, mezarım bandıra altında kalırsa diye çıldırıyordum. Ana Yunanlılar bırakmıyorlar, öteye kaçmak için bizim de ne atımız ne arabamız vardı. Nihayet baktım, ben ihtiyarlıyorum siz gecikiyorsunuz, sürüne sürüne size kaçmağa karar verdim. Yolda ölürsem oğlum sırtında, ölümü bizim bayrağın olduğu yere götürecekti. Nihayet bizimkiler geldiler! Hep deli gibi fırladık; fakat az imişler, arkadan daha çokluk gelsin diye çıktılar. Ben de arkalarından çıktım, gittim. Tâ onların yanına! Ayaklarım şişti, dilim dışarı çıktı,

ama onları buldum. "Bayrağımız Salihli'ye büyük ordu ile girdi, artık çıkmaz!" dediler. Beni oğlum askerlerden aldığı bir eşekle buraya getirdi.

Döndü ve sıkı sıkı bir daha boynuma sarıldı. Ne yangın, ne facia, ne zarar ve ziyan, ne de işkencenin onca mânâsı vardı. Hayatta bir tek mühim şey vardı: Öldüğü zaman cesedinin düşman bandırası altında kalmaması! Basit ve sade.

— Ah yavrum, dedi, artık Allah emanetini istediği dakika alsın, toprağım bizim bayrağın altında olacak!

İzmir'den Bursa'ya, 1922, s. 26-28

**

HİMMET ÇOCUK

Elvanlar'da ihtiyar bir kılavuz aldık. Köy kısmen yanmış, perişan, herkes fersiz ve şaşkın gözlerle kamyon denilen canavarın bî-lüzum gürültüsüne bakıyordu. Herkesin ruhunda sonu gelmeyen meşakkatın, açlığın, her günün gizli felâket ihtimallerinin yoğurduğu yeis ve lâkaydî vardı. Onun için kimse Uşak'a kadar gelmek istemiyordu. Parayı ne yapacaklardı? Ne alırdı ki? Yalnız zayıf yüzlü bir ihtiyar halsiz bir sesle:

— Ben İney'e kadar yolu biliyorum. Fakat beni Uşak'ı götürürseniz ve bana orada bir okka tuz verirseniz gelirim, dedi. Akşam karanlığı basarken kamyon mırıldanarak, homurdanarak Anadolu'nun ıssız, yolsuz beyabanına daldı.

Kamyonda İstanbul gazetecileri vardı. Yunan ordusunun emsalsiz mezaliminin külleri ve facia sahnesi üstünde tetkikat yapacaklar, ben cephenin Yunan mezalimi raporunu hazırlarken onlar da ajansla Türkün felâketini dünyaya bildireceklerdi. Anadolu'da hâkim, insan değil tabiattır. Kuytu

ormanlar, batak ovalar, sarp keskin yokuşlar, sonra karanlık kımıldıyormuş gibi insanı keserek, dondurarak esen acı rüzgârın ortasından bin bir zahmetle bilmem kaç saat geçti.

İney, bir derenin yamacından kurşunî bir yangın harabesine inkılâp eden bir köydü. Kamyon hırlayarak, çırpınarak köyün yoluna girerken dünyada hilkat-i Adem başlamış gibi etraf insan sesinden, hayatından âriydi. Yalnız bir sürü çakal acı acı, karanlık esiyormuş gibi dereyi yalayıp geçen rüzgârla hem-âhenk uluyordu. İçimden:

— Eyvah, köyden hepsi gitmiş, nasıl tahkikat yapacağız, diyordum.

Biraz sonra sağda bir kaya kovuğunda kızıl bir alevin önünde ısınan iki hâkî gölgenin kımıldadığını gördüm. Karanlık dereye, kurşunî yangın harabesi olan yamaca vuran yegâne ışık, bu ateş ve kamyonun yürüyen iki göze benzeyen fenerleriydi. Köprünün önünde şoför kocaman, âtıl makineyi durdurmaya çalışırken önünde birkaç karaltı kımıldadı. Sonra ışığın beyazlattığı taşlı yolda siyah cübbeli, beyaz sarıklı, siyah sakallı bir adam, arkasındaki henüz ışığın sahasına giremeyen karaltı halindeki arkadaşlarından ayrıldı. Hiç unutamayacağım vâzıh bir sesle:

— Halide Onbaşı, sizi biz İney istasyonunda bekliyorduk, dedi.

— Geleceğimizi nerden biliyordunuz?

— İstasyonda biliyorlar. Tahkik heyeti gelecek, dediler.

Bu sesten gazeteci arkadaşlar hemen harekete geldiler, kalem kâğıt çıkardılar, kamyondan fırladılar, karaltılardan tahkika başladılar. Kaç ev yandı? Kaç kişi öldü? Siyah sakallı adam yanıma geldi. Fenerlerin verebildiği ışıkla notlarıma yiyecek gibi baktı.

— Kaç ev mi? Bütün köy yandı. Kaç adam mı öldü? Sayısını Allah bilir. Eşkıya gelir öldürür, düşman gelir öldürür, yakar soyar. Görüyorsunuz ya ne ev, ne yiyecek, ne giyecek var. Sen onları şimdi bırak, İsmet Paşa'ya başka şey söyle:

— Benim işim bunları yazmak.

Biraz daha hırçın ve sesi titrek:

— Senin işin bizim halimizi söylemek... Kaç ev yandı, kaç kişi öldü, karnımızı doyurur, başımızı örtecek dam yapar mı? İsmet Paşa'ya söyle.

Sesinde hayat için mücadele edenlerin âmiriyeti vardı; muti, sordum.

— Ne söyleyeyim?

— Ev isteriz, rüzgâr bıçak gibi kesiyor, çocukların başını sokacak kovuk bile yok. Uşak'ta birçok kereste ve Yunan esiri varmış, bunlardan bize verilmesini emretsin. Hemen kendimize dam yapalım.

Ekmek isteriz, askerî ambarlarda buğday var, bir saat ötede.. Emretsin, bize versinler, çiğ olsun, çocuklarımıza yedirelim. (Sesi acıyla, merhametle yırtılarak devam etti.) Büyükler söz anlıyor, sesi çıkmıyor, ama çocuklar söz anlamıyor, açlıktan hep ağlıyorlar, sabaha kadar ağlıyorlar, bunu paşaya söyle...

Çakal ulumasıyla, rüzgârın iniltisi arkasından öyle zannettim ki aç çocuklar ağlıyor, göğsü sütsüz, boş, sırtı çıplak analar yumruklarını sallayarak dünyaya, talihe, hayata haykırıyorlar.

— Yazdım, dedim. Şimdi bize Uşak'a kadar bir kılavuz verin.

Herkes birbiriyle konuştu; biraz meşveret etti, sonra:

— Şu çocuk sizi şosaya çıkarsın, dediler.

Kocaman kurt derisi gocuk, kalın çizmeler, yün başlık artık ısıtmıyor, yakıyordu. Bütün gün yemek yememiştik. Yanımızda ihtiyaten alınmış yarım çuval peksimet vardı ki o da daha ziyade yanımdaki şoförle kamyondaki iki muhafız askere aitti. Fakat ne onlar, ne arkadaşlar, biraz evvel açlıktan şikâyet ettikleri halde, yemek arzusundan bir günahmış gibi bahsetmiyorlardı. Yalnız makineyi düzeltmekle meşgul görünen nefer şoförün bir şey söylemeden içini yakan bir arzusu kalbime geçti, yavaşça:

— Peksimedi köylülere verelim mi? dedim.

Bu söz, yanmak için bekleyen kuru çıra ile temas eden bir kıvılcım gibi oldu. Nasıl oldu bilmiyorum, üç nefer peksimet çuvalını yakalamış, titremiş gölgelere zorla dağıtıyorlardı. Vakur ve mütehammil bir ses:

— Uşak'ta belki ekmek bulamazsızın, yanınızda kalsın, diyordu.

Yine kamyon hırıldadı, homurdandı, çatırdadı ve karanlığa, rüzgâra daldı. Yer olmadığı için kılavuz Himmet kamyonun basamağında, yanımda ayakta duruyordu. Kamyona tutunan, küçük çocuk elinin zaafını, zavallılığını görmekle beraber İney'deki küçüklerin açlık feryadıyla içim dolu gibiydi. Acı acı düşünüyordum. Bu kaç senedir gezdiğim sahada kül olan, sükkânı aç ve ölmeğe mahkûm olan kaçıncı köydü.

Anadolu hilkat günlerinin ilk devrelerindeki yoksulluk, harabî ve vasıtasızlık içinde idi. Yeni Türkiye'yi inşa edecek, millete, yine Hazret-i Âdem'den sonraki devlere benzeyen kudret ve mesai kabiliyeti lâzımdı. Evsiz, ekmeksiz, meyus bir halk... Dünya onların zafer destanını terennüm ederkén onlar ölümün gözlerinin içine bakıyorlardı. Memleke-

ti kim yapacak? Nasıl yapacağız? Yanımda tiz fakat sakin bir çocuk sesi:

— Burası Kuzgunderesi, teyze!

Başımı çevirdim. Küçük, zayıf bir yüzü vardı. Çenesine doğru uzanan ensiz yanağının derileri büzülmüş, çene iskeleti olduğu gibi seçiliyordu. Bu açlık ve yeis içinde başının öyle derunî bir sevimliliği, insanı hayata davet eden bir kudreti vardı ki sordum:

— Himmet, niçin peksimedini yemiyorsun?

— Sonra yerim teyze!

— Hele bir ye de sonra konuşalım.

Yavaş yavaş koynundan küçük lokmalara ayırarak çıkardığı peksimedi yemesini bekledim. Çenesinin bütün iskeleti, peksimedi çiğnedikçe daha büyük vuzuhla meydana çıkıyordu. Birdenbire gocuğumun içine küçük başını almak, bilmem neden vaktiyle kendi çocuğunu uyuturken söylediğim ninniyi söylemek istedim. Fakat bu arzum çok sürmedi. Küçük kuru yüzde merhameti, zaafı meneden bir olgunluk sezdim. Sakin ve arkadaş olmasına çalıştığım bir sesle konuşmağa başladım.

Büyük bir gururla on üç yaşında olduğunu söyledi. Yedi yaşında anasız, babasız, ihtiyar bir nine, genç bir kızkardeş, bir çift öküzle kalmıştı. Öküzlerle kocasız iki kadının tarlalarını senelerce sürmüş, ortakçılık etmiş, ninesini, kardeşini beslemiş, hattâ kızkardeşini ere vermişti. Fakat bir gün o havaliye bir hayvan hastalığı gelmiş, iki öküzü birden ölmüştü.

Hikâyenin burası kalbimi burdu. Sordum:

— Ne yaptın?

Sükûnla omuzlarını silkti. Hiç, ne yapacaktı. Öküzsüz çalışmış, gündeliğe gitmiş, dul kadınların tarlalarını sürmüş,

üç sene çalışmış ve nihayet iki şişman kocaman dombay almıştı.

Hikâyenin burası yine kalbimi heyecana verdi. Kimsesiz, sekiz dokuz yaşında, kuru Anadolu'da mesaisi ile iki manda alan çocuk, bu benim anladığım bildiğim kahramanlığın en yüksek derecesi gibi bir şey. Avusturalya'yı kuru topraktan mamure haline sokan, vahşi Amerika'yı mesaisi ile yenip medeniyet merkezi yapan ruhlar bu nevi ruhlardır.

— Dombaylar duruyor mu?

Bu defa gözlerimi yaşartan bir ifade ile ince omuzlarını silkti. Kamyon karanlık bir vadiden geçiyordu. Anadolu'da vadiler, yarlar, uçurumlar insanın muhayyilesini ve arkasını soğuk soğuk ürpertir. Hicretlerin kavgaların, cinayet ve soygunculukların sahnesi oralardır.

Üç ay evvel bu meş'um derede Yunanlılar Himmet Çocuk'u yakalamışlar, kesmeğe yatırmışlar, iki nefer arasında münakaşalar olmuş, biri arabasını, mandalarını alıp bırakmak, öteki öldürmek istiyormuş, nihayet salıvermek isteyen demiş ki:

— Arabasında yumurta varsa bırakalım, yoksa keselim.

Himmet Çocuk'un sakin sesi titreyerek:

— Ninem yolda yersin diye iki yumurta haşladığıydı, teyze... dedi. Derenin sağ tarafındaki uçurum üstünde karanlık rüzgâr tuhaf tuhaf uluyor. Çocuk susmuş, kamyona yapışmış gidiyordu. Tabiî bir sesle:

— Seni Uşak'a kadar götürelim, Himmet, dedim. Sen dönmekten korkmazsın, bilirim, fakat biz yolda bir yanlışlık yaparız, şoför bilmiyor.

— Olur, teyze.

Nefer şoförün yarım aydınlıkta kayadan oyulmuş gibi sabit erkek yüzü, garip bir tebessümle harekete geldi.

Uşak'a girerken düşündüm. Anadolu'da geçen senelerimde yüz haneden otuz haneye eriyerek dağılan, ölen erkeksiz ve kimsesiz köylerde Himmet Çocuk'un eşlerine tesadüf ediyor, onlara memleketin hayat tarihinde birer ışık ve nişane diye bakıyordum. Hayat diye, insanlık diye Anadolu'da ne kalmış ise gayur kadınlarıyla bu küçük gündelik kahramanların fevkalbeşer mesaisinden kalmıştı. Bunlardan bir tanesi kafamda ve kalbimde içimi kanatan bir çivi gibi saplanmış kalmıştır.

Antalya'dan Burdur'a gelirken, nihayetsiz kar bürümüş, bozuk taşlı bir yanı uçurum, bir yanında daima eşkiya gizlenen yokuşlardan birini tırmanıyorduk. Buralarda arabalar durur, arabacılar bir araya gelir, her arabaya üç dört çift hayvan takarlar, arabacılar arabanın arkasına omuz verir. Bin türlü acayip sesler çıkararak teker teker her arabayı yokuşun başına çekerler. Ve çok zaman da bu kablettarihî vesaitle terleyerek, inleyerek günlerce didişip Çine ovasına kadar getirdikleri mallarını eşkiya çeteleri alır götürür, elleri boş, geldikleri yere dönerler. Böylece bir hengâme ortasında, kalınlı inceli hayvanları teşvik için birbirine karışan obalar arasında billûr gibi bir ses:

— Ah kadın anam! Ah gel de bir kez halımı gör!.. dedi.

Kalbime ip takılmış gibi, ses gelen yere sürüklendim, on on iki yaşlarında, gocuğundan sular damlayan, el kadar güzel yüzlü, mavi gözlerini örten siyah kirpiklerinde yaş toplanmış, bir çocuk arabacı gördüm. Bu da Himmet Çocuk gibi ihtiyar bir halaya bakmak için fevkalbeşer hayat mücadelesinde pişen bir çocuktu. Iztırabının mercii olsa olsa toprak olan bir kadın kalbi oluyordu.

Hâlâ Türkiye'yi bu küçük Himmet çocuklar yürütüyor. Belki hâlâ acıları bir çocuğun değil, bir devin kalbi gibi sağlam olan yüreklerinden taşarsa:

— Ah kadın anam ah! Gel de bir kez halımı gör! diyorlar.

Dağa Çıkan Kurt 1926

* *

MEHASİN'İ OKUYAN KARDEŞLERİME

Hanımefendiler:

Kadınlara ait ne yazılırsa, ne söylenirse kemâl-i tecessüsle takip ediyorum. Tabiî Mehasin'i de en ince teferruatına kadar tetkik ediyordum. Bugün sizlere, kadınlar hakkında düşünülen, söylenilen şeyleri ve kadınlara mahsus çıkan risalelerin mesleğini azıcık teşrih biraz da tenkit edeceğim.

Memleketimizde ilk defa olarak hür, binaenaleyh, bütün mânâsıyla düşüncelerimizden, efalimizden mesul olduğumuz günden beri gençlerimizde, şâyân-ı takdir bir temayül, bir istidat görüyorum. O da Osmanlı kadınlarını Avrupa kadınları seviye-i muhteremesine, seviye-i irfanına itilâ ettirmek için faal, gayur teşebbüsler! Bu teşebbüsler bir iki risale-i mevkute şeklinde, kadınlara mektep açmak, arzusunda, konferans vermek, tiyatro oynamak suretinde tecelli ediyor. Yüksek emel! Necat-ı millet, içtimaî bir nokta-i nazardan ancak bu fikirlerin, bu teşebbüslerin muvaffakiyetiyle hâsıl olur. Fakat bu arzu, bu gayretin istikameti hedefe vâsıl edecek bir istikamet midir? Kadınların terbiye-i fikriye ve ahlâkiyeleri matlup olan nokta-i nazarlarından mı mütalaa ediliyor?

İşte buraları biraz şâyân-ı tahlil!

Buna mukabil kadınlarda da temayüz etmek, kendileri için düşünmek, öğrenmek hevesi uyandığı görünüyor. Buna, o eski idarenin sıkılığına rağmen, o zamanın yetiştirdiği kadınlar arasında on on beş imza bulunması şahittir. Fakat bunlar da hedef-i âmâle doğru en kısa, en makul yolu tutmuşlar mı, burası da şâyân-ı mülâhaza!

Memleketimizde şu büyük ve hayırlı inkılâbı vücuda getirenlerin ister bilfiil ister bilfikir olsun -şu birkaç noktayı nazar-ı itibara almaları elzemdir. Evvelâ: Osmanlılar devreleri müşkilât ve mezâhimle dolu olan içtimaî ve medenî bir tekâmülden sonra ancak büyük milletler arasında bir mevki tutabileceklerdir. Sâniyen: Devre-i tekâmüllerinde en ziyade gözden kaçırmamaları vâcip olan şey, erkek ve kadın, iki unsuru da bihakkın, uyanarak, ilerleyerek, maddî ve manevî mübarezelerinde birbirlerinin anlayışından, samimiyetinden, hizmetinden istifade edebilmesidir. Gençlerimiz bunu sarîh ve vazıh bir tarzda düşünememişlerse bile herhalde kadın ve erkek unsurlarının birbirine muvazi sahîh bir terbiye-i ahlâkıye ve içtimaiyeden geçmesi lâzım geleceğini hissetmişlerdir. Buna da yukarıda zikrettiğimiz mesailerinden büyük delil olamaz.

Bu nâfi ve büyük esasları müstenit olan gençler de, kadınların tahsili için uyanan yeni hareketi takdir, hüsn-i niyetlerini tebrikten sonra tenkidime geçerim.

Kadınlar asırlardan beri bizde ezilmiş, istihfaf edilmiş bir unsurdu. Bugün üstlerindeki tazyîk kaldırılmak, onlara bir mevki-i mahsus verilmek isteniyor. Fakat bu mevkii tayinden mücerreden mütehayyir! Hayat-ı millîmize terbiye-i içtimaiyemize nasıl bir mevki münasiptir? Bunu da tayin, birçok tecaribe ve pek derin mütalaat-ı felsefiyyeye tâbidir. O halde ne yapmalı? Evvelce edebiyatı vasıtasıyla ahlâkımıza, cemiyetimize— fıtratımıza muhalif olmakla beraber- nasıl Acem fikirleri, Acem nokta-i nazarları, Acem

felsefesi sokarak onların ahlâk, âdâtına asırlarca esir kaldıksa, şimdi de Fransızlara geçerek onların düşüncelerine nokta-i nazarlarına esir kalmağa mütemayil görünüyoruz. Ama bu bizim hayat-ı içtimaimize en muvafık olanı değilmiş!

Fakat en kolayı ya! İşte gençler. Kadınlar hakkında eski nazariyeyi değiştirmek lâzım gelince yegâne gözlerinin önünde olan Fransız modelini tatbike kalkışıyorlar, kadınları sefil bir hizmetçi veyahut manen daha mütenezzil bir mevkiden kaldırmak istenilince eski halin aksülameli olmak üzere Fransız edebiyatının tesiriyle, onları şairâne, yüksek fakat kâzip bir mevkie çıkarıyorlar.

Kadın deyince ayaklarının altı çiçekler, başları müşemmes mai semalar, muhitleri zengin, muşaşaa eşyalar ile kalbleri hakikatten uzak dolaşık, uzun şairâne hislerle süsleniyor. Zavallı kısa ömürlü **Demet**'in başlangıcı, **Mehasin**'in esası az çok kadınları bu hayal kâşânelerinde oyalamakta.

Bu kâzip, cici rüyalarla avutulan kadınların, bellerine kadar çamura battıkları, sokaklarda yürümeğe, çıplak evleri maişetini kazanmak için on saat çalıştıktan sonra -yorgun gelecek kocalara kabil-i süknâ bir hale koymağa, fena mekteplerden kafası tehî dönen çocuklarının zihnî ve maddî terbiyelerini deruhte etmeğe mecbur olduklarını düşünüyorum da gülüyorum. Böyle kadınları, bu süslü fakat esassız idealler mi yetiştirecek?

Sonra, maddî ve manevî ne kadar metin ne kadar mukavemetli bir terbiye görürlerse, o kadar iyi olacak olan kadınlar inceltiliyor. Ruhlarının mahremiyetine, düşüncelerinin nezaketlerine bir alay bîlüzum süsler veriliyor. Güya kadınlara öğretilecek hakikatler yontulmalı, incelmeli, yaldızlı bir hap şeklinde hanımların mini mini dimağlarına geçmeli. Ne yanlış ne muzır fikir!

Kadınların tealisi için mevzuların sırf kadınlığa ait olması lâzım değildir. Kadınlar, erkekler kadar öğrenmeğe, her şeyi öğrenmeğe muhtaçlar. Bu hususta, kadınların mevzuu erkeklerinkinden başka olamaz. Onlar da yıldızların ne olduğunu, dünyanın nasıl taksim edildiğini, nebat ne demek olduğunu, vücud-ı insanın azasını ve vezaifini, etraflarındaki eşyanın safahat-ı hakikiyesini öğrenmek isterler. Çünkü efkâr-ı batıladan âri, dürüst muhakemeli çocuklar yetiştirmek için hem bunları bilmeğe, hem bir çocuk lisanına tercüme ile anlatabilmeğe muhtaçtırlar. Onlara öğretilen şeyler ne kadar her günkü hayatımızda temasta bulunduğumuz şeylerin mahiyetini nâtık ne kadar bu malumatı ef'âl ve harekâtında ve muhakemelerinde kullanabilirse o kadar daha nâfidir.

İşte kadınlara âli bir mevki-i içtimaî vermek isteyen genç vatandaşlarıma tavsiyem budur:

Kadınlar ne yıldız, ne çiçek ne de yalnız edebiyata mevzu olan mevhum mahlûk değildirler. Kadınlar vatan için deruhte edeceğiniz en müşkil, en uzun teşebbüslerinizde size yardım edecek tabiî ve hakiki arkadaşlarınızdır. Onlar vâlideleriniz, kardeşleriniz, zevceleriniz ve bu sıfat-ı mahremeyi hâiz olmadıkları zaman milletin müntehâ-yı tekâmülüne doğru açtığınız yolda işleyen yoldaşlarınız, meslekdaşlarınızdır. Onlara yalnız şiirleri tezyin ettiklerine inandıracak çarpık fikirler vermektense, kendi mesai-i fikrinize, hayatınıza muvazi bir terbiye vermeğe çalışınız. Hiç bir şey Türkiye'nin istikbalini eline alacak bir kadın için güç ve sıkıntılı olamaz. Tarih, hıfzıssıhhat, ulum-ı içtimaiye, fen hattâ riyazât bile onlara iktisad-ı aile, çocuk büyütmek fenleri kadar nâfidir. Fakat bunları vezaif-i hakikiyelerinden, hattâ yemek pişirmekten bile çekindirecek tarzda temessül etmemeli. Bildikleri şey ne kadar yüksek olursa olsun vezaif-i nisviyelerine, muhakemelerine, mürebbiyelik rollerine ahenkdâr bir mükemmeliyet vermelidir.

Yukarıda kadınlarda uyanan arzu-yı tahsil ve tefennünün aldığı istikamette şâyân-ı teemmül bazı noktalar gördüğümü söylemiştim. Şimdi de onları izah edeceğim:

Kadınlarımızın en zeki sınıflarında feminizme doğru bir adım görüyorum. Bu her memleketin kadınlarının geçeceği bir safhadır. Fakat devr-i tekâmüllerinde epeyce ileride olan bir hatvedir. Halbuki biz henüz ilk adımımızı atmadık. Bununla beraber bu hareket şâyân-ı takdir olabilir. Yalnız erkeklere bu kadar muarız görünmeseler! Bizde aklı başında olan gençler, kadınlar kadar feminist ve bunların zihninde kadınların terakkisine yardım etmek için müsait bir zemin görünüyor. İşte kadınlar güya her yapmak istediklerine erkekleri hâil görmektense, onların hüsn-i niyetlerinden istifade etseler daha muvafık olur.

Şimdi kardeşlerime sorarım! Kadınların iyi tahsil görmüşleri cahil olan kardeşlerini uyandırmak için terbiye-i etfaldan, iktisad-ı aileden, vezaif-i nisâdan, hattâ bulundukları memleketi öğrenmeleri için coğrafya ve tarihten bâhis, sade lisanlarla konferanslar veya dersler açsalar kim itiraz edecek? Bunlar için müdebdeb salonlar, birçok masraflar lâzım değildir. İnsan öğreneceğini mutlaka kadife sandalyada öğrenmez. Salaştan temiz bir dershane, tahtadan kanepeler, bunlar olmazsa açık kırlar bile kâfidir. Yegâne lâzım olan hüsn-i niyet ve arzudur. Sonra Avrupa'da pazar mekteplerine muadil bizde cuma mektepleri açılsa, mahallenin uyanık, meşguliyeti olmayan genç kızları cuma günleri mahallenin çocuklarını muayyen bir yerde bir iki saat toplasa, onlara evladından bahsetse ve nâfi, fennî oyunlar oynatsa; birkaç saat zihinlerini iyi bir tesire maruz bıraktıktan sonra, ahlâkça, çalışkanlıkça en ileride olanlara, bedayie karşı bir his uyandırabilecek resimler tevzi etse! Hadd-i zâtında bu kadar küçük olan bir şey küçüklerin hayatına biraz fazla memnuniyet, biraz fazla anlayış ve iyilik idhal eder. Sonra

bıına mümâsil bir teşebbüs, bir hareket bulunabilir ki, hiç birine itiraz edecek bir fert tasavvur edemem. İşte kadınlarda itiraz ettiğim şey feminizm değil, "teşebbüs"süzlük ve aynı zamanda erkeklere karşı muhik olmayan bir itirazdır.

Kardeşlerime en son söylemek istediğim şey de şudur: Bir kadın evvela Osmanlı, bir vatanperverdir, vatan kalbinin en güzide, en derin nokta-i ibadetidir. Vatanın hukuku kadınlık hukukundan bin kat mühim ve muhteremdir. Onun için kadınlar bugün "hukukumuz" diye haykırırken bunu kendileri için değil, vatana yetiştirecekleri evlâda lâzım olan terbiyeyi verebilmek için olduğunu der-hâtır etmelidir.

Mehasin, nr. 6 Eylül 1324/1908, s. 418-421.

* *

TARİHİN KÖŞE BAŞINDA

— Süleyman Nazif Bey'e —

Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşına yaran saf saf

Bize asrî adamlar diyorlar ki, "siz daima arkanıza bakan adamlarsınız. Biraz tarihsiz düşünseniz, biraz arkanıza değil önünüze baksanız yeni bir şey yaratmanıza daha çok yardımı olur."

Sokağın köşesini dönünce arkasından evvel önüne bakmak mecburiyetindeki adamlar gibi, bunun zâhiri mantığını teslim ediyorum. Ve anlıyorum ki siyasî ve idarî makinamızı eski ananeler üzerine değil, yeni ihtiyaçlar üzerine kurmak lâzım geliyor. Fakat ben bu döndüğüm köşenin arkasına o kadar kuvvetli kalb ve sevgi bağlarıyla bağlıyım ki, arkamı tamamen çevirmeden bu dönümde bir köşede oturup uzun uzun düşünüyorum.

Yavaş yavaş etrafımdaki karanlıklar açılıyor, başımdaki ukdeler çözülüyor ve mesele evvela parça parça, ayrı ayrı sonra heyet-i umumiyesiyle gözümün önünde tebellür ediyor. İstikbali ve maziyi görülmesi lâzım geldiği gibi görüyorum.

Biliyorum ki tarihin uzun, i'vicaclı sokaklarından geçmeden doğrudan doğruya hayatını yaşayan milletlerin istikballerini, içtimaî ve siyasî inkılâp ve tekemmüllerini tayin ve tesbitte bizden çok kolay bir vazifeleri var. Ellerindeki beyaz, boş sahifeli millet kitabını yeniden yazarken azade, hür bir etraflarına bakınıyorlar, bir de içlerine bakıyorlar, en kati ihtiyaca elverişli kararları hemen yazıyorlar. Buna Bulgarlar kusurlu ve Amerikalılar kusursuz bir misal teşkil ediyorlar.

Bizim elimizde zaman ve müze kokan kıymetli kaplı, içi eski yazılarla, tezhiblerle, zamanla sararmış kâğıtlarla dolu bir millet hayatı kitabı var. Bu kitaba başımızın çok derinden sakladığı izleriyle merbutuz. Her yeni adım eski muvazi bir adımın aks-i amelini getiriyor. Başımız ve kalbimizle sarsılıyoruz. Fakat bu güzel kitabın ahkâmı, artık, bize döndüğümüz köşeden sonra yolu söylemiyor, ona uymağa çalıştıkça sendeliyor, geriliyoruz. O halde bu kitabı tamamen kapamalı mıyız?

İşte burada ellerimiz bu güzel eski hayat kitabına daha sıcak, daha vefakâr, daha ateşîn sarılmak istiyor. Yeniden yol bulup milletimizle necata çıkmak için bunu kapamalı mıyız der demez, içimizden bir ses haykırıyor: —"Hayır, hayır!"

O halde? İşte asıl bu noktada meselenin ukdelerini çözüp açık ve vâzıh görmeğe çalışıyoruz.

Çok zaman var ki, esasen bu mazi kitabında yazılı ol-

mayan kararlar ve hareketlerin izleri ve alâmetleri aramızda beliriyor.

İdarî ve siyasî hattâ içtimaî hayatımızı eski makinanın çeviremediğini çoktan anlamış bulunuyoruz.

— Emperyalizm, merkeziyet, adem-i merkeziyet, milliyetçilik diye eskiden bilmediğimiz birçok kelimeler, cereyanlara münkalib olmağa başlıyor. Asrîleşmek, garplılaşmak, Türkleşmek, İslâmlaşmak gibi yeni kelimelerle yeni fikirleri bize izaha çalışıyorlar. Herhalde eski kitaba yeni sahifeler ve yeni yazılar ilâvesine başlamış bulunuyoruz. Demek ki, esasen bu dönümde yeni bir veyahut birkaç tane istikamet işareti olan parmaklar bize yol gösteriyorlar. Demek ki elimizdeki bu eski hayat kitabını bırakmadan yeni hayata doğru sırf tabiatın sevkıyle yaşamak mecburiyetinin ilcaatıyla gidiyoruz. İşte bu noktaya gelince, tarihine ve tarihinin en büyüğüne bağlı bir çocuk gibi kitabın tâ başını açıp, yalnız okumağa değil, anlamağa çalışıyorum. Orada ilk en büyük Osmanlı Türk fert ve hakanının ebediyen huşu ile, vecdle tapındığım asil simasını görüyorum. Ve yine huşu ile tevazu ile ondan öğrenmek istiyorum. Her inkılâp ve yeni hayat tecellisinde gözlerini ruhumda duyduğum bu necîb hakan ve Osmanlı Türkünün hâlıkı belki biraz mahzun, fakat kavî ve ezelî sesiyle bana diyor ki:

"Ben yedi asır evvel Asya'nın göbeğinden kalkıp Anadolu'ya yeni bir millet, yeni bir devlet kurmağa geldiğim zaman elimde böyle şanlı bir mazi kitabı yoktu. Yeni insanlar, yeni ülkeler, yeni hayat şeraiti karşısında maziden getirdiğim bir rehber yoktu. Yalnız ırkımın kırılmaz bir cesareti, yere düşmez, bir asalet ruhu ve vakarı, yaratıcı, ibka edici bir kabiliyeti vardı. Ben bin bir enkaz, bin bir millet, bin bir ihtiyaç üzerine Osmanlı milleti diye yeni bir Türk milleti, yeni bir Türk devleti kurdum. Bu zamanın değil uzun asırların en kavîsi, en hâkimi ve belki en güzeli oldu. Bu yeni imparatør-

luğun eşkâlinde ben de haleflerim de Asya'daki şeraitle hükûmet kurmadılar. Yeni memleket, yeni ihtiyaç, yeni çare, yeni eşkâl düşündüler. Ve bu yeni eşkal ve binayı kurarken halkımızdaki faziletler bize rehber oldu.

Siz de bugün yepyeni bir ihtiyaç, yepyeni bir şekil karşısındasınız. Mazinin yaldızlı ve güzel kitabının yazmadığı yeni karar ve şekiller yaratmaya mecbursunuz. Ecdadınızın halkedici kuvvetini hatırlayınız, milletimi kuvvetli, büyük yaşatabilecek neler varsa, onları cesaretle, vuzuhla kabul ediniz ve ecdadınız gibi amel ettiğiniz şeylere iman edici olunuz.

Mazinin mutantan ve muazzam âsârı sizi yeni hayatınızın güzellik ve sanat dünyasında, fikir ve umran dünyasında unvan-ı asaleti olan mevkili insanlar zümresine koyacaktır. Arkanızda bu necip ve muhteşem zemin üstüne kuracağınız yeni dünyanın unvan-ı asaletinize ve bu zemine lâyık olmasına dikkat ediniz. İşinize hemen başlayınız. Allah muininiz olsun."

Kalbim birdenbire ikiye bölündü. İleriye doğru, yeni hayata doğru yürümeği hiçten büyük bir millet yaratan ecdadımızın hatırasına ve yarına borçlu idik. Fakat arkamızda bıraktığımız muazzam imparatorluk bütün ihtişam ve saltanatı ile gözlerimin önünden uçup gidiyordu. Osmanlı imparatorluğunun hissiyatını bu kadar derinden hissetmemiştim. Şiirinden, cami ve sarayından, denizleriyle bin bir diyarından, hüküm ve kudretinden çok asil bir acı, temizleyici, cesaret verici, istikbale baktırıcı bir acı damarlarımdan yanarak geçti.

Osmanlı saltanat ve ihtişamı emsalsiz vakar ve tantanası, geniş ve asil hatıratıyla bana bir tek sima gibi geldi.

Muazzam kavukları altında ve mor cübbeleri, devler gi-

bi kavî vücutlarıyla bu eski saltanat bânileri ecdadımıza imanım, kendi zamanım ve neslim için bana itimatsızlık hissi verdi.

Fatih bir umran, bir halk merkezi olduğu günlerde büyük Bâkî'nin namazını kılmak için Fatih'e toplanan Osmanlı cemaatinin acısını ben de Osmanlı imparatorluğunun son gününde duydum.

Kadrini seng-i musallâda bilip ey Bâkî
Durup el bağlayalar karşına yaran saf saf

O gün ellerini kavuşturup Bâkî'nin tabutu arkasından hıçkıran necip cemaatin yaşlarını, zannettim ki dağılan imparatorluğun Türk ve Müslüman anasırı şimdi döküyor.

Şimdi nasıl ve nerede bu yeni yolu ve yeni hayatı kuracaktık? Fakat şüphem ve zaafım uzun sürmedi. Bu Osmanlı saltanatının rengîn ve mutantan zemini üstünden mebzul, mübarek, hesapsız bir kanın akıp gittiğini gördüm. Musallâsız, Fatiha'sız, mezarsız akıp giden bu yeni gençlik ve yeni Anadolu'nun Çanakkaleleri, Erzurum hudutları, gazzeleri ve çölleri birer birer yükseldiler. Bunlar ilahî birer parmak gibi yeni Türkiye'yi gösteriyorlardı. Yeni umran, yeni hayat ve yeni memleketin feyz ve bereketi ve ebediyeti için memleketi bu kan baştan başa yıkamıştı. Ve isimsiz şehit kahramanların ve genç milletin bizden istediği Fatiha'nın ismini dönüp yerinde buldum:

Yeni Türkiye!

10 Teşrin-i evvel 1335/1919

Büyük Mecmua, nr. 13, 16 Ekim 1919

MİLLÎ TÜRK BEDİİ MAKALESİ MÜNASEBETİYLE

— Yakup Kadri Bey'e —

Diyorsunuz ki :

1. Bir asırdan beri memleketimizin bütün güzelliklerini ve Türk milletinin bütün fezailini hep Frenk edîblerinin ve frenk şairlerinin âsârından görüp öğreniyoruz.

2. Şarkın bir nur ve neşat diyarı olduğunu bize söyleyenler Lamartine'ler, Gautier'lerdir.

3. İstanbul'u bize bir maşuka gibi sevdiren Pierre Loti'dir.

Bunların üçüne de hayır diyor; üçünü de kendi hesabıma kuvvetle reddediyorum.

Ben Türkün fezailini, memleketimin güzelliğini Frenk edîblerinden ve şairlerinden öğrenmedim. Belki Türkün fezailini ve kusurlarını tahlil ve bîtaraf bir surette bize anlatanlar olmadı. Belki memleketin güzelliği ile mütenasip, dünyada birinci addedilecek büyük sanatkârlar yetişmedi. Fakat Frenk şairlerinin ve edîblerinin bize hayatımızı ve memleketin ruhunu öğrettiğini inkâr ederim. Memleket, servi, şadırvan, sarıklı hoca, sebil ve cami değildir. Memleketin bin bir simalı bir heyet-i umumiyesi, maddî ve manevî bir havası vardır ki bunu hiç bir Frenk dahisi bize öğretmedi.

Bir asırdan çok eski olan Süleyman Dede'nin nurlu ve aziz ruhundan başlayarak Namık Kemal, Abdülhak Hâmid, Fikret, Mehmet Emin, Süleyman Nazif hattâ muasır gençlerden memleketimizin ruhunu, edebiyatta gördüm ve sezdim.

Genç Falih Rıfkı'nın **Ateş ve Güneş**'inde çölde yürüyen, yaşayan, ölen isimsiz neferler, Halit Ziya'nın küçük

küfecileri, mahalle kızları, Refik Halit'in kandan, etten, kemikten bir mahlûk olan "Yatık Emine'leri, bu ülkenin, bu toprağın çocuklarıdır. Yalnız onların etrafında memleketimizin kokusu ve havası vardır.

2. Şarkın bir nur ve neşat diyarı olduğunu bize söylediği için Gautier'ye, Lamartine'e müteşekkiriz. Fakat bunlara Byron'u da dahil ediniz, hep şarka uzaktan bakan dahilerin güzel fantezileri ve hülyalarıdır. Bana şarkın neşat ve nur diyarı olduğunu daha evvel Nedim söylemişti. Yahya Kemal, kendi zamanına benzeyen bir hassasiyetle onu o kadar güzel anlattı ki, Boğaz'da sevgilisinin yalısı önünde sandal ile şarkı dinleyen, geçmiş Lâle devrinin şaşaalarında yaşayan güzellikleri hatırlayan, gazeller söyleyen şarklı genç hakikaten Lamartine'den ve Gautier'den yakındır. Hattâ Ruşen Eşref'in İstanbul camileri, eski sarayları, İstanbul'dan bir tarih heyulası gibi gelip geçen merasimleri kadar hangi Frenk bize canlı ve güzel anlattı.

3. Pierre Loti'nin İstanbul'un âşığı olduğunu "Amand de Constantinople" isminde bir makale ile bize bir Türk edîbesi söylemişti. Fakat İstanbul'u bize maşuka telakki ettiren Pierre Loti değildir. Yalnız şehrimizin bilhassa geçip giden güzelliklerini tesbit ettiği için değil, esasen dostluğu için Pierre Loti Türkün daim kalbinde taşıdığı ve sevdiği bir sanatkâr ve büyük insandır. Mazallah, İstanbul yalnız Eyüp'ün servileri, Haliç'in suları ve onun üstünde hayatını yaşayan bir nevi balmumu müzelerindeki insanlara benzeyen Canan Hanımlar ve Hamdi Beyler olsa, İstanbul bize Pekin gibi, Tokyo gibi fantazi ve yapmacıklık memleketi gelirdi. Hiç âşık olmayı düşünmezdik. Çok şükür ki İstanbul kadınları romanda bile Canan Hanım'a benzemezler. Çok şükür ki İstanbul'u bize Ahmet Rasim, Hüseyin Rahmi pek süslü değil, ama çok canlı çizdiler ve söylediler.

Aziz Yakup Kadri Bey! Sanat mefkûrenizin yüksek olması, bizde yetişen şeyleri size beğendirmeyebilir, yahut bizi seven Avrupalı dostlarımıza karşı minnetimizi ifade için fevkalade coşabilirsiniz. Bunlar güzel şeylerdir, fakat esasen gönülleri sağlam olmayan ve daim tazyîk ve temyîz içinde filizlenmeye çalışan bir sanat hayatı vardır ki onu zehirli ve kurutucu bir nefesle üflemek iyi değildir.

Dahi, her şeye rağmen yetişebilir, fakat her milletin edebiyatında dahi, her devirde yetişmez. Sanat hayatını mütemadiyen idame eden hayli kalabalık bir sanatkâr muhiti vardır ki onu hiç olmazsa, aramızda beslemeye, ona sıcak bir muhit yapmaya mecburuz. Hele sanata mutlak mevzu vermek, muayyen ıztırapları, muayyen hayatı tersîme davet beyhudedir. Sanat, zaman ve mekânın fevkında bir şeydir. Iztırabını Anadolu'da yaşayan bir genç muharrir belki öğrendiği müthiş hâileyi beş bin sene evvelki bir sahne ve dekorla verir. Ne bilirsiniz? Shakespeare'in hâileleri kaç bin sene evvele aittir? Kaç eserinde İngiliz milletini kahraman aldı? Sanata veche vermek yalnız bizim neslimize ait bir garabet oldu. Zannediyorum ki azıcık kendimizi, beynimizi, kalbimizi ister ıztırap ve meşakkate, ister rahat ve saadette azıcık kendi haline bıraksak, azıcık bildiği, anladığı gibi yaşasa, daha yüksek olmasa bile daha tabiî şeyler söyleyeceğiz ve yazacağız. Zaman zaman ne müz'ic bir takallüs içinde nefes alıyor ve yaşıyoruz.

İkdam, nr. 9124, 13 Ağustos 1338/1922

* *

KURDUN MEMLEKETİNDE

Çocuklarım gitmiş, Avrupa benim için boşalmıştı. Viyana'da şimendiferde yer bulabilmek için nöbet bekliyordum. Hava bulutlu, karanlık, sokaklar kalabalıktı. Pansiyonumun

dördüncü katında bile sokağın daimî gürültüsü düşüncelerimle beni yalnız ve rahat bırakmıyordu. Yeni gelen ümran ve inkişafıyla memnun görünen, sokakları dolduran halk bana yabancı geliyordu. Eğer zabitânın bizim ordunun aynı olan üniformaları bana ordu günlerini hatırlatmasa, kendimi başka bir dünyaya düşmüş, metrûk bir menfî zannedecektim. Memleket hasreti yüreğimde gamlı ve daimî bir eza olmuştu. Böyle bir günde pansiyondan çıktım. Viyana'nın arka sokaklarına daldım. Akşamın gölgeleri arasında boş bir dünyada tek bir insan gibi kendi ayak seslerimi dinleyerek yürüyor, gidiyordum. Dükkânlar kapanmış, ortalık kararmış, sokaklardan halk çekilmişti. Gönlümün hasretiyle yapyalnız olmaktan vahşi bir lezzet alarak sokaktan sokağa dolaşıyordum. Küçük bir yerde aydınlık bir kapının önünde bir kalabalık gördüm. Aralarına girdim ve bu mahalle sinemasının resimli ilânlarına baktım. Karlı bir tepe üstünde beyaz bir kurt uluyordu ve altında "Kurdun Memleketinde" yazılıydı. Kasketi yıpranmış bir ihtiyar programı methediyor, halkı teşvik ediyordu. On dakika sonra başlayacaktı. Bilet aldım. Ekserisi amele olan kalabalığın arasında nöbet bekledim.

Işıklar söndü, bizim herhangi vilâyette olabilecek kadar mütevazı ve tıngırtılı bir muzika başladı. Beyaz perdenin üstünde piyesin başlıca kahramanı olan kocaman bir kurt, güzel ve ateşli gözleriyle halka baktı. Karanlıkta, kalabalıktan memnun ve samimi bir takdir yükseldi. Birisi yanımda Almanca: "Güzel hayvan, güzel hayvan" diyordu ve o güzel hayvan beni bir an içinde, seneler gerisindeki kalbin acıklı ve ateşli bir gününe, "Dağa Çıkan Kurt"u tahayyül ettiğim ve yaşadığım güne götürdü.

Bütün insanlardan daha mânidar ve daha canıma yakın olan yaralı memleketin timsali yaralı kurdu düşündüm. Ne gariptir ki, insan bazen bir timsali bütün sevgililerden sevgili buluyor ve seviyor, Irkımı bir kurt timsali ile gördüğüm gün

onun acı sergüzeştlerini de bir kurdun hayatı gibi tahayyül etmiştim. O günlerde olduğu gibi hâlâ kâinatta sağlam ve tabiî faziletlerle mert insanların kusurlarını da, güzelliklerini de bir kurdun hayal ve aşkında düşünüyordum. Viyana'nın küçük bir mahalle sinemasında "sıla" hummasıyla yandığım gün, perdeden bakan güzel ve kavî mahlûk beni, sevdiğim düşünceler ve hülyalar arasına attı.

Hayvanlarda bile sanat kabiliyetini mucize gibi inkişaf ettiren bu memlekette "kurdun memleketinde"ki hikâye şöyle geldi geçti ve ben bütün o oynayan, yaşayan kurdun hayatını seyrederken, kendi memleketimin içinde geçmiş olan sahneleri birer nakarat gibi içimden tekrar ettim:

Garbî Amerika'nın vahşi sahalarında karlı ve ıssız bir tepede uluyan bir dişi kurdu bir avcı vurmak istiyor. Başka bir avcı da onu arkadaşının elinden kurtarmak istiyordu. Nihayet bu öldürülen ana kurdun yavrusunu, merhametli avcı alıyor ve büyütüyordu. Öyle muhabbetli, güzel bir kurt yavrusu idi ki, kendini seveni o kadar kudretle ve ateşle seviyordu ki... O kadar sevdiği insanın dostuna dost ve düşmanına düşmandı ki... Issız ve karlı beyabanda genç efendisiyle bu kurt o kadar samimiyetle sevişiyorlardı ki, bu kadar saf ve kudretli aşkı insandan daha ne kadar güzel ve ilahî şekilde kurt duyuyordu. Dünyada bütün insanlar arasında sevmeği bilen bence bir Anadolu halkı kalmıştır ve sevmeği o kadar iyi bildiği için milletler arasında ebedî ve en yüksek bir âtiye namzettir. Sevmeyi bu kadar iyi bildiği için sevmeyi bilen büyükleri, kendisi için yaşayacak ve ölecek reisler, tarihte şan ve şeref mevkilerinde kalırlar. Bu sahnedeki kurt da sevmeyi o kadar güzel bildiği için ve sevdiği şeylere dokunan yâd elleri parçalamayı bildiği için, ırkımın tabiî ve daimî timsalı kalacaktır.

Sinema masalında bu kurt kahraman büyüyor. Sahibinin bir düşmanı var; kurdu çalıp satmak isteyen bu düşman bir

gün kurt sahibinin dört hizmetkârı arasına giriyor, onu satmak için onları iknaa çalışıyor.

İptidaî bir çadırda bir masa etrafında dört adam kurdu aldatıp bağlamak ve satmayı müzakere ederlerken o, masanın üstündeki açık ve güzel gözleriyle hepsinin yüzünü tetkik ediyordu. Kendisine gelecek tehlikeyi anladığı için birdenbire hepsinin ayrı ayrı gözlerinin içine bakıyor, büyük pençelerini omuzlarına koyuyor; konuşan gözleriyle yalvarıyor ve yanaklarını, ellerini yalıyordu.

Güneşin altında yeni bir şey olmadığı için bu sahne de bana geçmiş bir şeyi tekrar etti. Dörtler meclisini ve Türkiye'yi düşündüm. Böyle dört devlet oturmuş, bizi, sevdiği şeyler için yaşayan, yalnız kendi yurdunu ve hakk-ı hayatı isteyen Türkiye'yi böylece aralarında satmak için müzakere etmişlerdi. Onun için kalbim tamamen o kurt için attı. O dört kişiye inanması ihtimaliyle bir çocuk gibi ellerim, kalbim titredi. Fakat onun sevk-i tabiîsi nihayet bu severek ikna etmek istediği adamların kendinden kaçan gözlerindeki hıyaneti gördü ve birdenbire çadırdan ok gibi fırladı ve beyabanlara kaçtı ve o dörtler, tarihte milletleri hıyanetle zincire vurmak için pazarlık eden büyük dörtler meclisi gibi, hayrete duçar oldular ve korktular.

Kurt artık beyabanda, kendi memleketinde idi. Karlı tepelerden kendini çağıran dişi kurda gelmişti. Beyaz ormanların, çağlayan suların, sarp kayaların ıssız vahşetinde sevişiyor ve yaşıyorlardı. Kayaların sıcak kovuklarında kendilerine bir iş edindikleri ve tombul kurt yavruları ayakları altında dolaştığı zaman âdeta sevindim: "İnşallah artık medenî insanlar arasına dönmezsiniz. Bu muazzam vahşetin ortasında, ininizde kalırsınız" dedim, fakat öyle olmadı. İnsanlar onları takip ettiler. Dişi kurt ininde yavrularını emzirirken kurdun düşmanı olanlardan biri geldi. O inin altına bir kucak dinamit koydu ve bir dakika sonra sıcak ve canlı bir

avru ve muhabbet yuvası olan in, taze bir mezar ve bir yığın oprak olmuştu.

Suların kenarında yavrularına av yakalayan kurt, löndüğü zaman pençeleriyle harap ini kazdı, uzun burnunu oprakların altına soktu, kokladı, döndü. Acı bir timsalin ztırabıyla yavrularını ve eşini aradı. En nihayet insanlarda ız gördüğüm derin bir yeisle harap "in"in üstüne kendini attı, :avallı başı pençelerinin üstüne düştü, büyüdü büyüdü, beyaz ɔerde üstünde harap yuvasına ağlayan muazzam bir kurt, ıteşli gözleriyle tâ kalbime baktı. Fakat yine kurt perdeden ;ilindi. Dimağımın rüyet sahasında dinamitle atılmış binler-:e insan yuvası harabesi canlandı. Hepsinin üstünde parça ɔarça örtüleri altında didiklenmiş saçları, yaşlı gözleriyle ɔirçok kadın yerden fışkırdı. Böyle dilsiz, böyle derin ve şifa ɔulmaz bir ıztırap ve yeisi kaç yüz kadının gözlerinde, harap ve boş yuvaları üstünde, avare ve elleri bomboş dolaşırken gördüm. Haykırmayan, evza ve tavırlarıyla hiç bir suniyet ve zaaf göstermeyen, yalnız yanaklarındaki gözyaşı izlerinden acı yaşlar akarken bir tek adalesi oynamadan insanın canını altüst eden Anadolu kadınlarını, kalbin gözüyle bir daha gördüm. Ben de Viyana'nın mahalle sinemasının bir köşesinde karanlıkta bir Anadolu kadınının sükûtuyla ağladım. Gözlerimden eski levha uçtukça sıcak yaşlar da aktı, aktı.

Nihayet bu ini dağılmış aziz kurdu, düşmanını kovalarken, her tuzağa her atılan kurşuna rağmen düşmanını didik didik ederken, dağ, taş, orman, su, hepsini bir intikam yıldırımı gibi aşarken görüyordum. Kalbim de onunla beraber koştu, bir derenin ortasında "in"lerini dinamitle atan düşmanın son kemiğini büyük bir lezzet ve iştahla yerken garip bir sevinç ve zafer duydum. Yine perdenin üstünde muazzam görünen kurt silindi. Kim bilir harabeleri üstünden kaçar bahar geçtikten sonra canlanabilecek zavallı Türk yuvaları ortasında, Türkiye'nin neferini gördüm. Yuvası ezilmiş, sev-

diği şeylerin hepsi işkence içinde ölmüştü. Fakat o sevdiği, takdis ettiği şeylere tecavüz edenleri sonuna kadar memleketinden temizlemişti. Tıpkı Duatepe'nin üstünde son işgal ortasında dua eden nefere benziyordu.

Selâm sana yurdumun aziz ve ezelî neferi, Türkiye'nin has ve kahraman evlâdı. Üç gün sonra sevgili İstanbul'un son yabancılardan temizlenerek kırmızı-beyaz sokaklarında süngülerinde çiçeklerle geçtiği gün yine seni selâmladım ve seni henüz dünyanın göremediği sağlam ve yüksek seciyenle gördüm. Memleket senin seven kalbine, kavî ve erkek kollarının şeref ve namusuna mevdu oldukça, elbet yeniden can bulacak, şeref ve saadet yurdu olacaktır. Fakat yavrularının, dişilerinin yuva yaptığı diyara basacak yabancı ayaklar, kem nazarla bakacak gözler artık biliyorlar ki, dost olarak gelirlerse, muhabbet ve sıcak bir dostluk ve vefa görecekler, fakat düşman gelirlerse, onlara hayf derim, çünkü o zaman "Kurdun Memleketinde" olduklarını anlayacaklardır.

Dağa Çıkan Kurt, İstanbul 1926, s. 155-160

* *

AH VATAN, VAH VATAN

— Çamlarında sarı çiçekler açardı, ekinlerine kanarya sürüleri inerdi.

— Sana geçen sefer Kızıldeniz'den geçerken Habeşistan dağlarını gördüğümü söyledim mi.

— Ah vatan, vah vatan!

Yüzünü görmüyorum. Çocukluğumdan beri aşina olduğum ses, bana yabancı geldi. Gerçi üslup aynı, yani bir nevi uzun inleme, fakat sesin kendisi bambaşka. Eskiden güneş görmez, rutubetli mağaralarda yaşayan kör, sağır bir mahlukmuş gibi

:ansızdı. Şimdi güneşin içine atılmış, hararet ve ışıkla tu-:uşmuş, ıztırabında bir nevi cezbe olan bir insan gibi inledi.

— Demek Habeşistan'ı hâlâ çok seviyorsun R.?

Sualime cevap vermedi. Ses aynı ateş ve vecd ile sordu:

— Nasıldı? Nasıldı?

Tarif etmeğe çalıştım.

— Biçimleri başka dağlara benzemiyordu. Tepeleri dümdüz, üstleri dümdüz, başları geniş ehramlara benziyorlar. Âdeta kalemtıraşla kesilmiş gibi. Renkleri, hani güneş çekildikten sonra denizin öbür tarafındaki sırtlara dumanla karışık bir mavilik çöker, işte onun gibi. Sizin dağlar bana topraktan gibi gelmedi. Daha ziyade bilezik, yüzük yapılan parlak Mekke taşlarından oyulmuşa benziyorlardı.

— Bana niçin geçen sefer bizim dağları gördüğünü söylemedin, hanım?

Âdeta dargındı.

— Ben ne bileyim.. Sen kendi dağlarınızı hiç görmedin mi?

— Hayır, bizim taraflar ormanlık, dağları yassı, alçak, üstleri çamlıktır.

— Hâlâ köyünü hatırlıyor musun?

Kendi kendisine söyler gibi mırıldanmaya başladı:

— Bugünkü gibi. Köyümüzün arkasında çamlık vardı. Kulübelerimizin önünde tarlalar vardı. Akşamları önünde oturur; buğday öğütürdük. Güneş batarken hava kıpkırmızı olurdu. Çamlarında sarı çiçekler açardı, ekinlere kanarya sürüleri inerdi. Ah vatan, vah vatan!

— Amma sen şimdi orada yaşayamazsın R. Doktor istersin, ilaç istersin, muşamma döşeli oda istersin. O kulübelerin üstü çalı çırpı, içleri toprak, karanlık, içinde hayvan sürüsü gibi yatardınız değil mi? Bir kere senin temiz beyaz çarşaflı yatağını düşün..

O kadar coşmuştu ki gözü Afrika köyünden başka bir şey görmüyordu. Sırtları ormanlık bir dağa dayanan, önlerinde akşam rüzgârlarında dalgalanan altın ekinler olan, ağaçlarından zebercet rengi kuşlar uçuşan çalı çırpı kulübeler... Orada hâlâ eğile doğrula buğday dövüyormuş gibi vücudu sallanıyordu. O yerlerin güneşi, havası sahici, o yerler sahici vatan, sahici toprak, oradan başka her yer gurbet, gurbetin ışığı harareti suni, ne kadar güzel olursa olsun bir limonluktan ibaret... Bunların hepsini bana R. beş on kelimeyle ihsas etti.

Hatırıma bir eski masal geldi. Bir kızı bir ayı çalmış, ormana götürmüş, çalı çırpı içinde karı koca hayatı sürmüşler. Bir gün kızı kurtarmışlar, ayıyı vurmuşlar, kızı saraya götürmüş, padişahın oğluna vermişler. Kız yalnız kaldıkça hep "ayıydı uyuydu kocamıdı ya, çalıydı çırpıydı evimdi ya!"? diye dövünürmüş. Bizim R.'de şimdi "çamlarında sarı çiçek açardı, ekinlerine kanarya sürüsü inerdi" diye dövünüyor, nakarat halinde "ah vatan, vah vatan" diye inliyordu.

— Köyünden nasıl ayrıldın anlat.

— Biz Müslüman tarafındaydık. Gavurlar hücum eder, çocukları, gençleri esir ederdi. Bir seher vakti köyümüzü bastılar. Babam hacıydı. (İçinde şehadet getirdi.) Erkekleri mızrakladılar, kadınların sırtına küçük çocukları yüklediler, delikanlıların ellerini birbirine bağladılar, yürüyen çocuklar analarının arkasına düştü, yola çıktı. Yürüyemeyenleri kırbaçla sürdüler, düşenleri yolda bıraktılar. Anneme ne oldu

bilmiyorum. Küçük bir oğlan kardeşim vardı, eline yapıştım. Kaç gün gittik, bilmiyorum. Nihayet bizi bir köye bıraktılar.

— Habeş köyü değil mi?

— Evet ama dilleri yabancıydı. Müslüman değillerdi. Kardeşimi, beni ayrı ayrı kulübelere verdiler. Benim olduğum kulübede bir kız vardı, bana acır, muz ekmek verirdi. Ben de saklar kardeşime verirdim. O köyü hiç unutmam. Geceleri hiç uyumazdım. Fakat gözlerimi sımsıkı kapar, başımıza gelenlerin rüya olduğunu düşünür, sabah olunca annemi, köyümü göreceğim sanırdım. Hele köyün ortasında bir kuyu vardı. Bugünkü gibi gözümün önündedir, arkasından annem çıkacak sanırdım. Ah vatan, vah vatan!

"O köyde bir gün ben kızlarla odun kesmeye bir dere içine gittim. İki tarafı taşlık, kayalık bir dere içi. Birdenbire kızlardan birinin başına bir kaya parçası düştü, kafatası ikiye bölündü, yere yuvarlandı Yukarıya baktık, kayaların tepesinde bir maymun sürüsü vardı, adamdan büyük maymunlar.. Göğüslerini dövüyor, kollarını sallıyor, çığırışıyorlardı. Kızlar imdat için beni köye yolladı. Dillerini bilmiyordum ama işaretle anlattım. Erkekler ellerine birer sopa aldılar, köy halkı peşlerinde dere içine koştular. Köylüler maymunlara, maymunlar köylülere baktı.. Ölüyü aldılar hep beraber köye döndük.

— Sonra?

— Sonrası Yemen... Nasıl geldik, bilmiyorum. Ne kadar kaldık, onu da bilmiyorum. Sonrası İstanbul.. Ah vatan, vah vatan!

.....

Vakayı olduğu gibi anlattım. Kahramanını takdim edeyim. Ellinin üstünde, şişman bir Habeş kadın. Adına sa-

dece R. diyorum, çünkü pek ehliperdedir. Adı gazeteye geçen kadını bap tutmaz.

Bizim eve çocukluğumuzda halayık diye girdi. Derhal azat edildi ve bizimle, daha doğrusu benimle beraber büyüdü.

O zaman belki on iki yaşındaydı. Eski bir bakır statü gibi güzel endamlı, göz kamaştıracak kadar beyaz dişliydi. Dost olmak istemeyen, haşin bir kızdı. Gözleri ve sesi cansızdı. Çabuk dil öğrenmedi, okumak istemedi. Etrafıyla pek alâkadar olmazdı. Daima dalgındı. Tek hayat eseri gösterdiği zaman doğduğumuz evin büyük taşlığına inip bir nevi şarkılı oyun oynadığı anlardı.

"Fida fanki fida fanki, taşayuru şu ru ru ru.." diye bir Afrika havasına uydurup söylediği ve "ru ru ru"ları sonsuz olan bir türkü ortasında birdenbire saçlarını yün gibi kabartır, çömelir, çömeldiği yerde bir çekirge gibi sıçramaya başlar, sıçrarken dişlerinin arasından "çuçumbi çuçumbi" diye hışırtı nevinden bir ses çıkarırdı.

Ona Yemen'de İstanbulluların yamyam olduğunu söylemişler, küçük kardeşim de esasen herhangi siyah insanın tenini kazıyınca altından yamyam çıkacağına inanırmış. Geldiği akşam R. ye kardeşimin odasına bir yer yatağı yapmışlar. İkisi de sabaha kadar birbirini gözetlemiş, hangisi uyursa, öteki tarafından yenileceğine kani imiş. Hâlâ ikisi de o korkunç geceyi anlatır, güler.

Yıllar geldi geçti. R daima içi uyur gibi dalgındır. Tek alâkası sıhhatidir. Beyaz koca isterdi, kocası beyazdır; ev isterdi, küçük bir evi var.

Gençliği şıktı. Yüzüne kalın peçe kor, eline eldiven giyerdi. Maksadı Habeş olduğu göstermemekti. Bacı diyene "bacağın kopsun" diye haykırırdı.

Geçen hafta İstanbul'a geldiğim zaman Habeşistan istilâsı başlamak üzereydi. Gazeteler hep Habeş kralından İtalyanlara şöyle yapacak böyle yapacak diye bahsediyordu. Memnun olur diye anlattım.

— Öyle kral yere geçsin, İtalyan gavurundan ne farkı var, dedi.

— Ama senin kralın, dedim.

— Benim kralım olsa ben şimdi vatanımda olurdum. İnsanları esir diye sattıran kral olur mu, dedi.

Bana o zaman R.'nin vatan mefhumu, fertleri için mutlak emniyet ve hürriyet temin eden bir mefhuma bağlı göründü. Şişman ve cahil bir Afrikalı için bana bu hayli ileri bir vatan mefhumu gibi geldi.

Bu sefer beni görmeye geldiği gün başım ağrıyor, perdeleri indirmiş dinleniyordum. Karşımdaki koltuğa oturdu. Yüzünü görmüyordum. Her zamanki gibi midesinin fazla asidinden, yanını, belini aldırmayan siyatiğinden bahsetti. Hastalık lakırdısından o kadar bîzarım ki, değişsin diye Habeşistan dağlarını gördüğümü söyledim. Birdenbire bostan kuyusu çıkrığı gibi tek ahenkli cansız sesi, karanlık ruhuna çevrilmiş bir projektör gibi bana ilk defa kalbinin içindekini gösterdi. "Ah vatan, vah vatan!" diye inleyen ses, vatanı emniyet, refah ve rahat için değil, kendisi için şifa bulmaz bir iptila ile sevdiğini anlattı. Çamlarında sarı çiçek açan, ekinlerine kanarya sürüleri inen Afrika köyü onun tek aşkı olduğunu, ondan ayrı geçen yılları bir heyula gibi yarım hayat içinde geçirdiğini anladım. Bu aşkta hiç bir nazarî mütalaa, hiç bir şahsî şart yoktu. Medenî insanlarda çok terkibî ve biraz da dimağî olan vatan aşkını onun sevkitabiisi tek unsura irca etmişti. Etinde, kemiğinde, kanında müzmin bir hastalık gibi hissettiği, doğduğu yere, manzaraya, oradakilere bağlı

olan sade, fakat kudretli bir aşk... Ve inanıyorum ki vatan aşkı tek ve iptidaî bir unsura, hattâ, şehir, mahalle, doğduğu ev etrafında toplanırsa çok kudretli oluyor. Vatan aşkının bir nevi yurt hasreti olmasına ait birçok misallerden birini burada tekrar edeceğim.

Cepheden Ankara'ya Batı cephesinin "Tedkik-i Mezalim" şubesinin raporlarını bastırmak için izinle gelmiştim. O aralık idare heyeti azası arasında olduğum Kayseri yetimhanesine gitmek icap etti. Neferim İbrahim Kayserili idi. "Beni de götür, bizimkileri göresim geldi" dedi. Ankara'da bulunan küçük kardeşim de beraber gelmek istedi. Bir kamyonetle yola çıktık. İkisini de götürdüm.

Kayseri'ye girer girmez evvela İbrahim'i evine bırakmak istedik, çünkü iki gün sonra dönecektim. Anasını babasını, bilhassa hasret olduğu genç karısını doya doya görsün istiyordum. Kamyonet sokağının köşesinde durur durmaz, çocuklar etrafımızı aldı.

— İrbaam aabi (İbrahim Ağabey) İrbaam aamca, diye koluna, bacağına asıldılar. Onların feryadından mahalleli de dışarı fırladı; sarmaş dolaş oldular.

Dönerken kamyonette kardeşimi hıçkırı hıçkıra ağlar buldum.

— Ne oldu?

— Acaba biz de bir gün İstanbul'a gidecek miyiz? Acaba bizi de çoluk çocuk, abla, teyze diye karşıladıklarını görecek miyiz?. Acaba İstanbul'u bir daha görmek nasip olacak mı? Ah vatan.. Ah vatan..

O dakika kardeşim için de vatan nazarî ve terkibî değildi, çekirdeğine, ilk unsuruna irca edilmiş bir aşktı.. Doğduğu toprak, mahalle, çocuklar..

Yetimhanede Başkumandandan bir telgraf buldum. 'aarruz başlıyordu. Cepheye derhal dönmemi emrediyordu. Kayseri'den Afyon'a gideren cepheye akın eden bir insan tufanı içinden gittim. O zaman vatanın her ferdinin doğduğu yerden müteşekkil bir yer olduğunu yalnız kafamla değil, etimle, kanımla duydum. O kafile, yakın uzak her vatandaşın maddî ve manevî hak, selâmet ve saadeti için ölmeye gidiyordu. Fakat herhangisi toprağa düştüğü an, altında oynadığı bir nar ağacını, anasının hatırası saklı olan bir çeşme başını, son hayal olarak görecekti. Ah vatan, vah vatan!

Akşam, nr. 7537, 14 Ekim 1939, **Kubbede Kalan Hoş Sada,** 1974, s. 156-161.

* *

OTUZÜÇ YIL ÖNCE

Yılın herhangi bir gün veya günlerine ait kısa kısa sahneler hafızamda çaktı, söndü.

Evvelâ Dumlupınar... İnişli çıkışlı, geniş ve boş bir yer. İçerlerine doğru bir yerde, büyücek bir eski evde ordu merkezi var.Bu evden tıpkı bir deniz hamamına uzanan ince ve tahta bir iskeleye benzeyen bir şey nihayetinde, üstü açık bir odaya benzeyen genişçe bir yerinde Mustafa Kemal Paşa oturuyor, bir kıyamet gününü andıran boşluktaki hayat hareketini seyrediyor.

Bazan yaya, bazan atla vazife iktizası dolaştığım bu geniş saha dolup boşalıyor. Dumlupınar kadınları heyecan içinde. Kafile, kafile dolaşıyorlar. Yüksek sesle istilâ devrinde başlarından geçenleri anlatıyorlar. Kalabalığın ortasından bir ucu yolda bir ucu ordu karargâhında, sonu gelmeyen yüksek rütbeli veyahut alelâde erlerden müteşekkil bir esir kafilesi. Halk hep dönüp Mustafa Kemal Paşa'nın bu panoramayı seyrettiği yere bakıyor. Evin arkasından aşağı

doğru yürürseniz, kıyamet gününün içine dalmış gibi oluyorsunuz. Silâh, eşya, kâğıt paralar, insanlar, sahibini kaybetmiş uluyan köpekler, başıboş atlar, daha neler neler.

Bu eşya arasında birkaç tane uzun demir vazo var. Üzerinde iki el birbirine uzanmış, küçük parmaklarına takılı zincirin ortasına takılmış bir kalb. Bu o günkü Yunanistan'ın Anadolu ile münasebetini ifade eden bir sembol. Evet o günkü hezimete uğrayan ve çok pahalıya oturan bin zihniyetin ifadesi. O zincir işte esasen sakattı ve otuz üç yıl önce koptu. Bunlardan birini Mustafa Kemal Paşa bana hediye etmişti. Şimdi ona bakarken Yunanistan'ın o günkü hareketi hakkında iki Yunanlının sözlerini burada tekrar edeceğim. Bir tanesi o günlerde esir düşen bir Yunan neferinin sözleri. Demişti ki:

"Beni tâ Yanya'dan sürüklediler, getirdiler. İstemedik, fakat ne yapalım? Bizi topraklarınıza ayak bastığımız günden beri dağdan dağa tırmandırıyorlar. Her dağın eteğinde bu dağın arkası son merhalemiz dediler. Fakat dağlar bitmedi. Her dağı aştıkça arkasından bir tane daha çıkıyor."

Evet, Anadolu'muz küçük, büyük, sonu gelmeyen dağ ve dağcıklar silsilesidir.

Bir tanesini, Amerika'da Williamstown'da milletlerarası bir kongreyi açmak için beni davet ettikleri zaman gördüm. Yakın Şark ve Avrupa meselelerine ait bir kongre idi. Ayrıca bir de yuvarlak masanın idaresini bana vermişlerdi. Buraya gelenler arasında New York'ta Yunanca bir mecmua çıkaran bir gazeteci vardı. Masa başında konuşulurken dedi ki:

— Yunanistan için bu hezimet, megalo idea denilen yanlış hayalden ve zihniyetten kurtulmak için tek çare idi. Belki bundan sonra Yakın Şark'ta Türklerle anlaşmak ve beraberlik iki taraf için de hayırlı olacağını anlarız.

Garip olarak, Mustafa Kemal Paşa dahi harp sona erince Yunanistan'la anlaşmayı hayırlı buluyordu.

Yine otuz üç yıl evveline dönelim. Bu defa eski bir Türk evinin geniş sofasındayız. Pencerelerin önünde yuvarlak bir masa var. Başta sıra ile Mustafa Kemal, Fevzi Çakmak ve İsmet İnönü oturuyorlar. Karşılarında Trikopis. Aralarında o zaman Tetkik-i Mezalim teşekkülünü idare eden Halide Onbaşı da oturuyor, not alıyor.

Bu masada dikkati çeken Türkiye denilen temeli geniş ehramın tepesinde duran bu üç büyük askerdir. Yazık ki Ali Fuat, ve Refet Paşalar burada yok. Fakat onlar da aynı derecede ehramın salâbetine dimdik durmasına âmil olan iki büyük askerdir. Bunların hepsi tarihin revişini değiştiren bu askerî harekette, başka başka cihetlerde bu zaferin unutulmayacak nişan taşlarıdır.

Bu sahnede, bu satırları yazanı en fazla alâkadar eden, muzaffer ve mağlup askerlerin münasebetidir. Tek konuşan Mustafa Kemal Paşa. Tebessüm ediyor ve Trikopis'e iltifat ediyor, kahve ikram ediyor. Sonra bir askerî münakaşa başlıyor. Bu münakaşa, bu zaferdeki taktikler üzerindedir. Trikopis, Mustafa Kemal Paşa ile konuşurken hezimetin acısını âdeta unutmuş, mesleğinin bir yıldızı ile temas ona büyük bir heyecan vermiş. İki ordunun taktiklerini tenkit ederken, iki satranç oyuncusunu hatırlatıyorlar. İnsana, filme alınacak bir eserin senaryosunu tahlil ediyorlar gibi geliyor. Mustafa Kemal Paşa konuşurken, ne kadar yetişkin olursa olsun, bir sürü münekkit ile bir dahi eser yaratıcı arasındaki farkı derhal seziyorsunuz.

Dahilerin taktik ve metodları, sadece usul ve mantık üzerinde duran meslek sahiplerinden bambaşkadır. Mustafa Kemal Paşa'nın hazırladığı senaryo ve tatbik usulleri tarihin revişini değiştiren bir meşale altında yapılmıştır.

Bugün bunları hatırlarken otuz üç yıl önce, o büyük tarihî dramda rol almış olanların yaşayanlarından, isimsiz kahramanlarından başlayarak rahmete kavuşmuşların ve bütün bu muazzam dramın büyük bir sembolü olan Mustafa Kemal Paşa'nın önünde eğilmek gerektir..

Yeni İstanbul, nr. 2081, 5 Eylül 1955

* *

Arka Sokaktan Görüş

ARKA SOKAK

Bizim patron Bay Simavi, yazılarımın muayyen bir ad taşıyan başlık altında çıkmasını teklif etti. Başlık altında yazı yazmak gazetecilikte pek moda oldu. Modayı sevmem ama bu âdetin okuyucular için bir kolaylık olduğuna kaniim. Hangi muharririn hangi başlık altında yazdığını bilen okuyucu bunlar arasında istediğini seçer, istemediğini geçer. Bunun için bu teklifi derhal kabul ettim. Fakat yazılarımın başlığını seçmek, yani dünyaya nereden ve nasıl baktığımı ifade edecek unvanı kendim bulmak istedim. Buna "Arka Sokaktan Görüş" diyorum ve bu ismi biraz izah etmek istiyorum. Bundan sonra "Arka Sokaktan Görüş" adı altında yazıların hayata hangi cepheden baktığını okuyucular bilecek ve ona göre o sayfayı okuyacak yahut atlayacak.

İnsanların zihniyeti her devir ve memlekete muhitlerine ve bilhassa yaşadıkları sokağa göre şekil alır. Sokakları ben umumiyetle üçe ayırıyorum: Divanyolu, Orta sokak, Arka sokak.

Divanyolu: Burada kudret ve servet sahipleri oturur. Hattâ sanatkâr ve âlim ne kadar büyük olursa olsun burada oturmak isterse, kudreti olmasa bile, serveti olması, zihniyetini komşularına uydurması lâzımdır. Bunlara Amerika'da

'the four hundred" yani "dört yüzlü" Fransa'da "les deu cent familles" yani "iki yüz aile", İngiltere'de "the upper ten" yani "yüksek onlar" ve Almanya'da "obre zehutsusend" yani 'yüksek on binler" derler. Bunlar her tarihte ve her yerde ekalliyettedirler. Bunların hepsi bir örnek düşünür, yahut birbirine benzer denemez. Çünkü fert her zaman muhitinin zincirini kırar ve bilmukabil fikir cereyanları her ferdin üstünde 'hattâ aynı muhitte yaşasalar bile" aynı tesiri yapmaz. Fakat umumiyetle Divanyolu zekâsının görüşleri yukardan aşağı bakıştır. Bunların hâmisi az diye mütefekkirin yahut sanatkârın onları ihmal etmesi doğru değildir. Çünkü hayat tarzlarının ve düşüncelerinin ekseriyetin mukadderatında çok büyük rolü olabilir.

Orta sokak: Burada "orta sınıf" yani bazı memleketlerde bugün istihfaf edilen "burjuvalar" oturur. Bu sınıf büyük harpten sonra bir hayli memlekette eridi, bitti. Birazı Divanyolu'na çıktı, en çoğu arka sokaklara dağıldı. Sebep, kısmen iktisadî, kısmen de içtimaî ve psikolojiktir. Bir taraftan makine medeniyeti ve devlet monopolu, bir taraftan "burjuva"nın fazla muhafazakâr olması inkılâp içinde olan memleketlerde onları ortadan kaldırdı. Bizim memleket onlardan biridir. Bizde artık orta sınıf kalmamıştır. Onun için orta sokak da yoktur.

Arka sokak : Orta sınıfları kaybolan memleketlerde şimdi ahalisinin yüzde doksanı "arka sokak" halkıdır. Fakat bugünkü arka sokak halkıyla büyük harpten evvelkisi arasında çok fark vardır. Eski arka sokak mutlak kulübede oturur, mutlak çok fukara olurdu. Fazla olarak mutlak tahsilsiz ve öteki sokaklar halkından hemen hiç malumatı olmazdı. Bugünküler sefalet içinde de olabilir, mütevazı fakat rahat bir hayatı da olabilir. Herhalde gençleri tahsillidir ve öteki sokakları daha iyi bilirler. Çünkü yaşlıların bir kısmı sabık Divanyolulu yahut orta sokaklıdır. Eskiden bura-

da yalnız küçük esnaf ve küçük memur bulurdunuz. Bugün her iş sahibi, hattâ her nevi fikir sahibi de burada vardır. Bilhassa talebenin hattâ muharrirlerin ve mütefekkirlerin bizde yüzde doksan dokuz buçuğu arka sokaklıdır. Benim bundan sonraki haftalık yazılarım için neden bu unvanı aldığımı size kısaca anlatayım:

Kendim "orta sokak" evlâdıyım. Dünyanın dönmediğine, kendilerinin hayat tarzı ebedî olduğunda, bu tarza isyan edeni kâfir addecek kadar muhafazakâr kalmaya inanmış ve azmetmiş bir muhit! Orta sokak zihniyetinin ve görüşünün iyi ve kötü taraflarını bütün teferruatıyla bilirim. Fakat bazı esaslarına sadık kaldığım orta sokakta bir âsi gibi yaşadım. En çok merak ettiğim yer "arka sokak"tı.

Benim sınıfımdaki çocuklar Divanyolu'na kaçar sergüzeştler ararlardı. Ben çocukken üç defa evden kaçtım, üçünde de arka sokaklara. Bu çocukluk hatıraları hayli korku ile karışıktır. Fakat sıkıntı ile değil, hattâ mukadderat beni "Divanyolu" ile temasa getirdiği zaman, oraları yadırgadım, yahut fena halde içim sıkıldı. Şimdi de yine "Divanyolu" ile temasa gelirsem aynı şeyi hissediyorum.

Bugün bütün hayat için "arka sokak"ta yerleşmiş bulunuyorum. Mevkiim ve kazancım ne olursa olsun, benim artık "arka sokak"ı terketmek ihtimalim yoktur. Onların hayat ölçüsü, kıymetleri benim ölçüm, benim kıymetlerim olmuştur. Fakat Divanyolu'ndan beni okuyanlar -eğer varsa- yazılarımla ekseriyetle arka sokak halkında, kendilerine karşı görülen dar hasedi ve gayzı görmeyeceklerdir. İnsan her yerde insandır. Fazla olarak kitaptan alınan bir ideolojiye uymak için Divanyolu halkını herkesten başka imiş gibi tarif etmek âdetini de bu yazılarda görmeyeceklerdir. Çünkü bugünkü arka sokakta, bilhassa benim yaşadığım arka sokakta her memleketin Divanyolunu içinden bilenler vardır. Bunun için Divanyolu halkı yazılarımı yadırgamadan okuyabilirler.

"Arka sokak" okuyucuları da mahalleliden birinin yazısını okur gibi beni okuyacaklardır.

Alayı, kimi para vererek, kiraladığı yüksek bina penceresinden seyreder, kimi kaldırımdan seyreder. Bu kalabalık kaldırım mizacıma daha uygun ve daha alaylı geldi, dünyaya oradan bakıyorum. Onun için hafta yazılarımın adı "Arka Sokaktan Görüş" oldu.

Yedigün, nr. 251, 29 Birincikânun/Aralık 1937.

* *

YENİ DÜNYA ESKİ KADIN

Sakın bunu bir hikâye sanma, sevgili okuyucu. Bu hemen hemen doğrudur. Hemen hemen diyorum, yalnız buna "eski dünya yeni kadın" demek daha muvafık olacaktı zannındayım. Çünkü Havva anamız, Âdem babamıza günah yemişini tattırdığı günden beri kadın hep yeniliğin peşindedir.

Dava evde başladı. Beraber büyümüş, akraba arkadaş bir sürü genç çay masası etrafında toplanmışlardı. Bu toplantılarda büyüklere söz düşmüyor. "Bir ağız, iki kulak, bir söyle iki dinle" öğüdü, artık çocuklara değil yaşlılara râci. Dinledik.

Üç bekâr erkek vardı. Biri otuza yakın. Evli bir genç kadın ona sataştı.

— Sanki neden evlenmiyorsun?

— Niçin durup dururken boynuma esaret halkası geçireyim?

— Ya, evlenmek esaret mi?

Bunu söylerken kolunu yanında oturan kocasının boynuna attı eğildi, gözlerinin içine baktı:

— Sen ne dersin?

Genç koca cevap vermedi. Gözlerini çay fincanından kaldırmadı bile. Bekâr genç güldü:

— Gördün mü? Cevap vermeye bile cesareti yok. Şimdiki kocaların hepsi böyle. Ağızlarını yalnız karılarının olmadığı yerde ve sadece dert yanmak için açıyorlar. Kocalar o kadar esir ki en kapitalist dünyadan fabrika amelesi, onlara nisbeten "lord" gibi. Bir orta halli ailelere bak. Kocalar sabahtan akşama kadar çalışıyor, fakat kendilerine beş para sarfedemiyorlar. Hiç birinin sırtına giyecek temiz bir esvabı yok. Karıları inci boncuk içinde, erkekler ekseri yakalık bile alıp takamıyorlar. Eski kadınlar hiç olmazsa erkeklerin üstüne başına bakar, akşama bir sıcak çorba pişirirlerdi. Evli arkadaşlarım şimdi evlerinde peynir ekmek, sucuk, pastırma yiyor, çünkü hanımlar gündüz sokak sürtüyor.

— Para ile değil, sıra ile... Eskiden sizler kadını esir gibi çalıştırır, vahşi hayvan gibi kafes arkasına hapsederdiniz. Şimdi kadın hür oldu. Çekemiyorsunuz. İnkılâp lafı oldu mu kimseye söz bırakmazsınız. Dünyayı yeni baştan keyfinize göre yapmak istiyorsunuz. Fakat yeni kadın istemiyorsunuz. Eskisi gibi kadın ağzını açınca boşayıp sokağa atamıyorsunuz. Ha, ha, ha... Yaşasın yeni dünya! Siz analarımızı nasıl esir gibi kullandınızsa, biz de sizi öyle kullanacağız..

— Aptalını bulunca elinizden geleni arkanıza koymayınız. Fakat tuzağınıza düşmeyeni bulunca, arkasından koşuyorsunuz.. Sizi adam edinceye kadar biz bekârlar "evlenme grevi" yapacağız..

Münakaşa kızıştı, şapkamı aldım, sokağa fırladım. Yeni eski davasından midem bulanmaya başlamıştı.

Bayezıt camisinin avlusuna gittim. Çınarın altında masalar vardı. Bir iki kadın ve erkek oturmuşlardı.

Şadırvana karşı bir kahve içmek istedim, fakat erkeklerin somurtkan yüzlerinde, kadınların ateşli gözlerinde evdeki davanın burada da sürülmesi istidadını sezdim. Güvercinlere yem vermeye gittim. Hayvanlar arasında herhalde sulh ve sükûn olacak. Fakat bazı güvercinlerin ötekilerin tepesini gagaladığını, ağızlarından yemlerini aldığını görünce, gayri ihtiyarî: "Acaba bu mütecaviz ve aç gözlüler dişi mi, erkek mi" diye kendime sordum ve gözüme ilişen bir kitap sergisine gittim.

Berber dükkânının önüne tahtadan bir peyke konulmuş, üstü kitapla dolu. Fransızca eski lugat, meşk defterinden, bilmem kaç asır evvel yazılmış Arapça el yazısı esere kadar vardı.

Sahibi, altmışlık bir ihtiyardı. Sakal kır, ağızda diş yok, fakat gülümsemesi hâlâ bir çocuk gibi, küçük gözleri İstanbul'a mahsus olgun ve alaycı bir anlayışla dünyaya bakıyor. Hoşuma gitti.

Kitaptan evvel ne satardı? Bilmiyorum. Herhalde memur eskisi değildi. Çünkü muayyen bir kalıba girecek insana benzemiyordu. Belki küçük esnaftı, belki her vakit kitap satardı. Pantolonu yamalı, ceketinin dirsekleri yıpranmış, fakat mintanı tertemizdi. Görmüş geçirmiş bir adam! Karısına iyi numara verdim. Kocasına baktığı belli. Bizim bekâr gencin hasret çektiği eski ev kadını örneği olacak.

Kitapları seçtim. Seksen kuruş tuttu. Kitapçının yirmi kuruşu çıkmadı. Ceplerini karıştırdı, ancak bir beşlik çıkarabildi. Yüzüme baktı, sırıttı.

— Lirayı bana ver, üstünü vereyim.

Serginin yanında bir kadın hâsıl olmuştu. Kadana gibi bir şey. Sırtında siyah bir yeldirme, başında yazma bir başörtüsü, çenesinin yanında ilmikli. Ağzında sakızı bile var. Boynundan bir kese çıkardı, fakat içine bakmadan ani bir fikirle yüzü kızardı. Hiddetlenmişti.

Başı berber dükkânına çevrilmiş, belki berber çırağına dert yanıyor, sert sert haykırıyordu.

— Yezit herif! Kâfir moruk! Her akşam "beş paralık alış veriş etmedim" diye yemini basar. Dilerim Allah'tan çarpılsın! Buradan geçmesem seksen kuruşu da iç edecekti.

Kitapçı küçüldükçe küçüldü. Kadının tarafındaki omuzu, tokattan sakınan bir çocuk gibi kalktı. Eğildim, fısıldadım:

— Karın mı?

Başını salladı. "Heyhat!" der gibi bir ifadesi vardı. Kadının kesesinden para çıkarmakla meşgul olmasından istifade ederek sordum:

— Her vakit böyle mi?

Derdini anlayan birini bulmak sevinci küçük gözlerini parlatmıştı. Kasketini -kadın yüzünü görmesin diye- eğdi. Bir gözünü kırptı, elini ağzına götürdü. Dudakları bir şeyler söyledi. Sesi çıkmıyordu, fakat kımıldanmalarından anladım.

— Kadın değil mi? Hep bu!.

Yedigün, nr. 201, 13 İkinci kânun Ocak 1937

EDEBİYATA GÖTÜREN DİL

"Dil hayattan doğar ve hayat kendi yarattığı dili besler" (Vandryes)

Bu satırlarda gazeteciliğe dair bir yazımda, daha evvel bahsettiğim bir ankete cevap verdiğimi söylemiştim. Şimdi o anket listesinin onbirinci sualini ele alıyorum. Soruyor:

"Türk edebiyatının dili ve bizi bu dile götürecek yol hangisidir?"

Bu sualin kendisinden ziyade tertip edenin zihniyeti beni düşündürüyor. Bilhassa "hangisi" kelimesi üstünde duruyorum. Acaba kaç tane Türk dili vardır ki bunların hangisine hangi yoldan gidebileceğimizi sorabiliyoruz? Mamafih, biraz düşündükten sonra Cumhuriyet devrinin reformları arasında bir de nevi tamamen bize mahsus bir dil meselesi olduğuna bakarak böyle bir sualin pek de yersiz olmadığı kanatine varıyorum.

Fakat kendi kendime ben de soruyorum; Bu suale acaba bir sanatkâr, bir edebiyatçı sıfatıyla mı, yoksa filoloji bakımından muhtelif mektepleri dikkate alarak mı cevap vermeli?

Tabiî evvela edebiyatçı ve sanatkâr sıfatıyla cevap vermek isterim ve bu sahifeler hattâ ciltler dolusu bir cevabı içine alan Vandryes'in başa koyduğum bu cümlesini tekrar etmekle bütün kanaatimi söylemiş olurum. Fakat dil reformu bir realite ve bu realitenin ister istemez yazılarımıza, ifademize tesiri olacağı için objektif ve kısa bir suretle dilimizin geçirdiği safhalar ve bu safhaları doğuran zihinler ve aksülameller üstünde de durmak icap ettiğini de unutmuyorum.

Biz Türkçe dediğimiz zaman, tabiî yakın şarkta, yani bugünkü Türkiye'de söylenen ve yazılan dili kasdederiz. Çünkü Türkçelerin en mütekâmili, terkiplisi ve (övünmek gibi görülürse affedilsin) en güzeli bizim Türkçemizdir. Esasen dünya yüzünde herhangi modern ve edebiyatı yüksek garp dilini ele alırsak alalım, onun muhtelif dillerden teşekkül ettiğini, mütemadi bir kelime ve fikir alış verişinden doğduğunu görürüz. Bunun garpta en bâriz örneği eğer İngilizce ise, şarkta veya yakın şarkta en bâriz örneği bizim dilimizdir.

Anglo-Saksonlar Britanya adalarını zaptettikleri zaman konuştukları dil -eğer tabir câiz ise- bir nevi Alman lehçesi veyahut lehçelerinden ibaretti. Zaptettikleri diyarda Romalılar vardı, Keltler vardı, daha sonra Normanlar geldi. Bütün bunların karışması ve Hristiyanlığın esaslı tesiriyle bugün Almancadan fazla yahut o kadar Fransızcayı hatırlatır. Daha doğrusu, muazzam bir kelime hazinesinden hiç birine benzemeyen ilmî ve fikrî tarafı su gibi berrak ve vâzıh, şiir ve edebiyat tarafı yerine göre lirik, romantik, klasik, realist hülâsa, her tarzı birinci derecede bir kudretle içinde toplanmış kendinden başka birine benzemeyen bir dünya dili ortaya atılmıştır.

Tabiî bu dilin muhtelif safhalarından muhtelif cereyanlar ortaya atılmıştır. Latince fazla hâkim olduğu zaman Anglo-Sakson kelimeleri hâkim kılmak isteyen, dil fazla muğlak olduğu vakit sadeleştirmek gibi birtakım meyiller ortaya atılmıştır. Bunlardan hiç biri dilin tabiî tekâmülüne mâni olmamış, nihayet bugünkü zengin klasik ve güneşin altında herhangi duyulan veya düşünülen şeyi ifade etmeye kadir vaziyetini muhafaza etmiş. Çünkü hiç bir zaman dili şu veya bu yolda yürütmeye kadir bir müdahaleye imkân vermemiştir.

Johnson'un dediği gibi İngiliz dili İngiliz anayasası gibi ihtiyacın ve hayatlarının bir ifadesidir. O kadar ki, İngilizler hattâ "akademiler"e bile muhalif kalmışlar. İngiliz diline inzibat vermek isteyen zümrenin başında gelen ve ona göre lugatını hazırlayan S. Johnson bu lugatın mukaddimesinde bunun mümkün olamayacağını görmüş: "Hiç bir yaşayan dilin kusursuz lugatı olamaz, çünkü daha lugat basılırken bazı kelimeler doğmakta (çiçek açmakta), bazıları ölmekte (solmakta) dir" demiştir.

Gene dile herhangi cereyan ve zümrenin uzun zaman hâkim olamayacağını şu sözleriyle ifade etmiştir: "Hayatı bin sene uzatmayı vaadeden bir elixer'a güleriz; fakat dili mumlayıp bozulmaktan kurtaracağını tahayyül eden lugatçıya da gülmek aynı surette haklı olur.. Mamafih, akademiler; dilin ana yollarını muhafaza, kaçakları yerinde tutup, müstevlileri tardetmek ümidiyle tesis edilmiştir. Fakat bütün bu tayakkuz ve faaliyetler şimdiye kadar hep beyhude olmuştur; sadalar teşriî mâniaları aşan uçucu ve tutulmaz şeylerdir. Kelimelere zincir vurmak, rüzgâra kamçı vurmak kadar, arzu ile kuvveti ayarlayamayan bir gururun yaptığı işlerdir."

Bu tabiî kanun az çok bütün diller üzerinde müessir olmuştur. Gerçi bazı lisanlarda filolojik tetkikler diğerlerinden fazla, bazılarında da ırkî veya harsî menbalara göre kelime seçmek, o kelimeleri yazıda kullandırmak için gayret sarfedilmiştir. Fakat tarihte hiç biri üzerinde dilin şekil ve en iptidaî malzemesi olan kelimeler hakkında teşrî tazyık yapılmış değildir. Çünkü edebiyat ve canlı vechesini tayin eden halk, lisanın yaratıcı ve yaşatıcı menbalarıdır. Çünkü halkın kendine mâlettiği kelime, aynı mânâyı ifade eden başka bir kelime, o dile girdiği zaman bir "sinonim" yani biraz farklı bir bir mânâ getirmek suretiyle yerleştirilmiştir. Gerçi bazan yeni bir kelimenin bir dilde, aynı mânâyı ifade

eden eski bir kelimeyi sürüp çıkardığı da vâkidir; fakat bu ancak halkın zihniyet, hars, zaman psikolojisine tâbi bir meseledir. Yakın Şark Türkleri yurdumuza, muhtelif zümreler halinde -tıpkı Anglo- Saksonların Büyük Britanya'ya geldiği gibi- geldiler ve yerleştiler. Birçok tesirler altına girdiler.

Farsça, bilhassa Arapça, orta devrin şarkta Latince ve Yunancası rolünü oynadı. Türkçe de tabiî olarak o tesire tâbi oldu. Aynı surette Balkanlar ve Kafkaslardaki vaziyetleri itibariyle, oradaki dillerden -sayı itibariyle çok kelime almamakla beraber- sada itibariyle dilimize çok zengin bir âhengi getirdi. Dilimizin bu zenginliği sırf sada tarafına inhisar etmiş değildir. Halkın bazan muhtelif zihniyet ve görüşleri, hem de en derin ve felsefî olanları, öyle güzel ve sade bir tâbirle ifade edişleri vardır ki, bu ancak asırların vücuda getireceği bir terkibin, bir olgunluğun neticesidir.

Mamafih, ilmî bakımdan kısmen Arapça ıstılahların fazla ağdalı, kısmen de rönesansla doğan ve çok süratle ilerleyen yeni ilim şubeleri ve görüşleri ifade edemediği zaman, bunları dilimizin ve kafamızın alışkın olduğu garptan almamız lâzım gelmiştir. Bundan daha tabiî bir şey olmamakla beraber bu yeni terimlerin gündelik kelimelere bilhassa hissin ve bir dereceye kadar düşüncelerimizin asırlardan beri ifade ettiği kelimelere, tesiri olmaması lâzım gelir. Mamafih, sebebi ne olursa olsun, resmî yazılar bugün konuşulan ve yazılan dilden o kadar ayrılmıştır ki, bu, ancak imparatorluk devrinde Bâbıâli'nin resmî dili kadar yaşayan dile yabancı olmuştur.

Bunun acaba edebiyat diline ne kadar tesiri olabilir? Bunu kestirmek şimdilik mümkün değildir. Fakat ister istemez, alışkın olduğumuz ana dilimizin içinde çok sayıda, -kaynağı ne olursa olsun- bir takım yabancı sesler ve yadırganan kelimeler duyulmaya başlamıştır. Bunun şuuraltı dahi olsa muharrirlerin üzerinde tesiri olmuştur. Halbuki

herhangi sanatkâr muharrir, kalemi eline aldığı zaman kelime denilen malzemenin varlığından haberdar olmaması lâzımdır. Çünkü edebiyatı yapan "kelime" değil, cümledir. Bu cümlenin içindeki kelimeleri, herhangi bir his, fikir veya tabiat resmi yaparken, bir ressamın boya seçtiği gibi, muharrir seçer.

İşte bundan dolayı müstakbel edebiyatımıza lâzım gelen dili, daha evvelden tesbit etmek demek, ölü doğmaya mahkûm bir edebiyatı sanatkârların şuurlarının altında hazırlamak demektir.

Benim hatırıma bir sanatkâr olarak şunlar gelmektedir:

1. Dil, en evvel maziden gelen bazı kıymetlerin, zihniyetin ve psikolojinin, fert ve cemaat hayatının ifadesidir. O halde, bu dili bırakmış olan mazi malzemesini gelecek nesillere mâledebilmek için, Türkçenin başta gelen büyük eserlerini çocuklarımıza tanıtmak, onlara mâletmek gerektir.

2. Muharrirlerimizin bilhassa sanatkâr sınıfı bir taraftan edebiyat mirasını iyi tanırken bir taraftan da halkın diline, ifade tarzlarına dikkat etmeleri lâzımdır. Tabiî olarak dünün ve bugünün hayatını anladıkları gibi yazmaya ancak bu suretle varabilirler.

3. Bugün her yazı yazan için eskiden çok fazla derin ve geniş bir dünya harsına, dünya görüşüne ihtiyaç vardır. Gerçi bir şair birkaç mısra içinde bazan bütün zaman için yaşayabilecek bir hayat resmi yapabilir. Fakat, büyük edebiyat daha çok şâmil, daha çok geniş bir fikir ve his terkibidir. Dili kendi haline bırakalım ve dilin kullanma tarzını kelime intihabını da istidat sahibi muharrirlere bırakalım. Yarınki edebiyat dilini, onlar, halkla beraber yaratacaklardır.

Bilgi, c. IV, nr. 44, 1 Aralık 1950, s. 5-8.

EMİN EFENDİ LOKANTASINDA

Üç buçuk yıl evvel bu lokantayı gördüm. Bayezıt'ın emsalsiz dekoru içinde olduğu için pek sevdim ve yemek yemek çok istedim. Olamadı. Geçen hafta, çarşıda işim vardı. Bazı dostlarla beraber öğle vakti içeri daldık. İçerisini de dışarısını da gören bir köşede boş masa bulduk, oturduk.

Kalabalıktı, fakat bir tek tanıdık sima yoktu. Gene de hiç yadırgamadım, hattâ dün ayrılmışım gibi bu muhit bana aşina geldi. Ve bu yakınlık ne çocukluk hatıralarına karışan camiden, ne de müşterilerin Türkçe konuşmasından hasıl olmuştu. Burada konuşulan dil Çince dahi olsa, konuşanlarla anlaşacağıma inanıyordum. Çünkü dünyanın her tarafında üniversite talebesi benim fikir yoldaşımdır. Bizi birbirimize bağlayan müşterek bir fikir tecessüsü, zamanla kaybolmayan manevî bir iştiha vardır.

Bu genç kalabalık içindeki ağarmış saçlı hocaları da yadırgamadım. Çünkü üniversite hocası da bir malumat müstahasesi olmamışsa yaşlı bir üniversite talebesinden başka bir şey değildir.

İşte bu aşinalık bana, herhangi misafir olduğum ve hepsiyle oturup günlerce konuştuğum üniversite sofrasındayım hissini verdi. Yalnız hafızamda bu sahnenin uyandırdığı üniversite sofraları ve yuvarlak masalarında ben, gelip geçen bir konuktum. Burada kendi evimdeydim. Onun için çalışma saatleri arasında sofra başında yahut kahvede gelişigüzel düşünen bir talebe gibi dünyaya daldım ve birbiriyle münasebeti pek sıkı olmayan şeyler düşündüm.

Yemek döner kebapla başladı. Gurbet günlerinde çok özlediğim bu yemek zihnimi, geleneğin hayatımızdaki tesirine götürdü. Kapıdan ökçesiz iskarpinli, açık başlı, temiz yüzlü kız talebe giriyor, yukarıya çıkıyor; masalarda uyanık

yüzlü gençler alçak sesle konuşuyor, bazıları tek başına oturmuş, bir taraftan yemek yiyor, bir taraftan notlarını gözden geçiriyor. Sükûn için mütemadi bir fikir faaliyeti ortasındayım. Onun için bizim Bayezıt üniversite muhiti bana Fransız ve Amerika'dan fazla geleneğine bağlı kalmış İngiliz üniversite havasını, bilhassa Oxford gibi en eskisini hatırlattı. Garip olarak ne zaman Oxford'a gitsem, asırların markası olan muhalled binaları, yeşil çınarları, mor salkımlı, o muhite hâkim ve sahip talebesi bana İstanbul'un eski abideler etrafında gelmiş geçmiş fikir merkezlerini düşündürürdü. Esasen mektep geleneksiz olmaz, ister iptidaî, ister âlî olsun.

Fikir, ne kadar mükemmel, bina ne kadar yeni vasıtalara mâlik müesseselere konursa konsun, olmak için kendisine mahsus havaya, yağmura, güneşe, zamana ihtiyacı vardır. Fikir, herhangi bir yemiş gibi bir tek mevsimde olmuyor, birçok mevsimler, tecrübeler ve devirler istiyor. İcat edilmesi mümkün olmayan bir tek şey varsa; o da fikir limonluğudur. O kadar ki, en zengin ve modern Amerikan üniversiteleri hars ve fikir sahasında ihtisas yapmak isteyenleri hâlâ Fransız ve İngiliz, (yakın zamana kadar) Alman üniversitelerine gönderiyordu.

Kebap biter bitmez kendi kendime dedim ki:

"Bizim bu genç üniversite, bu toplu ve batılı simasını alalı pek çok zaman olmadı. Neden talebesinde ve profesöründe eski bir üniversite mahsullerinin havası var:

Cevabım şu vadide oldu:

Evvelâ arkamızda belli başlı eski bir üniversite geleneği var. Gerçi biz eskilerine medrese derdik. Fakat Oxford gibi İngiliz üniversiteleri, hattâ bizce en malum olan Fransızların meşhur Sorbon'u da dahil olduğu halde, evvela

medrese olarak başlamış, orta devir ilim müesseselerine hâkim zihniyetle başlamıştır. Fakat başlangıçları onüçüncü asrın iptidalarına, hattâ bazıları daha geriye giden bu orta devir üniversiteleri, içlerinden şekil hâkimiyetine isyan eden, mantık oyununun sakat olduğunu, softalığın fikre zincir vurduğunu isbat eden büyük simalar yetiştirmiş, bu fikir merkezlerini insanlığa mâledecek kadar esaslı, dünyanın her tarafından ilim talebesi getirtecek mertebeye çıkarmak için, üniversite zihniyeti bir hayli kurban, bir hayli şehit vermiştir. Bu üniversitelerin bizim Fatih medreselerine rahmet okutacak karanlık, dar düşünceli ve müterreddi sahneleri olmuş, fakat hiç bir zaman karanlık tamamen galebe çalmamış, hiç bir zaman hayatın fikir cephesi bu yerlerde tamamen yıkılmamış, hiç bir zaman yalnız şekilden ibaret bir üniversite müstahasesi haline girmemiş.

Buna mukabil bizim medrese denilen eski üniversitelerimiz içlerinden ölmüşler, dünyanın medreseden mektebe geçtiği devir, onların duvarlarının içinde doğmamıştır. Onun için bizde medrese ile üniversite arasında uzun bir fasıla, hattâ bir uçurum var. Onun için üniversite, ilim sahasında medreseyle alâkasını tamamen koparmış fertlerinin himmetiyle başlamıştır. Bu ikinci başlangıç ne zamandır? Göründüğü kadar yeni midir? Bir bakımdan evet, bir bakımdan hayır? Neden "evet" onu bırakalım. Hayıra gelince:

Bizde belki Üçüncü Selim bin bir korku ve müşkilat içinde Mühendishane'yi kurduğu gün, üniversite tohumunu atmış oluyor. Gerçi ondan sonra çölde yolunu kaybetmiş, topal bir deve gibi yeni fikir ağır ağır sürünmüş, zaman zaman başını kumların içine sokmuş, uyumuş kalmış. Fakat bu duraklara, boşluklara rağmen, Tanzimat'tan beri bu Emin Efendi lokantasındaki üniversitelilerin havasını yaratmak için uğraşan, mücadele eden fertler, mektepler, kısa da olsa devirler ve hamleler var. Onlar ana ordunun yolunu açmak,

yürüyüşünü temin etmek için öne atılmış, feda edilmiş keşif kolları sayılabilir. Fakat fikir yürüyüşünde dahi keşif kolları çıkmadan yeni ülke zaptetmek imkânı var mıdır?

Kahve çok nefisti. Meraklı bir Fransızın eski Burgonya şarabını uzun uzun kokladıktan sonra içtiği gibi içtim. Zihnim şimdi gene eskiye gitti. Acaba bugünkü Oxford'un onüçüncü asır Oxford'una bağlandığı gibi, bugünkü Bayezıt onbeşinci asır Fatih'ine bağlanabilir mi? Hayır. Çünkü, gerçi Fatih'le başlayan ve kısa süren ilim ve felsefe, hiç olmazsa ilim ve felsefe zihniyeti hâkim olan canlı bir devir var, fakat bu devir fazla çabuk geçiyor, fikir tecessüsünün insanları götürdüğü ilim ve tecrübe yolunu çabuk bırakıyor, duvarlarının içine kapanıyor, gözlerini yumuyor, kulaklarını tıkıyor. Fikir kansızlıktan ölüyor, medrese asırdan asra aynı şeyi tekrar ediyor, dünyayı kökünden sarsan cereyanların ismini bile işitmiyor. İşte bunun için Bayezıt'ı bir türlü gönlüm Fatih'e bağlamak istemiyor.

Acaba Fatih, bir gün bu genç ve canlı Bayezıt'a girebilir mi? Buna asla demek isterim, fakat zihnimdeki istifham işareti bir burgu gibi kafamı deliyor. Gerçi Bayezıt'taki genç üniversitenin geleneğinde Yakın Doğu'ya Türkün ilk hâkim olduğu günlerdeki cesaretini salâbetini, kısa süren fikir tecessüsünü görmek istiyorum. Fakat onu takip eden fikir tereddisini, ehl-i kehfinki kadar uzun süren gaflet uykusunu istemiyorum. Allah Bayezıt'ı eski, yeni softa zihniyetinden, fikre zincir vuran, dimağın gözlerini kapayan, öğrenmek, bilmek arzusunu uyuşturan her kazadan muhafaza etsin diye dua ediyorum.

Diyorum ki: Yakın Doğu Türkleri dünyanın kudret noktalarından birini kuvvetleri sayesinde aldılar, cesaretleri ve akla sığmaz fedakârlıkları sayesinde muhafaza ettiler ve edecekler. Onlar bu şerefli mevkiin daimî sahibi olmak için lâzım gelen teknik kabiliyeti süratle elde ediyor ve edecek-

ler. Fakat Emin Efendi lokantasındaki gençlik ve hava, fikir ve sanat sahasında da ülke zaptetmek emelini doğuruyor. Ve eğer bu emel bir gün tahakkuk edecekse, hiç şüphe yok ki, onun temeli Bayezıt olacaktır. Belki de torunumun torunu Bayezıt denir denmez, Oxford yahut Sorbon gibi bir fikir merkezi anlaşılacak bir günde yaşayacak.

Böyle bir hedefe vâsıl olan başka üniversiteliler hangi yollardan geçmişler, hangi tehlikelerle çarpışmışlar? Bunları bugün düşünmek vakti geçti. Kahvemi içtim, telvesini bile yedim. O halde bana, genç üniversitelilere "yolunuz açık olsun arkadaşlar" deyip bu kapıdan çıkmak düşüyor.

Akşam, nr. 7375, 29 Nisan 1939.

* *

İKİ EŞ SANATKÂR

Bunlardan biri Şerif Muhittin, diğeri Safiye Ayla'dır.

Safiye Asla'yı birkaç yıl önce "Beni giryan eden hükm-i zamandır" parçasını söylerken, Doktor Adnan'la beraber bir konserde dinlemiştik. Safiye Ayla'nın nev-i şahsına mahsus bir sesi vardı. Gönlünün içinden, daha doğrusu kalbinden sızar gelir.

O zaman daha doğrusu kader denilen ve önüne geçilemeyen hayata hâkim hükmünü, Safiye Ayla sade sözle değil sesle de ifade etmişti. İkimiz de elli yıldan beri şahit olduğumuz bu hükmün, bir mısra içinde, bir sanatkâr sesiyle aksini işitir gibi olmuştuk.

Şöhreti daha fazla udî olarak tanınan Şerif Muhittin'i ne görmüş, ne de dinlemiştim. Gerçi, merhum Şerif Haydar'ın Çamlıca'daki köşküne yakın bir evde çocukluk günlerinde komşuluk etmiştik. Fakat o zaman herhalde o da (belki ben-

den de küçük) bir çocuktu. Gene o günlerde, o komşulara ait hatıram, Şerif Haydar'ı yani -Şerif Muhittin'i- muhayyilemde Peygamberimizin yüzüne benzetmekten ibarettir. Eski bir dostun Yeşilköy'deki evinde evvela Safiye Ayla sonra eşi ile ilk defa olarak karşılaşıyordum. Safiye Ayla, merhum Mehmet Baha'nın bestelediği Abdülhak Hâmit'in bir şaheserinden bir parça okudu. "Kısas isterim, padişahım kısas" diye yükselen pürüzsüz bir ses acı bir feryat halinde salonu çınlatırken, piyesin kahramanlarının ruhlarını görüyor gibiydim.

Bu parçayı, önünde mavi deniz serilen, yanları yeşillik salonda, içime sindirirken eşi Şerif Muhittin de geldi. İnsanların iyi ve kötü taraflarını anlayan olgun bir yüz: Aynı zamanda müsamaha ve şefkat ifade eden dikkate değer bir sima! Herhalde hafızamda yıllar yılı biriken sonsuz insan simalarına kıymetli bir ilâve!

Biraz sonra, geniş ve uzun salonun öbür köşesine çekildi, udunu eline aldı ve çalmaya başladı.

Ben telli sazlar arasında o güne kadar en az uda mevki veren, hiç bir udînin üzerinde büyük bir tesir yapmadığı bir insandım. Fakat uzak köşemde onu dinlerken, birdenbire denizi unuttum. Uddan çıkardığı sesler birbirine örümcek ağı gibi karışan garip nağmeler ne alafranga ne alaturka bir havaya benziyordu. Bitince yerimden kalktım, yanına gittim. Ne çaldığını sordum. Dedi ki:

"Çocukların koşuşu ve oynayışı."

Hakikati halde çaldığı hava dünya yüzüne yeni gelmiş, taptaze bir takım küçük mahlûkatın hareketlerini ifade ediyordu. Sözüne devam etti:

"Çok sene evvel Amerika'ya gençlik çağımda bir turne yapmak için davet edilmiştim. Tabiî heyecanlı idim, sükûn

içinde düşünmek istiyordum. Kamaramın yanında bir sürü çocuklu bir aile vardı. Küçükler koşuyor, gürültü ediyor, hiç rahat vermiyorlardı. Kaptanın yanına gittim. Bu gürültünün önüne geçmek için aileye müracaatın doğru olup olmayacağını sordum. Çocukların babaları da kaptanmış. Gemisinde çıkan bir yangınla yanarak, Atlantik'te batıp gittiğini, bundan çocukların anasının, yavruları kendi haline bıraktığını söyledi. Bunu duyar duymaz çocukların konuşmaları ve gürültülü oyunları bir mânâ kesbetti. Kalbimde uyanan bu acı, bana işte bu parçayı ilham etti. Kamaramda bunu hazırladım."

Eminim ki Amerika'da bu havayı çaldığı zaman, udu iptidaî bir saz telakki eden sanatkârlara dahi udun kadrini bildirmiştir.

Evet, insanları sıkan hattâ isyan ettiren bir gürültü dahi, hayatın iç mânâsını sezen bir sanatkârı bazen ahenge, nizama bağlatan bir eser yaratmaya sevkediyor. Kulağınızı tırmalayan, size çirkin gelen, öyle mânâsız gümbürtü ve şamatalar oluyor ki evvela isyan ve hiddet duyuyorsunuz, fakat bu gürültüyü yapanların ruhî durumlarını, onları bu harekete sevkeden psikolojik âmilleri eğer sezecek bir kafanız ve kudretiniz varsa, derhal önünüzde hayatın sonsuz sahnelerinden birini canlanmış buluyorsunuz.

O gün, Şerif Muhittin aynı zamanda violonsel de çaldı. Şüphesiz bunda da ileri bir sanatkârdı. Fakat kabiliyetle çaldığı klasik parçalardan ziyade, kendi kompozisyonları beni sardı. Çünkü teknik itibariyle, aynı derecede kudretli sanatkârlar vardır, fakat onun kendi ruhunun yarattığı parçaları sazının tellerinde canlandırdığı zaman, bambaşka ve her biri hafızanızda yer alan hislerle ve sahnelerle karşılaşıyorsunuz.

Düşündüm. Son zamanlarda, birçok taraflarını çok beğendiğim ve alâka duyduğum İstanbul radyosu neden bu iki sanatkârı, dinleyenlere bir ses ve musiki ziyafeti vermeğe davet etmiyor.

Yeni İstanbul, nr. 2482, 15 Ekim 1956

* *

DOKTOR ADNAN'IN VEFALI DOSTLARINA

Kendisi beş sene evvel, insan aklının hiç bir zaman kavrayamayacağı ezel denilen kudretin bir zerresi olmuştu. Sizler onu bugün anarken ben de kısaca birkaç hususiyetinden bahsedeceğim.

Derdi ki: "Benim adım Adıvar değil, a duvar!"dır. Bundan ancak bugün şu mânâyı çıkarıyorum: İnsan vücudu ruhunun duvarla çevrilmiş bir zındanıdır. Bunu o da duymuştu.

Bir doktordu. Fakat sadece vücudun değil, ruhun da laboratuvarlarda keşfedilemeyecek birtakım mikroplarla dolu olduğunu hissetmişti. Ruh mikrobunun bütün insan topluluklarında hatta fertlerinde bulunduğuna inanırdı. Bu mikroplar insanlara ve topluluklara göre başka başkadır: 1. Kudret ve şöhret düşkünlüğü 2. Para ve mevki hırsı. Bu hırs bazen en mübarek insanların baştan çıkmasına sebep olmaktadır.

Bir insanın bu mikroplardan kurtulması için, kendisince şöhret ve kudreti ne derecede olursa olsun bir insanı tanrılaştırmaması, ona her zaman ve her ne pahasına olursa olsun doğruyu söylemesi icap eder. İkinci tedavi paradan korkmaktır. Dr. Adnan'ın bu tedavi usulünü bir ruh doktoru gibi kendisine nasıl tatbik ettiği üzerinde durmayacağım.

Doktordu, fakat memleket uğrunda mesleğini bir tarafa bırakıp umuma hizmet yolunda kellesini koltuğunun altına

aldığı devirde dahi, doktorluğunu hastalarına hizmet yolunda nasıl kullandığının bir misâlini vereceğim.

Ankara'da Büyük Millet Meclisi'nde reis vekili olduğu ve vaktinin artan kısmını karargâha vakfettiği zamanlarda umumiyetle sabahlara kadar çalışırdı. Sadece cuma günleri boştu. İşte o günlerde bize ayrılan mütevazı odada vaktini köylerden gelen hastalara hasrederdi. Yalnız yanımızdaki Kalaba köyünden değil, civar köylerden de öküz arabalarıyla hastalar getirirlerdi. Onların ilaçlarını, mütevazı hayatının ekmek parasından arta kalanı ile temin ederdi.

İşte bu onun maddî tarafındaki kudretini etrafındaki insanlara hasretmiş olmasının bir misâli.

Konuşmamın başında ruh mikrobunun para veya kudret ve mevki hırsı olduğuna inandığını söylemiştim. Bu mikrobun Türkiye'de en salgın tarafının jurnalcilik ve çanak yalayıcılık olduğunu tecrübe ile bilirdi. Abdülhamid devrinde on yedi yaşında hapse girmiş olan bir insanın bunun sebebini bilmesi tabiî idi. Bunların muhtelif misâllerini ve bu salgına tutulmuş insanların hususiyetlerini daima anlatırdı.

Sinekli Bakkal'da hapisteki Kız Tevfik'in tırnaklarını söken, fakat devir değişince onu "günün en büyük kahramanı" diye karşılamaya giden jurnalci imamın macerasını romancı eşine kendisi anlatmıştı.

Herkesin olduğu gibi belki Dr. Adnan'ın da ruhunda bazı mikroplar vardı. Fakat bunlar ne ihtiras, ne mevki, para ne de şöhret düşkünlüğü idi.

Sözümü burada kesiyorum.

Eğer ezeliyette vücut zındanından kurtulmamış ruhlarla hâlâ bir münasebeti kalmışsa, onun vefalı dostlarına onun adına teşekkür ederim.

Yarın mezarının başında beş yıl sonra onun adını anmak lutfunda bulunduğunuzu söyleyeceğim.

2 Temmuz 1956

(Prof. Dr. Bedii Şehsuvaroğlu'nun Arşivinden)

28 Şubat (1931)

MEKTUPLAR

Sevgili Adnan,

Galiba Avrupa'yı çok göreceğim geldi ve seni bugün çok hatırladım. Vaktiyle Alma Gluck nâmı taşıyan ve Metropoliton Operası'nın en meşhur primadonnalarından bir kadın tanıdım. Beş senedir sahneden çekilmiş. Zimbalist nâmında meşâhirden bir Rus kemanistinin karısı. Geçenlerde evinde bir akşam yemeği yedim. Pazar akşamları kendi tavuk pişiriyor ve birkaç dost oturup yiyorlar. Evi eski mabetlere benziyor. Hulâsa çok charmant ve tabiî bulduğum için bugün Klubünde beraber yemek yemeği ve sonra "senfoni konser"e (Toskanini chef d'orkestre) beraber gitmeği teklif edince kabul ettim. Club Amerika kadının son yaptığı eser. Seksen kat bir şey. Sekiz milyon dolar sarfetmişler. Başında Ann Morgan, meşhur bankerin kızı var. Mimarî ve döşeme itibariyle ekmel denilebilir. Fakat girer girmez güzelliği ve sanatı kışla zihniyetine sokmağa, herkesi bir araya toplamağa cehdeden bu makina medeniyeti sinirime dokundu. Ann Morgan'ı görünce, bütün bütün sinirlendim. Erkek sesli, erkeğe benzeyen, fakat tırnakları lohusa şekeri gibi boyanmuş, ağzındaki sigara "Well of Loneliness"den fışkırmış bir hatun. "The She Plutocrat" diye ne azîm bir roman yazılabilir. Etrafına kudret saçan, fakat bana çok soğuk ve sevimsiz gelen bir tip. Bunları niçin yazıyorum. bilmiyorum. "Society" denilen sahaya temas eder etmez, öyle nemrutlaşıyor, içim sıkılıyor ki. Ne ise konser iyiydi, fakat elhanın etrafında o kadar nîm-mütefekkir

geçinen ukala kocakarı (yazı İtalyan villalarında kışı Park Avenue'da geçiren) tipi karılar vardı ki, musikinin tesirine halel getirdi. İnsaniyeti bir kışlaya sokmak isteyen bu yeni medeniyet beni öldürüyor. Ne ise hiç olmazsa çok sevimli fertleri, insanları var da biraz insana teselli veriyor. Talebe ve sâmiîn çoğaldıkça çoğalıyor. Bugün Umum Kütüphaneler Organizasyonu müracaat etti, bir akşam yemeği ve biraz konuşmak için rica ettiler. Bu ay bu ziyafetler ve konuşmalar mektebin dersleri haricinde haftada dördü buluyor. Nisan ve mayısta her daveti reddetmeye kadar verdim. **Turkey Faces West** galiba üçüncü tab'ını yapacak, fakat, hâlâ hesap vermediler. Ne dersin?

Sana tuhaf bir şey yazayım diye oturdum, soysuz, soğuk bir şey oldu.

4 Mart

Dün akşam saat onda birdenbire mühim bir şey unutmuş olmak hissini duydum. Hatıra defterime baktım, hukuk ve tarih talebe ve muallimlerinin bana mahsus bir ziyafet tertip ettiklerini ve gitmediğimi kemal-i hicabla anladım. Ömrümde bu kadar utandığımı bilmiyorum. Bu sabah senin mektubun geldi, azıcık teselli buldum, fakat bir türlü nasıl itizar edeceğimi bilemiyorum. Benim haftalık havadis, Barnard talebe idaresinin bir öğle yemeği, sofrada Madam Earle biraz Rauf'tan bahsetti, ben de Hamidiye macerasını anlattım. Dün fakülte ve talebenin (to meet Mme Edib) resmî bir çayı vardı, talebe Rauf'un mektepte bir nevi kahraman olduğunu, hikâyenin umum koleji dolaştığını söyledi. Bu akşam Darülfünûn Kadınlar Cemiyeti'nde ziyafet ve nutuk, yarın iktisat talebe ve muallimlerine öğle yemeği ve nutuk. Evet, ben de talebe arasında André Maurois kadar popülerim. Yemekten sonra ya onlar benim dairemde, ya ben onların hususî salonunda birer sigara içeriz, fakat etvâr, ciddiyet ve terbiye itibariyle ben, Barnard talebesine hayranım. Eski dünyanın terbi-

yesini kat kat geçmişlerdir. Eski dünyanın eski terbiyesini, çünkü yeni terbiyesi yok. Geçen gün sofrada gece darülfünün talebesinin vereceği "demokrasi"ye ait aleni bir münakaşaya gitmek istediğimi söyledim. Yemekten sonra iki levent gibi hanım kız belirdi, 'burası kolej, darülfünûn değil, bir payitaht' beni götürdüler, oturttular, döndüler.

Sınıf gittikçe enteresan oluyor. Sonuna kadar bu entereseyi muhafaza edebilirsem, bu senenin "rekor" dersi olacak, fakat hariç ziyafetler vesaire çok yoruyor. Senin ilim tarihini complé etmene çok sevindim, fakat hayret etmedim. Çünkü bekliyor ve hissediyordum. Beş senedir dimağının geçirdiği istihâle ve biriktirme er geç bir "création" devri yapacaktı. İnsan aldığı kadar veriyor da. Çok iyi ve "clear" bir şey olacağına kanaatim var. Kendini yorma. Hele Toynbee'nin senden sormasını çok nazik ve iyi buldum. Allah'ın ebedî fakat ağır giden yolları ve kanunları var. Bizim çektiklerimiz ve gurbet mihneti, belki dünyada mütemadiyen çizip bozduğu ezelî planın küçücük bir parçasıdır. Dünyanın sathı çok karışık, zulüm ile dolu, nereye gittiği belirsiz, fakat sulh dünyasında, küçük bir ekalliyette sulha, anlaşmağa, muayyen bir hedefe doğru bir gidiş var. Bu ukalaca oldu, kusura bakma. Ayet inşallah Salim Efendi ile anlaşır.

Rahmi Bey'in hanımı için bir şey yazmıyorsun. Geldi mi gelmedi mi? Çok selâm ederim ve çok hatırlıyorum. Onun güzelliğe ve gençliğe merakını biliyorum. Bir akşam Barnard'da yemek yese çok memnun olacak zannederim. Bitmez tükenmez bir feyz ile tabiat burada güzel ve sağlam bir gençlik yaratıyor.

Celile Hanım'ın gözerinden öperim. Fikret Bey'e çok selâm. Paris ve hepinizi çok göreceğim geldi.

Hasretle gözlerinden öperim Adnancığım.

Martinovich nâmında bir Türkolojist geldi. Minorski'nin dostu imiş. Görürsen ağzını bir ara, nasıl adam olduğunu anla olur mu? Selâm da söylersin.

Mussolini-Butler meselesi: Butler bir general. Bir nutkunda Mussolini'nin gadrinden ve kudurmuş bir köpek olduğundan, vaktiyle otomobili ile bir çocuk çiğneyip, otomobili durdurmadan geçtiğinden ve vakaya şahit olan meşhur Vanderbild'i istişhat ederek bahsetmiş. Divan-ı harbe verdiler ve hariciye nâzırı İtalya'ya tarziye verdi. En mühim avukatlar müdafaa ediyor ve garip olarak bir nevi "hero" oldu. Muhakemeyi alenî yaparlarsa, en meşhur "trial"lardan biri olacak, fakat yapmayacaklar galiba. Şimdilik bu kadar sevgili Adnan.

Halide

Hisar, nr. 124, Nisan 1974, s. 24-25.

Sevgili Adnan,

24 tarihli mektubun geldi. Hemen yazıyorum. Ders meselesinin seni memnun etmesi beni de biraz müteheyyic etti. Herhalde Columbia'da "most fascinating course" nâmıyla benim kurun nâm ve şânı hasıl oldu. Yalnız geçen ay eşeklik ettim, çok konferans kabul ettim, hem de parasız. Gerçi kütüphanecilere vermek bir nevi kitapların satışını da tezyit etmek oluyor. Sen o İlhancığın kitabını al, zarar yok. Snobizm olsun. Ben bugün çıkıp senin kitapları göndereceğim. Şükür dün akşam "Sulh" a ait konferansı verdim. Bu ay Seymour kız kolejinde (16'sında) bir konferansım var ki, eskiden angaje idim. Onun haricinde, hariçte konferans kabul etmeyeceğim. Zamanımı ansiklopedi için "Feminizm" makalesi ve derslere hasredeceğim. Fakat ziyafet ve davet, entellektüel ve profesör gruplarını kabul etmek mecburiyetindeyim.

Ayet'in inşallah banka işi olur. Gelir gelmez sen beni orada bir deniz kıyısına ucuz bir yere götürmek için şimdiden hazırlan. Beni biraz fazla zayıf ve saçlarımı beyazlanmış bulacaksın. Fakat sıhhatimde, bir şey yok. Zayıflık hasbaya yaraşıyor da, yalnız yatıp dinlenmek, açık havada başbaşa, uzun uzun oturmak ihtiyacı var. Şimdi geçen hafta vekayiini sana bir raport edeyim.

Alkus'lerde bir ziyafet, zavallı paralitik ve yürekler acısı, fakat beni görmek istemiş. İki uşak kolunda odaya ve sofaya getirdiler. Bizim tarih şubesi "colleague"leri ve bir meşhur ressam ve karısı vardı. Yemekten sonra konsere götürdüler.

Evvelsi akşam Seligman'ın kardeşi iyi ve akıllı bir kocakarının evinde, Felix Adler, Seligmanlar, Metropoliten Operası primadonnalarından harikulâde iki beyaz omuza sahip, güzel bir kadın, Columbia profesörleri vesaire. Adler buranın entellektüel muhitinde bir nevi küçük peygamber. Sekseninde bir ihtiyar. Küçücük vücut, kocaman kafa, kocaman burun, içine gömülmüş iki küçücük göz. Çenesinin altında beş altı kıl, ihtiyar, müstehzi, mutaarrız bir keçiye benziyor. Bununla beraber, nadiren bu kadar olgun kafalı, şâyân-ı dikkat bir insan gördüm. Sofrada yanımda idi. Çok iyi ihtiyar bir karısı var. Hemen her şey konuşuldu. Adler'ler otomobilleriyle beni mektebe bıraktılar. İki ihtiyarın bir boynuma atılmadıkları kaldı. Herhalde "Ethical Culture" "entelekya"sını tamamen zaptetmiş gibi görünüyorum. Bu muhitten bir hayli davet var.

Dün akşam Park Lane Hotel'in Ball Room'unda mahut "Sulh" konferansı. Yediyüz kişi, bir sürü adam ayakta. Ben konferansın şimdiye kadar verdiklerimin en iyisi olduğuna kaniyim. Gerçi, her beş on dakikada alkışlar oluyordu. Hâzırûnu pek karışık, pek santimantal, haylisini sulu buldum. Acem, Hintli, Fransız, Suriyeli, Rus, bir lord, karışık

halk vardı. Tabiî hepsi Bahaî. Bahaîler, Ethical Culture halkı beni muhitlerine kazanmak için çok gayret ediyorlar. Zekâ nokta-i nazarından Ethical Culture halkı fâik görünüyor. İşte sana upuzun bir mektup, sevgili. Bugün yine Ferara'nın karısı ile bir öğle yemeği ve yarınki derslere hazırlanmak var. Mektep kaçkını çocuklara hak veriyorum. O kadar bugün tembelliğim var. Eski dünyayı ve seni çok göreceğim geldi. Muhabbetle, hasretle yanaklarından öperim, sevgili Adnanım.

Halide

Bir havadis duydum. Bilmem ne kadar doğru. Herhalde kimseye bahsetme. Bazı profesörler bana doktor unvanı vermek için teşebbüs etmekte imişler. Bana öyle geliyor ki, Salim Efendi mutlak Felix Adler'e benzer olmalı.

Hisar, nr. 125, Mayıs 1974, s. 19.

SÖZLÜK

A

Acemaşiran : Türk musıkisinde kullanılan makamlardan
acîb : tuhaf
acûl : aceleci
âdât : âdetler
adem : yokluk
âfâk : ufuklar
ahkâm : hükümler
akîb : hemen ardından
aks-i amel : tepki
alâim-i sema : gökkuşağı
âmâl : emeller
amel : iş
amîk : derin
âmiriyet : âmirlik
amud : dikey
anane : gelenek
anasır : unsurlar
angaje : bağlanmış, üstlenmiş
anûd : inatçı
âri : çıplak
asâr : eserler
asûdeğî : rahat, huzur
ateşîn : ateşli
âtıl : tembel; faydasız
azade : hür, serbest
azamet : büyüklük
azîm : büyük

B

bab tutmak : beğenmek
Bahaî : Babîlikten doğmuş, İran, Avrupa ve Amerika'da yayılmış inanış
bâhis : bahseden
bakıyye : kalıntı
bâni : bina eden, kurucu
bârid : soğuk
batî : yavaş, ağır hareketli
batis : çok ince dokunmuş bez
bedayi : eşi olmayan güzel
bediî : güzellik
berk : şimşek
beşaşet : güler yüzlülük
beyaban : kır, çöl
beynelmileliyet : çok ulusluluk
bîaman : amansız, merhametsiz
bîhuş : kendinden geçmiş, şaşkın
bîlüzum : lüzumsuz
bîpâyân : sonsuz
bîtâb : yorgun, halsiz
bürûdet : soğuk
bûse : öpüş, öpücük
bükâ : gözyaşı

C

câmid : donmuş cazibedâr : cazibeli, çekici
celâlet : büyüklük, ululuk
charmant : sevimli
cibâl : dağlar
clear : açık, temiz
colleage : meslektaş
complé : tamamlama
création : yaratma

Ç

çakrış : bir çeşit erkek şalvarı
çâlâk : çevik, tez canlı

D

darabanı : çarpıntı, çarpış
der-hatıretmek : hatırlama, hatırda tutma
deruhte : üstüne alma, yüklenme
derunî : içe ait, içten
dest-gîr : el uzatan, yardım eden
devr-i tekâmül : olgunlaşma devri
dimagî : beyne ait
dombay : manda
dûçâr : tutulma
dürdanesi : inci tanesi
dürüşt : sert, haşin

E

ecdâd : atalar
ef'âl, efâl : fiiller, hareketler
efkâr : fikirler, düşünceler
efkâr-ı bâtıla : bol, çürük fikirler
ehl-i kehf : mağara ehli
ehl-i perde : kapalı, örtülü kadın
ekalliyet : azınlık
ekmel : en olgun
elhan : nağmeler
elzem : en lüzümlu
enîn : inleme
ensac : dokular
enterese : 'intrest' ilgi
ervah : ruhlar
ervâh-ı makamat : makamların ruhları
esîrî : uçacak gibi, hafif
eşkâl : şekiller
etvar : tavırlar
Evcârâ : III. Selim'in adlandırdığı bir makam
evza : duruşlar, vaziyetler
eyyâm : günler

F

faal : çalışkan, çok iş yapan
fâîk : üstün
feminist : kadın hakları savunucusu
Feminizm : kadın, haklarını düzenlemek için ortaya çıkan akım
Ferahnâk : Türk musikisinin makamlarından; sevinçli
fezail : faziletler, erdemler

G

galop : dört nal; çok hızlı çalınan hava
garbî : batıya ait
gaşyedici : bayıltıcı
gayur : gayretli
girye : gözyaşı
gumûm : gamlar
güzide : seçkin

H

Habib : Peygamberin vasfı
hadd-i zatında : aslında, zaten
hâil : engel
hâile : trajedi
hâiz : mâlik, taşıyan
hakîr : itibarsız, değersiz, adi
hakk-ı hayat : yaşama hakkı
hâksâr eyle : toprak eyle, öldür
halâs : kurtuluş
hâlık : yaratıcı
halîm : yumuşak
halkedici : yaratıcı
halvet : yalnız, tehna yer
hamîr : hamur
hande : gülüş

harabî : haraplık
harekât : hareketler
harmanî : pelerin
hars : kültür
hatarnak : tehlikeli
hatve : adım
hayal-i fecii : feci, acıklı hayal
hayat-ı müştereke : ortak hayat, evlilik
hayf : yazık
hazain : hazineler
hayat-ı hâzır : yaşadığımız, bugünkü hayat
hâzırûn : hazır bulunanlar, dinleyiciler
hedef-i âmâl : emellerin hedefi
hem-aheng : uygun, denk
hero : kahraman
heva-yı nesimî : bahar havası
heyet-i umumi : bütünüyle
heyula : hayal, hayalet
Hicazkârkürdi : Türk musikisinde bir makam
hikâyenüvis : hikâye yazarı
hilkat : yaradılış
himâyekâr : koruyucu
hisse-i gurur : gurur payı
hitam : son
humma : ateş
humret : kızıllık
hurûş : coşma
huşû : gönül alçaklığı
huşunet : sertlik
hutut : hatlar
hüdainâbit : kendi kendine yetişen
hüsn-i şehadet : iyiliğini söylemek
Hüzzam : Türk musikisi makamlarından

I

Isfahan : Türk musikisinin en eski makamlarından

İ

ibka edici : ebedî kılıcı
idhal : sokma
iğbirar : gücenme
ihata : sarma, çevirme, kuşatma
ihsas : hissettirme
ihtilaç : çırpınma
ihtimam : özenme
ihtizaz : tirreme, titreyiş
ihtizaz-ı lezzet : lezzet titreyişi
iktisad-ı aile : aile ekonomisi
iktifa : yetinme
ilcaat : zorlamalar
imtizac : uyuşma
inhina : eğilme, kavislenme
inkisar-ı hayal : hayal kırıklığı
inkişaf : gelişme
intac : netice, neticelendirme
intiha : sona erme
intihap : seçme
iptidaî : ilkel
iptidaî mektep : ilkokul
irad : gelir
irca etme : geri döndürme, çevirme
istidat : kabiliyet, yetenek
istifham : soru
istigrak : kendinden geçme
istihâle : bir halden diğerine geçme
istihfaf : küçümseme
istihfafkâr : küçümseyici
istihza : alay
istirdad : geri alma
istirham : yalvarma, merhamet dileme

istiskal : yüz vermeme
istişhat : şahit göstermeler
itilâ : yükselme
itizar : özür dileme
itmam : tamamlama
itminan : emin olma, güvenme
ittihat : birleşme, birlik
i'vicaclı : iğri büğrü, doğru hareket etmeyen
izale etmek : gidermek

K

kablettarih : tarihten önceki
kadîd : iskelet, çok zayıf
kail : razı olan
Kalubelâ : 'evet' dediler anlamına. Dünya kurulalıdan beri
kanto : tiyatroda oynayarak söylenen şarkı
ka'r : derinlik
Karcığar : Türk musikisinin basit makamı
kâşâne : köşk, mâlikâne
kavanîn-i içtimaiye : sosyal kanunlar
kavî : kuvvetli
kâzip : yalancı
kebair : büyük günahlar
kem : kötü
kemâl-i hicap : çok utanarak
kömüş : manda
küşade : açılış

L

lâden : bir cins çalı. Kadınların yüzlerine ben taklidi yaptıkları madde
lâkaydî : kayıtsızlık, aldırmazlık
la'l : kırmızı bir süs taşı
lâta : sarıklıların giydikleri yakası ve kolları setre biçimi cüppe
lerze : titreme
lem'a : titreme
levent : eskiden deniz erlerine verilen ad
levn : renk
lezîz : lezzetli, tatlı
libas : elbise
lüstrin : cilalı, parlak

M

maaile : ailece
mağmum : gamlı
mahûf : korkunç, korkutucu
mahzûz : hoşlanmış
mâlî : dolu
mania : engel
marîz : hasta
masseden : emen, içen
mebde : başlangıç
mebzûl : bol
mecruh : yaralı
medîd : uzun
meet Mme Edib : Halide Edib ile tanışma
mefhum : kavram
mehîb : heybetli, gösterişli
melâl : usanma, sıkıntı
melâl-âmiz : usandıran
memulünden : beklediğinden, tahmininden
menâzır : manzaralar
menba : kaynak
menfi : sürgün
menkıbe : hikâye

mensî : unutulmuş
merak-aver : meraklı
mesadet : saadet
mesa-i fikr : düşünce gecesi
mesai : çalışma
mesul : sorumlu
meşhun : doldurulmuş, dolu
meşum : uğursuz
meşveret : danışma
metrûk : terkedilmiş
mevce : dalga
mevdu : vaad edilmiş
mevhum : vehmedilmiş
mevki-i mahsus : özel yer
meyus : kederli
mezahim : eziyetler, sıkıntılar
mezalim : zulümler
mezcetmek : karıştırmak, katmak
muadil : eşit
muarız : karşı koyan
muattar : kokulu, güzel kokulu
muazzam : çok büyük, kocaman
mudile : zor, güç
muğlak : anlaşılması güç, kapalı
muhakkar : aşağı, hakir görülmüş
muhalled : ebedî
muhat : çevrilmiş
muhik : haklı doğru
muhrik : yakıcı
muhtasar : kısa, kısaltılmış
muhteris : çekinen
muin : yardımcı
mukni : inandırıcı
murabba : kare
mutazarrı : yalvarıp yakaran
mutekid : inanan, dini bütün
mutena : itinalı, özenli
muteriz : itiraz eden, karşı çıkan
muti : boyun eğen, itaat eden
muttarit : sıralı, bir teviye
muvazi : paralel
muzır : zararlı
muzlim : karanlık
mübareze : kavga, savaş
mücerret : soyut
müdebdeb : debdebeli, gösterişli
müftehir : iftihar eden, övünen
mühmel : bakılmamış, ihmal edilmiş
mühtez : titreyen
mükâfat-ı ebedî : sonsuz mükafat
mükâleme : konuşma
mülhem : ilham edilmiş
mümasil : benzer
münezzeh : temizlenmiş, arınmış
münkalip olmak : başka kılığa girme, değişme
müntehâ-yı tekâmül : olgunlaşmanın son haddi
müphemiyet : belirsizlik
müsaadekâr : izin veren
müstagrik : dalmış, dalgın
müstahase : fosil
müstantik : sorgu hakimi
müstatil : dikdörtgen
müstebit : despot
müstehzi : alaycı
müstenit : dayalı
müstevli : yayılan
müşaşaa : parıldayan, gösterişli
müşemmes : güneşli
mütalaat-ı felsefiyye : felsefî okumalar
müteakıp : ardından gelen

mütearrız : saldıran, sataşan
mütebessim : gülümseyen
müteehhil : evli
müteellim : üzüntülü, acı duyan
müteessif : kederlenen
müteezzi : eziyet çeken, incinen
mütefekkir : düşünceli
mütehakkim : zorba
mütehammil : dayanıklı
müteahassir : özleyen
mütehâlik : telâşlı
mütehayyir : şaşırmış
müteheyyiç : heyecanlı, coşan
mütakabil : karşılıklı
mütekebbir : kibirli, kendini beğenmiş
mütelezziz : tat alan, hoşlanan
mütemadi : sürekli
mütemadiyen : durmadan
mütemayil : yönelen, istekli
mütenevvi : çeşitli, değişik
mütenezzil : aşağı inen, alçalan
müteredd i : soysuzlaşmış
müterennim : terennüm eden
müteselli : teselli bulan
müteveccih : bir tarafa yönelen
müziç : rahatsız edici

N

nâfi : gideren, yok eden
nâgehân : birdenbire
nağmekâr : türkü söyleyen
nâkabil-i tefrîk : ayrılmaz
nâmütenahî : sayısız, çok, sonsuz
nas : halk, herkes
nâtık : söyleyen
natüvan : zayıf, kuvvetsiz
nazenîn : cilveli, nazlı, narin
necat : kurtuluş
necat-ı millet : milletin kurtuluşu
necip : soyu temiz
nemnâk : nemli
nermîn : yumuşak
nesayih-i lâzıme : gerekli nasihatlar
neşîde : şair
neşîde-i elem : elem şiiri
nev-i şahsına mahsus : kendinden başkasına benzemez
nevaziş : okşama
nevazişkâr : okşayan, gönül alan
nezih : temiz
Nihavent : En eski makamlardan olan Türk müziğinde bir makam
nim-mütefekkir : yarı düşünceli
nûşîn : tatlı, lezzetli
nümayiş : gösteriş

P

pâk : temiz
pâyânsız : sınırsız
pest : alçak, hafif sesle söylenen
ponje : ipek ve yün karışığı, ince ve sık dokulu kumaş
pür tayerân : uçuşan

R

rabıta : bağ, münasebet
râci : ilgisi olan
rakîk : ince
raksan : danseden, oynayan
Rast : Türk musikisinin en eski makamlarından
ra'şedâr : titreyen

rehavet : gevşeklik, tenbellik
remîde etmek : kırmak
remgîn : renkli, süslü
revabıt : bağlar
revîş : gidiş
rikkat : incelik
risale-i mevkute : süreli yayın
rüyet : görüş

S

Sabâ : Türk müziğinin en eski ve tanınmış makamlarından
sadegî : sadelik
sahîh : doğru, gerçek
sâkit : susan, sessiz
sâkitâne : sessizce
salâbet : sağlamlık, katılık
sâmiîn : dinleyiciler
sâniyen : ikinci olarak
sarîh : açık seçik, belli
sa'y : çalışma
seng-i musallâ : musallâ taşı
seri : hızla ilerleyen
seviye-i muhtereme : saygı değer düzey
seyyâl : akıcı, akan
seyyihat : kötülükler, suçlar
She Plutocrat; The : servetinden dolayı nüfûzlu kadın
sıfat-ı mahrem : mahrem sıfat
sikke : madenî para, Mevlevî başlığı
siyanet : koruma
snobizm : moda olan her şeye budalacasına düşkünlük, züppelik
society : cemiyet, topluluk
suniyet : yapmacık
Suzinâk : Türk müziğinin basit ve yeni makamlarından
sükkân : oturanlar
süknâ : oturulacak yer, konak

Ş

şâmil : içine alan
şâyan-ı mülâhaza : düşünülmeye değer
şâyân-ı tahlil : incelenmeye değer
şâyân-ı takdir : takdire değer
şâyân-ı teemmül : iyice düşünülmeye değer
şecaat : yiğitlik
şedît : şiddetli
şehinşâh : şahlar şahı
şem'a : mum
şerait : şartlar
şerha şerhap : parça parça
şimal : kuzey
şi'r-i hüzn : hüzünlü şiir
şühedâ : şehitler

T

taazzuv : uzuvlanma
ta'b : yorgunluk
tahaccür : taşlaşma, donma
tahassür : özlem
tahavvül : değişim
takallüs : kasılma
takarrüp : yaklaşma
takdis : ululama
talâkat : düzgün söz söyleme
tâlik : geciktirme, sonraya bırakma
tardetmek : uzaklaştırma
tarziye verme : özür dileme

tarumâr : karmakarışık, perişan
tasdî : baş ağrıtma
tayakkuz : uyanma
tayf : hayalet
ta'yîp etmek : ayıplamak
tazallumkâr : yalvaran
tazarru : eziyet etme
tazyîk : daraltma, sıkıştırma, zorlama
teâli : yükselme
tebârüz : gözükme, belirme
tebellür etmek : billurlaşma
tecarib : tecrübeler
tesessüs : bir şeyin iç yüzünü araştırma, gözetleme
tecürrüt : soyunma
tefennün : fen öğrenme
tehdîd-âmiz : korkutucu
tefessüh : kokuşma
tehevvür : öfkelenme
tehî : boş
tekâmül : olgunlaşma
tekemmül : olgunlaşma
tel'in : lânetleme
telvîs : kirletmek
temâyül : eğilim
temayülât : meyiller, sevgiler
temellük : mal edinme
temessül : bir şekle girme, cisimlenme, benzeşme
temevvüç : dalgalanma
temptation : yoldan çıkarma, günaha çağrı
tenakuz : çelişme
terakki : ilerleme
terbiye-i ahlâkiye : ahlakın terbiyesi
terbiye-i etfal : çocukların terbiyesi
tereddi : gerileme, bozulma
terennüm : şakıma, yavaş sesle şarkı söyleme
terkîbi : birleşmiş, sentez
tersîm : resmetme, çizme
teşci : cesaretlendirme
teşmil : yayma
teşrii : kanun yapma ile ilgili
teşrih : açma, kesme, otopsi
tevdi : bırakma, verme
tevzi : dağıtma
tezyîn : süsleme
tezyîf : küçümseme
tezyit : arttırma
teyit : doğrulama
tuyûf : tayflar, hayaletler

U

ubûbiyet : kulluk
uhuvetkâr : kardeş gibi davranan
ukde : düğüm
ukubet : eziyet, işkence
ulûm-ı ictimaiye : sosyal ilimler
umran : bayındırlık, mutluluk
unvan-ı asalet : asalet unvanı
Uşşak : Türk musikisinin eski, esas makamlarından
ümerâ : emirler

V

vâbeste : bağlı
vacip : yapılması gerekli
vakar : ağırbaşlılık
vakur : ağırbaşlı insan
vazıh : açık, seçik
vecd : kendinden geçme

vecdaver : büyük heyecan veren
vekayi : olaylar
vesait : vasıtalar
vezaif : vazifeler, görevler
vezaif-i hakikiye : hakiki görevler
vezaif-i nisa : kadınların görevleri
vezaif-i nisviye : kadınlık görevleri
vilayet : doğum

Y

yağlıkçı : çamaşır gibi şeyler satan, gelinlik kiraya veren
Yegâh : Türk müziğinin en eski makamlarından
yen : kol

Z

zaaf : zayıflık
zâbitân : zabitler, subaylar
sait : artı
zail : sona eren, devamlı olmayan
zevahir : çoşkun denizler
zıllı-ı hayal : gölge oyunu
zillet : hakirlik, aşağılık
ziya : ışık
ziyadar : ışıklı, aydınlık
zulmet : karanlık

1882'de doğan ve 1964 yılında ölen Halide Edib Adıvar, eğitimini Üsküdar Amerikan Kız Koleji'nde ve evinde özel hocalarla tamamlamıştır. 1908'den itibaren yazı hayatında makale, hikâye, mensur şiir ve romanlarıyla dikkati çeken Halide Edib, eğitimle de yakından ilgilenmiştir. Bu iki faaliyet sahası, onun bütün ömrünü doldurur.

Mütareke'den itibaren onu, Millî Mücadele'nin içinde buluruz. Millî Mücadele'yi bize kendi şahsî gözlemlerine dayanarak aktarmış olan Halide Edib, başta Atatürk olmak üzere devrin şahsiyetlerini, havasını hikâyelerinde ve hatıratında anlatmıştır. Bu dönemle ilgili yazıları hem onun sanatında önemli bir yer tutar, hem de birinci elden gözlem mahsulü olduklarından, o günleri görmemiş olanlar için de malzeme mahiyetindedir.

Romanlarında hiç değişmeden devam eden bazı anafikirlerin yanı sıra, yaşadığı devirler kendisine derinden tesir ettiği için, onun romanlarını üç dönemde ele almak uygundur. Ferdî meselelerin ağır bastığı ilk dönem romanlarının örneği **Handan**'dır. Millî varlığın tehlikede olduğu günleri işleyen ve şahsî dertleri arka plana iten romanlarının en güzel örneği **Ateşten Gömlek**'tir. Üçüncü döneminde ise hayatı geniş bir panorama olarak alır. Bunun başlangıcı da **Sinekli Bakkal** iledir.

Halide Edib bütün eserlerinde okumuş, düşünme alışkanlığını kazanmış kadının cemiyetteki yeri üzerinde durmuş. Müstesna bir dönemi yaşamış ve kalemiyle tesbit etmiş olan Halide Edib'i saygı ile anmak sonraki nesiller için bir borçtur. Günümüzde hayatın her sahasında kendilerini kabul ettirmiş kadınlar, ilk örneklerinin Halide Edib olduğunu unutmamalıdırlar.

ISBN 975 - 17 - 0478 - 2
4000 TL.